- Pruteanu, George, *Istoria literaturii române. Epoca marilor clasici*, Bucureşti, 1994.

*

- Bârlea, Ovidiu, *Istoria folcloristicii româneşti*, Bucureşti, 1974.
- Vrabie, Gheorghe, *Folcloristica română*, Bucureşti, 1966.

*

- Masoff, Ioan, *Teatrul românesc. Privire istorică*, vol. I (De la obârşie până la 1850); vol. II (1860-1880), Bucureşti, 1961-1962.
- Mărcuş, D. Şt., *Thelia română. Contribuţii la istoria teatrului românesc din Ardeal, Banat şi părţile ungurene*, vol. I, Timişoara, 1946.
- Mândra, V., *Istoria literaturii dramatice româneşti*, vol. I, De la începuturi până la 1890, Bucureşti, 1985.
- *Teatrul naţional din Craiova. 1850-1975*, Craiova, 1975.
- *Teatrul naţional „Vasile Alecsandri" din Iaşi. 160 de ani de teatru românesc. 1816-1976*, Iaşi, 1976.
- Vasiliu, Mihai, *Istoria teatrului românesc*, Bucureşti, 1995.

5) Arta

- Frunzetti, I., *Arta românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1991.
- Ionescu, Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României de-a-lungul veacurilor*, Bucureşti, 1981.
- Oprescu, George, *Pictura românească în secolul al XIX-lea*, Bucureşti, 1984.
- Rezeanu, Paul, *Artele plastice în Oltenia (1821-1944). Contribuţii*, Craiova, 1980.

*

- Brăncuşi, Petre, *Istoria muzicii româneşti. Compendiu*, Bucureşti, 1969.
- Cosma, Viorel, *Două milenii de muzică românească pe pământul României. Introducere în istoria muzicii româneşti*, Bucureşti, 1977.
- Popovici, Doru; Miereanu, Costin, *Începuturile muzicii culte româneşti*, Bucureşti, 1967.

PARTEA A TREIA

Sub semnul modernizării şi desăvârşirii unităţii naţionale: 1878-1918

I. Viața politică din România în perioada 1878-1914

Schimbarea statutului politic internațional al României în anii 1877-1878, în urma Războiului de Independență, transformarea sa dintr-un stat aflat sub suzeranitatea Imperiului otoman într-un stat pe deplin independent, au adus importante schimbări în planul evoluției vieții politice interne, fără a fi vorba, bineînțeles, de transformări radicale. Regimul monarhiei constituționale, instalat în 1866, având la bază un sistem parlamentar de tip european, își continuă existența în coordonatele sale esențiale, consolidându-se după 1878.

1. Consolidarea sistemului constituțional – parlamentar după Războiul de Independență

Câteva momente au marcat în mod evident această consolidare a regimului constituțional-parlamentar din România, și anume:

În anul 1879, în raport cu cerințele articolului 44 al tratatului de pace de la Berlin, în urma unei ample dezbateri publice, are loc *modificarea articolului 7 din textul Constituției de la 1866*, care stopa accesul la drepturi politice pentru locuitorii străini de religie necreștină. Solicitarea marilor puteri care își găsise expresia în articolul menționat al tratatului de la Berlin a fost satisfăcută printr-un compromis: prin noul articol 7 minoritarii în cauză nu primeau din oficiu cetățenia (și odată cu ea, drepturi politice), ci în

mod condiționat: pe de o parte, ei urmau să facă dovada unei șederi în țară de minimum 10 ani, pe de alta, erau obligați să solicite în mod expres acordarea cetățeniei pe baza unei cereri individuale. Erau exceptați de la stagiul de ședere în țară participanții la Războiul de Independență, precum și străinii considerați a aduce importante servicii statului român: oamenii de știință și cultură, cunoscuți investitori și oameni de afaceri etc. A fost rezolvată într-o asemenea manieră solicitarea marilor puteri, dată fiind nemulțumirea pe care ea o stârnise în rândurile unor personalități și grupuri de interese, dezbaterile legate de ea aflându-se în centrul atenției opiniei publice de-a lungul mai multor luni, pe parcursul anului 1879.

În bună măsură, nemulțumirile stârnite de această modificare constituțională vizau unele interese economice, teama burgheziei române în curs de afirmare de concurența burgheziei evreiești, care ar fi urmat să-și consolideze pozițiile în viața de stat. Oricum, așa cum s-a realizat, această modificare, adoptată în Parlamentul român în octombrie 1879, marca în mod vizibil opțiunea democratică a clasei politice românești, precum și alinierea ei la spiritul unor exigențe manifestate pe plan european.

Un alt eveniment, cu importante consecințe în planul relațiilor internaționale, dar și al evoluției vieții politice interne, l-a constituit *proclamarea Regatului* în ședințele celor două corpuri legiuitoare, la 14 martie 1881, însoțită de sărbătorirea oficială de la 10 mai 1881. Transformarea în Regat semnifica încadrarea României în sistemul tradițional al monarhiei constituționale europene; totodată, schimbarea titlului șefului statului din Domn în Rege marca consolidarea autorității acestuia în viața publică, noua terminologie urmând a-și găsi consacrarea în textul constituțional.

Un al treilea important eveniment, menit să contribuie în mod direct la lărgirea cadrului vieții politice din România, l-a constituit *modificarea sistemului electoral* în cursul anului 1884, aceasta însemnând prescrierea unei serii de modificări semnificative în textul constituțional. De data aceasta, nu mai era vorba de o cerință

impusă din afară, ci de una decurgând din realitățile interne, din evoluția structurilor socio-economice, care reclamau această modificare, precum și din experiența clasei politice românești.

La capătul unor intense dezbateri, care au ținut trează atenția opiniei publice în răstimpul anilor 1883-1884, sistemul electoral cenzitar, stipulat în legea electorală din 1866, este amendat în mod apreciabil, printr-o scădere importantă a condițiilor de cens și, implicit, pe această bază, o reducere a colegiilor electorale, de la patru la trei pentru unul din corpurile legiuitoare, *Adunarea Deputaților*.

Astfel, la noul colegiu I, pentru acest for, condiția de cens pe venit anual se reduce la 1200 de lei (de la 300 de galbeni cât era în legea de la 1866, care însemnau aproape 4000 de lei, ținând seama de valoarea galbenului de la această dată, egal cu 11,75 lei); în plus, se prevedea aici un venit rural *și urban* (spre deosebire de textul legii din 1866 care stipulează numai un venit rural), acest colegiu, prin urmare, fiind destinat nu numai moșierilor, ci și burgheziei mari și mijlocii.

Noul colegiu al II-lea, cuprinzând fostul colegiu al III-lea, destinat cu prioritate orășenilor, comercianților și micilor industriași, de asemenea, prevedea o reducere masivă de cens, de 4 ori în comparație cu vechiul colegiu, adică de numai 20 de lei impozit anual (față de 80 de lei), aici putând pătrunde elemente ale micii burghezii, ale unor pături orășenești de condiție modestă.

Colegiul al III-lea este fostul colegiu al IV-lea, destinat masei țărănimii, unde, spre deosebire de primele două colegii, se votează indirect, prin delegați (1 la 50) și unde condițiile de cens, în raport cu vechiul colegiu, rămân aproape neschimbate (fiind vorba, oricum, de un cens minim, de care dispune marea majoritate a sătenilor: o dare către stat „cât de mică", cum preciza textul legii din 1866). Elemente noi aduc la acest colegiu dispozițiile după care ștutorii de carte sunt exceptați de la votul indirect, votanți indirecți rămânând numai analfabeții, în plus, învățătorii și preoții de la sate fiind dispensați de orice cens.

În privința Senatului, se mențin cele două colegii, dar și aici cu importante reduceri de cens: colegiul I este destinat proprietarilor rurali, dar și urbani, care dispun de un venit imobiliar anual de minim 2000 de lei (însemnând o reducere de 3 ori a censului de la 1866); colegiul II este destinat proprietarilor funciari și urbani de categorie mijlocie, care dispun de un venit între 800 și 2000 de lei (deci, o reducere de 8 ori, în raport cu censul de la 1866).

Pentru eligibili, în cazul senatorilor, de asemenea, survine o importantă reducere a censului: un venit de orice natură, de 9400 lei (în raport cu censul masiv de 800 de galbeni, stipulat în legea din 1866). În privința eligibililor pentru Adunarea Deputaților, amintim că nici legea din 1866 nu stipula vreo condiție de cens.

Se înțelege că rămân în vigoare pe linia legii din 1866 o serie de alte condiții de natură electorală: pentru alegători, a fi român din naștere sau împământenit, a avea vârsta minimă de 21 de ani; pentru a fi eligibil, aceeași condiție privind cetățenia, cu vârsta minimă de 25 de ani pentru Adunarea Deputaților, și 40 de ani pentru Senat. Continuă să fie senatori de drept moștenitorul tronului la vârsta de 18 ani (cu drept de vot deliberativ la împlinirea vârstei de 25 de ani), mitropoliții și episcopii eparhioți. De asemenea, rămâne în vigoare durata funcționării corpurilor legiuitoare, 4 ani pentru Adunarea Deputaților, 8 ani pentru Senat, cu reînnoirea celui din urmă, pe jumătate, la 4 ani, prin tragere la sorți.

Pe baza dispozițiilor legii electorale din 1884, Adunarea Deputaților se compunea din 183 de deputați, iar Senatul din 112 senatori aleși. În aprilie 1909 drepturile politice înscrise în Constituție sunt extinse și asupra populației din Dobrogea, cu cele două județe, Tulcea și Constanța, intrate în teritoriul României, în conformitate cu dispozițiile tratatului de la Berlin, ulterior, rezultând de aici o majorare a numărului deputaților și senatorilor (191 și, respectiv, 118)[1].

[1] Pentru precizarea acestor cifre, vezi, între altele, I. Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 59.

În forma în care fusese adoptată de corpurile legiuitoare, această lege electorală dădea expresie vederilor moderate ale majorității parlamentare liberale de la această dată, inclusiv ale șefului Partidului Național Liberal, Ion C. Brătianu. Altfel, așa cum se știe, în cursul dezbaterilor se afirmase și un punct de vedere mult mai avansat, în sens democratic, care viza constituirea unui colegiu unic al știutorilor de carte. Este vorba de proiectul susținut în cadrul dezbaterilor de către fruntașul liberal-radical C.A Rosetti, care s-a dovedit însă inacceptabil pentru alți lideri liberali, inclusiv pentru I.C. Brătianu și care a dus la despărțirea celor doi cunoscuți oameni politici.

Cu aceste modificări în planul sistemului electoral, Parlamentul român, cu cele două corpuri ale sale – Adunarea Deputaților și Senatul –, s-a constituit în deceniile următoare într-un factor important al stabilității regimului politic din România.

Modificările aduse sistemului electoral în 1884 au marcat o etapă importantă în *evoluția Parlamentului român*.

Cum am văzut, nu a fost vorba de modificări esențiale, totuși, odată cu lărgirea accesibilității unor pături largi ale societății la viața de stat, structura Parlamentului cunoaște o apreciabilă îmbunătățire.

Burghezia mare și mijlocie își găsește de la această dată o reprezentare mai bună în Parlament, corespunzătoare rolului important pe care ea îl ocupă în societate, fiind înlăturată definitiv preponderența moșierimii în viața de stat. Totodată, și alte categorii sociale – mica burghezie, intelectualitatea, clasa muncitoare în curs de formare, pătura țărănimii înstărite – toate acestea, prin formațiunile lor politice, își găsesc o reprezentare, fie și minimală, în Parlamentul român. În acest sens, nu ne surprinde intrarea în Parlament spre sfârșitul secolului al XIX-lea, pe măsura apariției lor, a unor formațiuni din stânga spectrului politic românesc, precum „partida radicală", „partida țărănească" și grupările socialiste.

Ca expresie a puterii legislative din România, Parlamentul a continuat în deceniile următoare, până la 1918, să joace un rol foarte important în funcționarea mecanismului statal, în viața politică a epocii; aici, în acest organism, aveau sa fie dezbătute și adoptate principalele acte legislative menite să răspundă cerințelor dezvoltării societății românești pe multiple planuri. Totodată, Parlamentul a constituit de-a lungul timpului o veritabilă tribună de dezbatere a ideilor, la care s-au afirmat strălucite figuri de oratori și oameni politici.

2. Consolidarea rolului monarhici în viața de stat

Alături de Parlament, instituția monarhică continuă să aibă un rol foarte important în evoluția vieții de stat. Carol I s-a afirmat tot mai pregnant în această perioadă ca arbitru în viața de stat, creșterea prestigiului personal în urma Războiului de Independență și a proclamării Regatului, fixându-i definitiv un rol primordial în viața de stat. Pe bună dreptate, s-a apreciat că, în raport cu puterea legislativă, puterea executivă personificată în primul rând de suveran, a fost, în general, preponderentă.

Încă înainte de Războiul de Independență, cum am văzut în alt loc, fixându-și ca obiectiv realizarea stabilității politice și interpretând stipulațiile constituționale în raport cu diversele frământări politice, Carol I și-a asumat importante responsabilități. Cel puțin două importante segmente ale vieții de stat – politica externă și organizarea armatei naționale – s-au aflat de-a lungul timpului sub directa lui conducere. Pe de altă parte, dreptul pe care el și l-a asumat de a desemna guvernele, asigurând succesiunea guvernamentală a făcut din el un veritabil arbitru în viața politică, intervențiile lui în conflictele de interese dintre principalele forțe politice fiind de natură să ducă la evitarea exacerbării acestora, să asigure, în cele din urmă, stabilitatea politică internă.

Pe linia acestei prerogative din urmă – dreptul suveranului de a desemna pe șefii de guvern – din anul 1895 s-a încetățenit în viața publică românească sistemul „rotativei guvernamentale", care corespundea vederilor suveranului, dar și convingerilor liderilor politici privind necesitatea alternanței la putere pe o durată limitată a celor două importante partide politice, Liberal și Conservator.

Odată cu numirea noului guvern, tot suveranului îi revenea misiunea de a dispune dizolvarea Parlamentului și efectuarea unor noi alegeri, pentru ca în felul acesta noua formațiune ministerială să aibă asigurată majoritatea parlamentară cu care să-și realizeze programul de guvernare. Cum se știe, de regulă, noile alegeri erau câștigate de guvernul recent numit, care dispunea în acest scop de întreaga administrație; decurgea de aici și fenomenul binecunoscut potrivnic adevăratului spirit al Constituției și al statului de drept, anume că nu Parlamentul dădea guvernul, ci invers. Era aceasta o realitate consacrată în epocă printr-o inspirată expresie, aparținând fruntașului conservator P.P. Carp: „Dați-mi guvernul, și vă dau parlamentul!".

Această prerogativă importantă a suveranului avea să explice, pe de o parte, străduința liderilor politici de a se apropia de Tron pentru a ajunge la putere, pe de alta, în anumite situații, în același scop, presiunile exacerbate exercitate asupra regelui, pe linia agitațiilor publice, pentru a-i determina intervenția.

În acest context, sistemul „rotativei guvernamentale" a fost, pentru un timp, o soluție binevenită pentru stabilitatea vieții politice.

Referindu-ne la prerogativele importante ale monarhului, trebuie subliniat, că, în practică, atât numirea unui nou guvern, cât și dizolvarea Parlamentului, în vederea unor noi alegeri nu stăteau la bunul plac al monarhului; el recurgea la aceste drepturi numai în anumite situații-limită, indicate de opțiunile opiniei publice. În mod concret, presa și frământările publice indicau suveranului necesitatea intervenției sale. Bineînțeles că agitațiile provocate de partidul aflat în opoziție, cum arată istoria guvernelor din această

perioadă, forțau această intervenție, odată cu instalarea unui nou guvern urmând să fie asigurată pentru un timp liniștea publică.

Pe bună dreptate, cum s-a subliniat adesea în literatura de specialitate cauzele care au făcut ca atribuțiile suveranului, în unele privințe, să depășească stipulațiile constituționale, trebuie să fie căutate într-o serie de factori obiectivi, și anume: imaturitatea și lipsa de experiență a partidelor politice, mentalitatea liderilor politici, mereu aflați în discordie și mânați de interese personale, nivelul extrem de modest de educație civică al electoratului. Se dovedea că rămânerile în urmă din trecut – mai ales în planul mentalităților și educației civice – nu puteau să fie recuperate ușor pe calea democrației și modernizării, astfel încât rolul preponderent al monarhului în viața de stat, în multe privințe, se impunea de la sine.

Totodată, trebuie subliniat că asumându-și importante atribuții și tot atâtea responsabilități, în același timp, formal, suveranul și-a sprijinit activitatea și comportamentul pe linia respectării principiilor constituționale. După ce, în faza de început a domniei, în anii 1870-1871, în condițiile frământărilor republicane, încercase, fără succes, întărirea autorității sale pe calea schimbării textului Constituției, în perioada următoare, de-a lungul timpului, el avea să-și afirme respectul pentru Constituția din 1866, interpretându-i numai spiritul în sensul consolidării autorității sale; altfel spus, a ținut să fie un monarh constituțional, în ciuda exagerării interpretării unor prerogative, și faptul avea să fie subliniat cu toată evidența, la sfârșitul domniei sale, în vara anului 1914; după ce, timp de mai multe decenii, condusese politica externă a României, asigurând alianța acesteia cu Puterile Centrale, la această dată, împotriva voinței sale, ca monarh constituțional, el este nevoit să accepte decizia de neutralitate a României pentru care aveau să se pronunțe principalii lideri politici, în calitate de reprezentanți ai națiunii.

3. Sistemul partidelor politice

O trăsătură importantă a vieții politice din România din aceste decenii o constituie *funcționarea partidelor politice*, începutul organizării lor datând din perioada anterioară.

3.1. *În ordine cronologică,* primul partid politic din România – *Partidul Național-Liberal* – a fost întemeiat înainte de Războiul de Independență, la 4 iunie 1875, pe baza unificării diferitelor grupări liberale, constituite anterior într-o puternică coaliție de opoziție, *Opoziția de la Mazar-Pașa*. Așa cum am arătat în altă parte, acesta a fost partidul politic care în vara anului 1876 a pus capăt guvernului conservator condus de Lascăr Catargiu și căruia i-a fost dat să facă față crizei orientale din anii 1876-1878, să conducă statul român, în strânsă colaborare cu principele Carol I, pe linia realizării independenței sale depline.

La data întemeierii sale, cu ziarul „Alegătorul liber", în bună măsură, programul dat publicității era unul de conjunctură politică vizând luarea puterii în stat. Acuzând abuzurile guvernului conservator, el punea accentul pe „întronarea domniei legilor", pe reorganizarea administrației și justiției, dar stipula și o serie de măsuri de ordin social-economic, precum: completarea legii rurale din 1864, cu împroprietărirea însurăților, reducerea impozitelor ș.a.

După Războiul de Independență, Partidul Național Liberal s-a consolidat, mărindu-și rândurile și edificându-și doctrina în pas cu cerințele vremii.

Pe parcursul mai multor decenii, la conducerea lui s-au succedat o serie de cunoscuți oameni politici, primul dintre ei fiind Ion C. Brătianu (1875-1891). Acestuia i-au urmat: fratele său, Dumitru Brătianu (mai 1891-iunie 1892), D.A. Sturdza (1892-1909) și I.I.C. Brătianu (Ionel), fiul celui mai înainte menționat (1909-1927).

Inițial la organizarea partidului, în afara lui I.C. Brătianu și D. Brătianu și-au adus contribuția și alți cunoscuți lideri libe-

rali-radicali: C.A. Rosetti, Gh. Chițu, Eugeniu Carada ș.a. Cu ajutorul celui din urmă, în anul 1880, era înființată Banca Națională a României, care se va afirma drept un instrument economic important în sprijinul intereselor acestui partid.

În anul 1881, un nou program al partidului, enunța importante obiective vizând dezvoltarea economică a țării: încurajarea industriei naționale, edificarea rețelei de căi ferate, înființarea instituțiilor de credit și a camerelor de comerț ș.a. Era un program pe care acest partid se va strădui să-l realizeze în cursul îndelungatei sale guvernări, care va dura până în anul 1888.

Doctrina partidului s-a afirmat treptat în strânsă legătură cu ideile enunțate de principalii lideri, în primul rând de I. C. Brătianu. Subliniind necesitatea promovării unei politici naționale, acesta din urmă a enunțat doctrina „Prin noi înșine!", care reclama dezvoltarea economică a țării prin forțele proprii. În viziunea sa independența economică a țării urma să consolideze independența sa politică. Pe linia acestei orientări, circumscrisă programului din 1881 și enunțată de lideri, avea să se înscrie, în bună măsură, politica guvernului liberal, în intervalul imediat următor, până la căderea sa, în 1888.

În prima etapă de existență a Partidului Național Liberal, în intervalul când el s-a aflat la putere, mai ales după Războiul de Independență, caracteristică a fost apariția a numeroase disidențe, unele desprinse oficial din sânul partidului, altele, neoficial.

Astfel, în 1878, la Iași, se constituie un *Partid Liberal Moderat*, având ca principali lideri o serie de cunoscuți universitari: Vasile Conta, Gh. Mârzescu, Gr. Cobălcescu ș.a. În anul 1880, tot la Iași, se desprinde din Partidul Liberal o grupare politică mai veche, *Fracțiunea Liberă și Independentă*, având ca lider pe prof. univ. Nicolae Ionescu. Era o formațiune politică constituită cu un deceniu în urmă, care intrase în Coaliția de la Mazar-Pașa, iar acum încerca să se afirme din nou cu un program propriu, având la bază un naționalism exagerat, menit, zice-se, a răspunde unor interese

specifice Moldovei. Ziarul oficial al acestei formațiuni politice care promova asemenea idei, semnificativ, se numea „Mișcarea națională".

Tot în anul 1880 se deprinde din partidul-matcă o grupare a „liberalilor sinceri", având ca lider pe Gh. Vernescu; ulterior, în 1883, fuziunea acestora cu o parte a conservatorilor, va duce la întemeierea *Partidului Liberal-Conservator*, având ca ziar oficial „România".

În anul 1882, neînțelegerile dintre cei doi frați, Ion și Dimitrie Brătianu, duceau la constituirea unei grupări de opoziție, sub conducerea celui din urmă, și care avea să joace un rol important în organizarea coaliției pentru răsturnarea guvernului liberal.

Mai departe, pe linia acestor frământări, în anul 1884, deosebirile de vederi duceau la despărțirea de I.C. Brătianu a unui alt cunoscut lider, C.A. Rosetti, sub conducerea acestuia conturându-se la această dată, o formațiune politică de stânga, inițial nedesprinsă oficial din sânul Partidului Liberal. Neînțelegerile dintre cei doi fruntași, cum am văzut, căpătaseră o turnură definitivă cu prilejul dezbaterilor din anii 1883-1884, vizând modificarea Constituției, C.A. Rosetti, spre dezaprobarea șefului guvernului, susținând în cadrul acestor dezbateri ideea colegiului electoral unic.

Cu o serie de idei menite să lărgească cadrul democratic al epocii, gruparea rosettistă s-a consolidat cu numeroase adeziuni (între alții, profesorii V.A. Urechia și Gr. Serurie, Petre Grădișteanu etc.), iar după moartea lui C.A. Rosetti – în aprilie 1885 – conducerea ei a fost preluată de fiul acestuia, Vintilă Rosetti și de Gh. Panu, cel din urmă, cum vom mai observa, plecând de la o asemenea formațiune politică, încercând să pună bazele unui adevărat partid de stânga, *Partidul Radical*.

În anii 1886-1887, marcând sfârșitul guvernării liberale sub conducerea lui I.C. Brătianu, cele mai multe dintre aceste disidențe liberale se înțeleg cu unele grupări conservatoare, constituind o puternică coaliție, *Opoziția unită*, având ca țel înlăturarea îndelungatei guvernări liberale.

În continuare, într-o altă etapă a evoluției sale, un nou program al Partidului Național Liberal avea să fie elaborat în noiembrie 1892, la Iași, în condiții de opoziție, după ce conducerea sa era preluată de Dimitrie A. Sturdza. Pe lângă măsurile de oportunitate vizând critica guvernului conservator aflat la putere („domnia legilor", „libertatea alegerilor", descentralizarea administrativă ș.a.) erau înscrise în acest program o serie de idei noi, menite să lărgească baza socială a partidului. Astfel, în strânsă legătură cu deziderатul libertății alegerilor se preconiza lărgirea sistemului electoral pe baza principiului votului universal. „Sufragiul universal cu reprezentațiunea proporțională – se menționa în program – este idealul partidului național liberal. Către dânsul ne vom îndruma și vom tinde a-l realiza prin reforme treptate, răspândind tot mai mult în păturile sociale luminile unei instrucțiuni solide și sănătoase"[2]. De asemenea, în „chestiunea țărănească" se preconizează aplicarea în continuare a legii vânzării bunurilor statului, pentru țăranii cu proprietăți până la 5 ha., înființarea de instituții naționale menite să-i ajute pe țărani, înlesnindu-le cumpărarea de proprietăți particulare, modificarea legii tocmelilor agricole ș. a.

Ulterior, cum se știe, atunci când, în 1895, Partidul Național-Liberal ajunge la putere, liderii săi, în frunte cu D.A. Sturdza, vor uita de promisiunea făcută în legătură cu votul universal, urmând ca acest principiu să ajungă la ordinea zilei peste circa două decenii, sub o altă generație de lideri. De asemenea, după 1895, interesul partidului pentru ameliorarea situației țărănimii se dovedea mult diminuat în raport cu enunțurile din programul din 1892

Pentru evoluția lentă a doctrinei partidului sub conducerea lui D. A. Sturdza semnificativ este și programul următor, din 1906, elaborat tot în condiții de opoziție, în anul premergător marii

[2] Damian Hurezeanu, Gheorghe Sbârnă, *Patride și curente politice în România. 1821-1918*, Editura „Eficient", București, 2000, p 152-153.

răscoale țărănești din 1907, care avea să zguduie societatea românească. Între altele, în problema agrară, deși sublinia acuitatea acesteia și deplângea starea grea a țărănimii, acest program nu enunța soluții corespunzătoare pentru îndreptarea situației (în continuare, se preconiza înființarea Casei Rurale, menită să sprijine cumpărarea de loturi din domeniile statului).

Trebuie subliniat că de-a lungul istoriei Partidului Liberal sub conducerea lui D. A. Sturdza, în planul doctrinei politice, unele idei noi, care nu se regăseau în programele oficiale ale partidului și nici în vederile șefului acestuia, aduceau o serie de fruntași liberali în jurul cărora se conturau grupări politice care, oficial, nu se declarau desprinse din partid. Așa a fost, de pildă, gruparea „drapelistă", în frunte cu marele economist P. S. Aurelian, numită astfel după ziarul „Drapelul", în care se promovau ideile acestei grupări: colegiu electoral unic, descentralizarea administrativă, reforme economice reale ș.a. Având ca adepți figuri importante în epocă (B. Șt. Delavrancea, în faza de început a activității politice, A. D. Xenopol, Vasile Lascăr ș.a.), această grupare a putut să-și pună în practică ideile, dar numai în parte, într-un scurt interval de timp (sfârșitul anului 1896 – începutul anului 1897) în care conducerea guvernului a fost preluată de P. S. Aurelian.

De asemenea, în perioada de după 1895, se afirmă ca o grupare distinctă în sânul Partidului Liberal, gruparea condusă de Nicolae Fleva, care își lua numele, destul de pretențios, de Partid Liberal Democrat, o formațiune politică trecătoare și confuză ca program, ținând seama de evoluția acestui politician, pe care îl vedem în perioada următoare trecând la conservatori, oscilând în orice caz, între cele două importante partide politice.

Alte două importante formațiuni politice nedesprinse oficial din partid, ca și în cazul lui P. S. Aurelian, au fost cele care s-au conturat, mai ales după 1900, în jurul a două importante personalități: Spiru Haret și Vasile Lascăr, primul cunoscut ca reformator de seamă al școlii, dar și promotor al mișcării de

emancipare a țărănimii, al doilea, cunoscut ca reformator al administrației și instituției poliției.

Pe linia oficială a Partidului Național-Liberal, elemente înnoitoare survin mai ales după 1907 sub influența foștilor lideri socialiști, intrați în partid, și a lui Constantin Stere, dar și datorate viziunii mult mai receptive la spiritul vremii a lui I. I. C. Brătianu, care ajungea în 1909 la conducerea partidului, succedându-i lui D. A. Sturdza. S-au observat aceste elemente înnoitoare în legislația agrară, adoptată în anii 1907-1910, în răstimpul unei noi guvernări liberale, dar mai ales într-un nou program al partidului, din ianuarie 1911, din faza de început a altui interval de opoziție. Trecând în revistă legile agrare adoptate, menite să ducă la o oarecare redresare a situației țărănimii și enunțând „chestia agrară" ca o prioritate în preocupările partidului, în program se punea accentul pe rolul pe care sindicatele agricole, instituțiile de credit și camerele de comerț urmau să-l joace în continuare în lumea satelor. Pe de altă parte, programul enunța ideea lărgirii cadrului participării la viața de stat, făcând trimitere la necesitatea unei noi reforme electorale. „În reforma electorală – citim aici – noi vedem mijlocul cel mai eficace de a solidariza toate forțele națiunii și de a asigura armonia socială, care ar fi primejduită dacă nu s-ar da revendicărilor populare putința exprimării într-un mod egal"[3]. Totodată, programul afirma interesul P. N. L. pentru afirmarea în plan economic a capitalului autohton și inițiativei românești în vederea încurajării unei industrii „cu adevărat naționale".

Momentul decisiv al acestui proces înnoitor, de modernizare a P. N. L., va fi atins însă în toamna anului 1913, după sfârșitul intervenției României în Bulgaria și încheierea celui de-al doilea război balcanic. Într-o cunoscută scrisoare-manifest a lui I. I. C. Brătianu, publicată în „Viitorul" din 7 septembrie 1913, făcându-se trimitere la „covârșitoarea înrâurire a maselor asupra destinelor

[3] Ibidem, p. 182.

statului", pe care războiul balcanic o pusese în lumină, era subliniată, cu toată claritatea, nu numai necesitatea unei noi reforme electorale, în forma colegiului electoral unic, ci și a unei reforme agrare „printr-o intervenție a Statului, cu drept de expropriere unde e nevoie, pentru creșterea proprietății țărănești"[4]. În luna următoare, octombrie 1913, Congresul P. N. L. avea să sancționeze această orientare programatică, în cuvântul său la acest congres, I. I. C. Brătianu, subliniind necesitatea stringentă a celor două mari reforme, referitor la cea agrară, dând asigurări că „exproprierea se va face cu dreaptă despăgubire"[5].

Ajunși din nou la putere, în primăvara anului 1914, pe linia programului enunțat anterior, sub conducerea lui I. I. C. Brătianu, liberalii vor inaugura opera de reforme, care, însă, avea să fie întreruptă și amânată un timp, odată cu declanșarea primului război mondial.

3.2. ***Al doilea partid de guvernământ din România, Partidul Conservator***, a luat ființă după Războiul de Independență, în februarie 1880. La această dată s-a constituit un club politic central, având în frunte un *Comitet permanent*. Primul președinte al partidului, pentru un scurt interval de timp, până în septembrie 1880, a fost Manolache Costache Epureanu, după decesul acestuia președenția revenind lui Lascăr Catargiu (1880–1899). Vor urma, în ordine: Gh. Gr. Cantacuzino (1899–1907), P. P. Carp (1907–1912), Titu Maiorescu (1912–1914)

La baza constituirii partidului se aflaseră mai multe grupări în frunte cu liderii lor: o grupare de dreapta, cu Lascăr Catargiu; una, de centru, în frunte cu Vasile Boerescu; o grupare de centru-dreapta, gruparea junimistă, în frunte cu P. P. Carp, pe baza ideilor acesteia din urmă având să se profileze doctrina întregului partid. Mai mulți ani după constituirea partidului, ziarul oficios al acestuia avea să

[4] Ibidem, p. 192.

[5] Ibidem, p. 194.

fie „Timpul", sub conducerea poetului Mihail Eminescu, o asemenea publicație, ca și însuși marele poet-publicist, aducându-și contribuția la promovarea doctrinei conservatoare.

Primul program al partidului, prilejuit de întemeierea sa în 1880, încerca să definească doctrina conservatoare în opoziție cu politica liberalilor aflați la putere. Tendinței liberalilor de a forța ritmul progresului, „de a trece peste instituțiunile pe care și le-a luat Țara", se sublinia în acest document, conservatorii opun „stabilitatea instituțiunilor și a personalului și progresul măsurat dar continuu"[6].

Doctrina conservatoare capătă în intervalul imediat următor o deplină consolidare, o dată cu enunțarea ideilor emanate în cercul societății „Junimea". În martie 1881, fruntașul junimist P.P. Carp a pronunțat în Adunarea Deputaților un discurs în care a enunțat ideile de bază ale doctrinei juniniste, discurs ulterior publicat în ziarul „Timpul" sub numele de *Era nouă*. Cum sublinia liderul junimist, lupta și competiția între partidele politice urma a se da, nu în sfera politicului, a drepturilor și libertăților cetățenești, ci „ pe tărâmul organizării sociale", enunțându-se astfel un program de reforme social-economice și administrative, menit să ducă la modernizarea societății românești în limitele sistemului constituțional existent. Pe baza aceluiași principiu al conservării instituțiilor existente, modalitatea preconizată de înfăptuire a reformelor era aceeași stipulată în programul din 1880: reforme organice treptate, pe linia consolidării instituțiilor existente și a respectării principiilor înscrise în Constituția de la 1866.

Cum se poate observa, între cele două partide de guvernământ, liberal și conservator, de la înființarea lor, s-au putut distinge unele deosebiri. Între altele, în plan doctrinar, liberalii se pronunță pentru o modernizare mai accelerată a României pe calea unor reforme substanțiale, în timp ce conservatorii, sub influența grupării

[6] Ibidem.

junimiste, având în frunte personalități ca P.P. Carp, Titu Maiorescu ș.a., se pronunță pentru reforme treptate, cu caracter moderat, considerate mai utile pentru stabilitatea vieții politice și sociale. Trebuie menționat însă că în practica politică, în raport de împrejurări, adesea aceste distincții nu sunt evidente. Cât privește caracterizarea, adesea făcută în trecut, a Partidului Liberal ca „progresist", iar a Partidului Conservator ca „reacționar", ea nu este deloc operabilă, ambele, în esență, fiind partizane ale progresului, pe o cale sau alta, *liberalismul*, ca atitudine privind modernizarea societății românești, constituind, cum bine se subliniază în ultima vreme, o trăsătură proprie a ambelor partide, nu numai celui liberal[7].

Programul enunțat de P.P. Carp în 1881 avea să fie mai clar conturat în perioada următoare prin intervențiile parlamentare și scrierile diferiților lideri; în 1888, el era afirmat, în toată cuprinderea sa, într-un „Apel către alegători", prilejuit de căderea guvernului liberal condus de I. C. Brătianu și chemarea la putere a unui guvern, reprezentând fosta opoziție, în frunte cu liderul junimist Theodor Rosetti. Va fi afirmat apoi, pe larg, ca program de guvernare în 1892, când se constituie un nou guvern, concentrând pe vechii conservatori, în frunte cu Lascăr Catargiu, și pe junimiști, în frunte cu P.P. Carp. Acesta va fi, deci, programul care va sta la baza celei de-a doua mari guvernări conservatoare din istoria modernă a României (de la sfârșitul anului 1891 până în octombrie 1895), având în frunte pe Lascăr Catargiu, dar a cărui orientare era dată de P.P. Carp ca ministru al Domeniilor (guvernul „Lascăr Catargiu - P.P. Carp"). Erau preconizate aici importante reforme în domeniul modernizării instituțiilor (administrație, justiție, biserică, școală),

[7] Pentru viața politică și orientarea doctrinară a partidelor în perioada 1878-1914, vezi capitolul corespunzător, semnat de L. Bulei, în *Istoria Românilor*, vol. VII/2, p. 149-223.

precum şi în domeniul social-economic, reforme care se vor înfăptui în mod efectiv în cursul acestor ani în spiritul doctrinei junimiste[8].

Spre sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, Partidul Conservator va trece prin serioase frământări datorită neînţelegerilor dintre lideri şi competiţiei pentru conducerea sa. În 1899, la moartea lui Lascăr Catargiu, disputa pentru succesiunea conducerii între P.P. Carp şi Take Ionescu se finaliza cu un al treilea câştigător, Gh. Gr. Cantacuzino, zis Nababul, unul dintre cei mai mari latifundiari români.

Importante schimbări survin în viaţa partidului, ca şi în cazul partidului liberal, după marea răscoală a ţăranilor din 1907. Disputa pentru conducere dintre P.P. Carp şi Take Ionescu era soluţionată, în aprilie 1907, în favoarea celui dintâi, dar ca urmare, Take Ionescu îşi constituia propriul partid, în februarie 1908, sub numele de *Partidul Conservator-Democrat*. Obligat să sublinieze o serie de deosebiri faţă de partidul pe care îl părăsise, în intervalul imediat următor, Take Ionescu adoptă o atitudine mai nuanţată în raport cu dezideratele vremii, dovedindu-se mai receptiv la exigenţele modernizării, partidul său, în scurt timp, reuşind să atragă numeroşi aderenţi, mai ales în rândul intelectualilor, devenind al treilea partid politic important, cu perspectiva de a accede la putere. În noiembrie 1912, ei câştigă alegerile parlamentare urmând a se constitui un guvern de coaliţie împreună cu vechiul partid conservator, după ce conducerea acestuia în 1912, fusese preluată de Titu Maiorescu (în aceste împrejurări vechea prietenie dintre cei doi fondatori ai „Junimii" găsindu-şi sfârşitul). Spre deosebire de P.P. Carp şi alţi fruntaşi ai Partidului Conservator, care rămâneau rigizi în poziţiile lor, adversari hotărâţi ai marilor reforme, electorală şi agrară, cum

[8] De văzut, în acest sens, capitolul semnat de noi, *Legislaţia şi politica conservatoare moderată în anii 1892-1895*, în „Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare în România", Editura „Academiei Române", Bucureşti, 1983, p. 297-337.

am menţionat, Take Ionescu va adopta o poziţie mai nuanţată, sfârşind în cele din urmă, în 1917, prin a aproba aceste reforme.

3.3. ***În afara acestor partide politice*** în care s-a concentrat puterea până la primul război mondial, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea şi primele decenii ale secolului XX, s-au conturat în România o serie de *alte formaţiuni politice*, de stânga sau de dreapta, în majoritate acestea, însă, nereuşind să se afirme pe scena politică ca partide propriu-zise, capabile a intra în competiţia pentru putere; oricum, ele rămân importante ca unele care răspundeau unor cerinţe reale ale societăţii româneşti şi îşi aveau în epocă corespondenţi pe plan european.

În primul rând, este vorba de formaţiunea politică care şi-a zis un timp „partidă radicală", având în frunte pe Gh. Panu, amintit mai sus, fostul şef de cabinet a lui C. A. Rosetti şi descinzând din gruparea rosettistă. În 1887, la Iaşi, cunoscutul „semănător de idei", cum a rămas în amintirea contemporanilor, Gh. Panu, a înfiinţat ziarul „Lupta", promovând ideile acestei formaţiuni politice. Din păcate, în faza de început a zisei „partide" care urma să se contureze în jurul personalităţii liderului, o întâmplare din viaţa acestuia – fuga în străinătate de teama unei condamnări pentru delict de presă, în urma articolului „Omul periculos", cu injurii la adresa regelui Carol I – a compromis, odată cu destinul politic al liderului şi perspectiva afirmării acestei formaţiuni politice în peisajul politic al epocii.

Totuşi, după depăşirea acestui moment critic, odată cu revenirea în ţară şi reluarea luptei politice, mai ales în postura de parlamentar, cu deosebire în anii 1892-1894, imaginea acestei formaţiuni politice de „partidă radicală" s-a conturat prin ideile promovate de Gh. Panu şi de adepţii săi (reformă electorală pe baza votului universal, reforme reale în interesul ţărănimii ş. a.). Atacat pentru ideile sale atât de liberali – din care doctrinar descindea – cât şi de conservatori, în condiţiile în care viaţa politică era dominată de aceste două partide de guvernământ, ţinând seama şi de atmosfera creată în

jurul său, această figură a gândirii politice româneşti a cedat presiunilor politice, într-un anumit context, după 1894, intrând în rândurile Partidului Conservator, pentru ca ulterior, urmărit de acelaşi tragic destin al „omului compromis", să revină în Partidul Naţional-Liberal. Dramatic a fost faptul că odată cu eşecul personal al carierei politice a liderului a fost vorba de eşecul acestei „partide radicale", într-o epocă când în Occident, în Franţa în primul rând, existenţa unui partid cu un asemenea profil ideologic era la ordinea zilei.

O altă formaţiune politică de stânga a fost „partida ţărănească" întemeiată de învăţătorul C. Dobrescu-Argeş, marcând prima încercare de constituire a unui partid ţărănesc în România. Bazele ei au fost puse în anul 1892 cu prilejul unui congres al ţărănimii din judeţul Argeş. Programul ei viza îmbunătăţirea situaţiei ţărănimii prin intervenţia statului, în acest sens preconizându-se importante reforme (impozit progresiv pe avere, descentralizare administrativă, modernizarea justiţiei, dezvoltarea învăţământului sătesc, dar mai ales reformă electorală pe baza votului universal care ar fi dus la o reprezentare corespunzătoare în Parlament, şi de aici posibilitatea adoptării unei legislaţii eficiente în interesul ţărănimii). Pledând de la tribuna Parlamentului pentru ridicarea culturală şi economică a ţărănimii, C. Dobrescu-Argeş îşi încadra programul în limitele respectării principiului proprietăţii private, sub acest raport urmând a se deosebi în mod radical de programul socialiştilor români, cu care, de altfel, intră într-o polemică firească. Pe linia obiectivului propus s-a datorat aceluiaşi om politic înfiinţarea *Societăţii pentru cultura şi propăşirea ţăranilor*, înfiinţarea unei gazete destinate satelor, a primului teatru ţărănesc ş.a. În cele din urmă, însă, deziderатul constituirii unui adevărat partid ţărănesc la sfârşitul secolului al XIX-lea, avea sa eşueze odată cu manevrele politice care au dus la compromiterea lui C. Dobrescu-Argeş şi scoaterea lui din viaţa publică.

O nouă încercare de constituire a unui partid ţărănesc se desfăşoară în 1908, având ca protagonişti pe Vasile Kogălniceanu (fiul cunoscutului om politic) şi pe Al. Vălescu, fostul colaborator al lui C. Dobrescu-Argeş. Şi de data aceasta încercarea este sortită eşecului, în atmosfera de denigrări la adresa promotorilor emancipării ţărănimii (inclusiv a lui Spiru Haret) care a caracterizat intervalul imediat următor răscoalei din 1907. Pentru a treia oară, această încercare este reluată în toamna anului 1913, după cel de-al doilea război balcanic, având ca protagonist pe învăţătorul Ion Mihalache, declanşarea primului război mondial amânând însă finalizarea acestei acţiuni, înfiinţarea propriu-zisă a Partidului Ţărănesc, sub conducerea acestui cunoscut om politic, urmând a avea loc în anul 1919.

La stânga vieţii politice din România, la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, un rol important a revenit socialiştilor români, care au reuşit, în 1893, să se constituie într-un partid politic, *Partidul Social Democrat al Muncitorilor Români (P.S.D.M.R.)*, având să promoveze în mod prioritar interesele clasei muncitoare din România, aflată în proces de formare. Constituit pe fondul activităţii anterioare a cercurilor socialiste din România, pornind de la elaborările programatice anterioare (înainte de toate, programul lui C.D. Gherea, din 1886, *Ce vor socialiştii români?*), în anii 1893-1899 acest partid a militat pentru revendicări economice şi sociale, precum şi pentru lărgirea unor drepturi şi libertăţi democratice interesând cu deosebire pe muncitori: vot universal, garantarea dreptului de întrunire, asociere şi grevă, asigurări sociale, zi de muncă de 8 ore, repaus duminical, impozit progresiv pe avere, învăţământ obligatoriu şi gratuit etc. În problema agrară, pe linia doctrinei proprii de „întemeiere a societăţii socialiste" liderii socialişti pledau pentru transformarea proprietăţii rurale în proprietate comună şi organizarea colectivă a producţiei agricole, o soluţie de rezolvare a problemei agrare care se dovedea

nerealistă cât timp sentimentul de proprietate era predominant în mentalitatea țăranilor români, cu sau fără pământ.

La constituirea partidului, în 1893, a fost ales ca organ de conducere un *Consiliu General* având în componență cunoscuți fruntași socialiști, precum I. Nădejde, V. Morțun, Alexandru Radovici, C. Mille ș.a.; organul de presă al partidului se numea „Munca", ulterior el schimbându-și numele în „Lumea nouă".

Experiența mai multor ani de activitate a partidului, în cele din urmă avea sa-i ducă pe lideri la concluzia că în condițiile României de la această dată – cu o industrie națională puțin dezvoltată și o clasă muncitoare pe măsură – un asemenea partid nu avea șanse să ajungă la putere; de aici, hotărârea liderilor din 1899, de autodizolvare a partidului și trecerea acestora în rândurile Partidului Liberal, cu intenția bine precizată de a plasa în programul acestui partid perspectiva soluționării unor importante revendicări interesând muncitorimea, precum și țărănimea. Cum am amintit deja, acțiunea s-a petrecut pe calea înțelegerii survenită între Constantin Stere și foștii lideri ai P.S.D.M.R., pe de o parte, și I.I.C. Brătianu, pe de alta, la o dată și în condițiile în care cel din urmă, aspirând la conducerea Partidului Liberal, se dovedea receptiv la soluțiile de modernizare și înnoire ale acestui partid.

Trebuie menționat însă că autodizolvarea din 1899 nu a însemnat nicidecum sfârșitul istoriei unui partid muncitoresc în România și nici sfârșitul mișcării socialiste. Realitățile dure ale luptei cotidiene pentru drepturi economice, apariția unei alte generații de lideri (I.C. Frimu ș.a.), ca și o serie de influențe din afară au făcut posibilă reorganizarea mișcării socialiste, precum și reconstituirea, în 1910, a unui nou partid, sub denumirea de *Partidul Social-Democrat*. Interzis formal în 1916, în timpul primului război mondial, ulterior, după sfârșitul acestuia, în 1918, și sub influența evenimentelor din Rusia, el este reorganizat sub denumirea de *Partidul Socialist* (peste câțiva ani, în mai 1921, prin acapararea conducerii sale de către militanții aflați sub influența Partidului

bolșevic din Rusia, el avea sa fie transformat în *Partidul Comunist Român*, cu un rol binecunoscut în istoria ulterioară a României, până în anul de grație 1989).

În sfârșit, în seria formațiunilor politice, altele decât cele de guvernământ, mai trebuie amintit aici un partid politic întemeiat în 1910, spre deosebire de cele menționate mai sus, cu o orientare doctrinară de dreapta. Este vorba de *Partidul Național-Democrat*, întemeiat la această dată (aprilie 1910) sub conducerea savantului istoric N. Iorga și a profesorului universitar de la Iași, A.C. Cuza. Programatic, noul partid descindea din *sămănătorism*, cunoscutul curent socio-cultural, la edificarea căruia, în anii anteriori, N. Iorga avusese un rol decisiv; în afirmarea ideilor partidului, un rol important revenise reputatei publicații „Neamul românesc", în care ilustrul istoric și cărturar a cultivat, înainte de toate, idealul unității naționale.

În planul reformelor interne, viziunea liderilor acestui partid se apropia mai mult de aceea a partidelor de guvernământ – a celui conservator, în primul rând –, dar, în perspectiva apropiatului război al Întregirii Naționale, N. Iorga se va dovedi receptiv la spiritul noilor reforme, agrară și electorală (în orice caz, cum vom vedea și ceva mai departe, în primăvara anului 1917, în Parlamentul de la Iași, el se va pronunța cu hotărâre în sprijinul acestor reforme). Precum se știe, după sfârșitul războiului, drumul celor doi lideri politici se va despărți, A.C. Cuza constituindu-și propriul partid, cu o orientare naționalistă de dreapta mult mai accentuată (Liga Apărării Național-Creștine, 1923).

3.4. ***În ceea ce privește succesiunea guvernamentală*** în perioada 1878-1918, sintetizând de data aceasta o serie de date enunțate mai sus, este ușor de înțeles că ea trimite în primul rând la alternanța la putere a celor două importante partide politice, Partidul Național-Liberal și Partidul Conservator.

Într-o primă etapă a succesiunii guvernamentale, mergând până la jumătatea ultimului deceniu al secolului al XIX-lea – respectiv

anul 1895 – este vorba de o alternanță la putere cu termene inegale, pentru ca într-o a doua etapă, de la această dată și până la 1918, să fie vorba de o alternanță la putere mai organizată, cu tendința respectării unui termen de guvernare de 4 ani, corespunzând unei legislaturi parlamentare. Altfel spus, din 1895 funcționează *sistemul rotativei guvernamentale*, șeful statului, regele Carol I, având prilejul să-și exercite rolul de arbitru în viața de stat, chemând alternativ la putere cele două partide.

Cum am văzut, din iulie 1876, după două guvernări efemere de tranziție, vine la putere guvernul liberal condus de I.C. Brătianu, fiind vorba de la această dată de cea mai lungă guvernare a unui partid politic din istoria modernă a României (1876-1888). Fireşte, aceasta va fi în același timp cea mai importantă guvernare din istoria succesiunii guvernamentale până la 1918.

A revenit acestei guvernări meritul înfăptuirii unor importante acte menite să ducă la consolidarea statului român independent. Pe plan intern, în acest răstimp, după Războiul de Independență, s-a afirmat politica de protejare și încurajare a industriei naționale, legislația adoptată urmând a-și da roadele în perioada următoare. Pe plan extern, cum vom vedea, într-o situație internațională extrem de complicată, guvernul liberal condus de I.C. Brătianu va găsi soluția cea mai potrivită pentru orientarea politicii externe în direcția apărării și consolidării suveranității naționale.

Sub presiunea unei ample manifestări inițiate de opoziție („Opoziția unită"), în martie 1888, îndelungata guvernare liberală ia sfârșit, regele chemând la putere pe conservatori, constituindu-se guvernul condus de Th. Rosetti. Cum opoziția care impusese înlăturarea guvernului liberal fusese eterogenă (la ea participând, pe lângă conservatori, și numeroase grupări disidente liberale), înțelegerea în sânul noilor beneficiari ai puterii se dovedește dificilă, ceea ce explică un nou interval de oarecare instabilitate guvernamentală până la sfârșitul anului 1891: guvernul condus de Th. Rosetti nu se poate menține la putere decât pentru un an,

acestuia succedându-i până în noiembrie 1891 alte trei guverne cu compoziție eterogenă (conduse succesiv de Lascăr Catargiu, generalul Gh. Manu și generalul I.Em. Florescu).

În sfârșit, la capătul acestui interval de timp se instalează la putere o nouă guvernare, în structura căreia intră conservatorii „puri", adepți ai lui L. Catargiu, precum și junimiștii în frunte cu P.P. Carp. Este al doilea guvern conservator important din istoria României, durând în răstimp de aproape 4 ani (decembrie 1891-octombrie 1895) și având la conducerea sa pe Lascăr Catargiu, programul acestei importante guvernări fiind dat însă de gruparea junimistă (de aici și numele de guvern „L. Catargiu-P.P.Carp").

Din octombrie 1895, în virtutea sistemului rotativei guvernamentale –, intrat de acum în mentalitatea liderilor politici, cât și a șefului statului – liberalii revin la putere, de data aceasta sub conducerea noului șef de partid, D.A. Sturdza (ales în noiembrie 1892, în urma morții lui Dimitrie Brătianu). Datorită unor frământări publice provocate în bună măsură de el însuși, acesta va demisiona curând, pentru un scurt interval de timp permițând constituirea unei echipe ministeriale liberale sub conducerea fruntașului liberal, cunoscutul economist P.S. Aurelian (noiembrie 1896-martie 1897). Revenit în fruntea guvernării, D.A. Sturdza o va duce până aproape de termenul de 4 ani (aprilie 1899). În anii 1899-1901, se succed la putere două guverne conservatoare conduse de Gh. Gr. Cantacuzino, noul șef al Partidului Conservator, și de P.P. Carp, fiecare dintre ele neputând face față crizei economice izbucnită în acești ani și fiind obligați să demisioneze.

Vor alterna la putere, succesiv, până la 1914, următoarele guvernări: liberală, în intervalul februarie 1901-decembrie 1904, sub conducerea lui D.A Sturdza; conservatoare, în intervalul decembrie 1904-martie 1907, sub conducerea lui Gh. Gr. Cantacuzino; liberală, în intervalul martie 1907-decembrie 1910, având în frunte pe D. A. Sturdza (1907-1908) și I.I.C. Brătianu (1908-1910); conservatoare, în răstimpul decembrie 1910-martie

1912, în frunte cu P.P. Carp, iar în intervalul martie 1912-ianuarie 1914, în frunte cu Titu Maiorescu.

În sfârşit, ar fi de adăugat că în cea mai mare parte a intervalului de timp corespunzând primului război mondial, în 1914-1918, guvernarea a fost asigurată de Partidul Naţional Liberal (revenit la putere, după conservatori, în ianuarie 1914).

II. MODERNIZAREA ROMÂNIEI ÎN PLAN SOCIAL-ECONOMIC ŞI CONTRADICŢIILE EI (1878 – 1914)

1. Demografia; dezvoltarea principalelor sectoare ale economiei naţionale

1.1. ***Evoluţia demografică a României*** în ultimele decenii ale secolului XIX şi primele decenii ale secolului XX, prin consecinţele ei în plan economic şi social, ne ajută să înţelegem în ansamblul ei evoluţia societăţii româneşti în această perioadă.

Trebuie remarcat mai întâi că populaţiei României în răstimp de patru decenii, de la 1859 la 1899, a cunoscut o creştere apreciabilă, cu 54%; dacă în 1859 Principatele Unite aveau o populaţie de peste 3.800.000 de suflete, în urma recensământului din 1899, numărul acestora se ridica la peste 5.900.000. Peste câţiva ani, în 1903, după datele lui L. Colescu, populaţia României ajungea la cca. 6.200.000 locuitori şi avea o suprafaţă de peste 131.000 km^2.[1]

Cât priveşte deciziile de ordin teritorial impuse României prin tratatul de la Berlin din 1878, ar fi de observat că ele nu au dus la modificări semnificative în ceea ce priveşte totalul populaţiei; o pierdere de cca. 163.000 de persoane, cât număra populaţia Basarabiei de Sud, încorporată de Rusia, era compensată cu populaţia de aprox. 169.000 de persoane, cât număra Dobrogea, intrată în componenţa statului român (sub raport teritorial, cei peste

[1] L. Colescu, *Population de la Roumanie*, Bucureşti. 1903, p. 8, 10.

8.300 km² ai Basarabiei de Sud erau bine compensați de cei peste 15.500 km², cât număra Dobrogea). După cel de al doilea război balcanic, în 1913, și încorporarea Cadrilaterului, populația României ajungea la 7.600.000 de locuitori[2].

În ceea ce privește densitatea populației la începutul secolului al XX-lea, de 45 locuitori pe km², România se plăsa pe locul 15 în Europa, în cadrul provinciilor istorice, densitatea cea mai mare revenind Munteniei (50 loc. pe km²), cea mai mică revenind Dobrogei (17 loc. pe km²).

Sub raport etnic, marea majoritate, de cca. 92%, o constituiau românii, procentul străinilor fiind de cca. 8%. Din acest procent din urmă, 4,3% revenea evreilor, concentrați cu deosebire în Moldova, unde constituiau peste 10% din totalul provinciei[3]. Ca structură de mediu teritorial, din totalul populației, 19% aparține orașelor și 81% comunelor rurale, un raport corespunzător, în general, ponderii ocupațiilor economice. Între orașe, București număra peste 276.000 de locuitori, alte 8 orașe numărau peste 20.000 de locuitori (în ordine descrescătoare, Galați, Brăila, Craiova, Ploiești, Botoșani, Bârlad, Focșani, Buzău).

1.2. ***Cea mai importantă ramură a economiei naționale,*** corespunzătoare ocupațiilor populației, ca și în trecut, este *agricultura.* În conformitate cu recensământul din 1912, aproape 79,2% din populație se ocupa cu agricultura, în timp ce sectoarelor legate de industrie și comerț, le reveneau numai 13,1% din numărul populației (mai exact, industrie și meserii – 8,1%; transport și comerț – 1,9%; comerț și credit – 3,1%). Din rest, 5% aparține profesiunilor libere și instituțiilor publice[4].

[2] G. D. Creangă, *Considerațiuni generale asupra reformei agrare și asupra exproprierei*, București, 1913, p. 3.

[3] L. Colescu, *op. cit.*, p. 18-19.

[4] V. Axenciuc, *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice. 1859 – 1947*, vol. II, București, 1996, p. 24.

Se constată în câteva decenii, după 1877, o creștere a suprafețelor agricole în detrimentul fânețelor și pășunilor (de la 64,7% în anii 1877-1880, la 73,2% în anii 1911-1915). În cadrul diferitelor culturi, cea mai mare pondere revine cerealelor, aproape 84% (din care, porumb, aproape 41%, grâu, aproape 38%, restul, în ordine, orz, ovăz, secară)[5]. De asemenea, în intervalul 1878 – 1915,în cifre absolute, asistăm la o relativă creștere a numărului de animale, aceasta în ciuda scăderii fânețelor și pășunilor (în ordine, cabaline, bovine, ovine, porcine, păsări); este vorba de o creștere care însă nu ține pasul cu sporul demografic în mediul sătesc.

În ceea ce privește dotarea tehnică a agriculturii, aceasta este modestă: tractoarele și mașinile de treierat (batoze) asigură în parte lucrările pe proprietățile moșierești (25% la semănat și 90% la treierat), pe proprietățile țărănești, lucrările agricole fiind asigurate, aproape în totalitate, cu ajutorul vitelor de tracțiune[6].

Merită observat cu privire la agricultură că aceasta ca ramură de bază a economiei naționale, prin câteva dintre caracteristicile sale la care ne-am referit aici, ca să nu vorbim deocamdată de implicațiile sociale ale structurii agrare, din păcate, nu s-a înscris în epocă pe linia modernizării, decât în foarte mică măsură. Baza producției agricole a continuat s-o aibă, în general, munca manuală, adică folosirea brațelor de muncă ale țăranilor, cu mijloacele lor rudimentare, iar nu folosirea mașinilor agricole mecanizate, rentabilitatea acestui gen de producție fiind foarte scăzută (chiar dacă, în ansamblul economiei naționale, așa cum am subliniat, agricultura furnizează cea mai mare parte a venitului național).

1.3. ***Al doilea sector important al economiei naționale,*** cu o pondere mult mai mică în cadrul acesteia, îl constituie *industria.*

[5] *Ibidem*, p. 50, 512 – 513.

[6] *Istoria Românilor*, tratat, VII/2, Edit. Enciclopedică, București, 2003, p. 109 (subcapitol redactat de Gh. Iacob).

Până la primul război mondial ea deține aprox. 20% din venitul național, principalele ei ramuri fiind legate de producția agricolă și materiile prime din țară (ind. alimentară, textilă, a lemnului și hârtiei, extractivă). În ansamblul ei, în anul 1914, industria României acoperea cca. 25-30% din nevoile de consum intern, numai în perioada interbelică, până la 1938, acest procent urmând să ajungă până la 80%.[7]

Cum indicau și datele cunoscutei anchete industriale din anii 1901-1902, ponderea industriei revenea industriei mici, prelucrătoare (aprox. 65%). Industria mare (mecanizată), bazată pe întreprinderi mari, cu un capital mare și un mare număr de lucrători, precum și pe folosirea cu precădere a mașinilor, în structura industriei prelucrătoare se traduce printr-un procent de aproape 25% (restul de 11% revenind industriilor "speciale": mori, fierăstraie, pive). Ramurile industriei grele, siderurgia și construcția de mașini erau inexistente.[8]

Între ramurile industriei prelucrătoare, o creștere remarcabilă, la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, cunoaște industria extractivă, având la bază materiile prime existente în țară, cărbune, dar mai ales țiței. Cu deosebire, în urma legii minelor din 1895, se dezvoltă extracția de cărbune, dar o amploare extraordinară cunoaște *industria petrolieră*, cu ajutorul capitalului străin. Cifrele privind creșterea vertiginoasă a producției de petrol sunt semnificative: de la 80.000 tone, în 1880, ea ajunge la 250.000 de tone în 1900, iar de aici, în 1913, la aproape 1.900.000 tone, ocupând locul IV în lume între țările producătoare de petrol (după S.U.A., Rusia și Mexic).[9] În această dezvoltare, rolul decisiv a revenit marilor

[7] *Ibidem*, p. 113. Pentru o sinteză a izvoarelor statistice privind sectoarele economiei naționale, trimițând la procesul modernizării, vezi același autor, Gh. Iacob, *Modernizare – Europenism. România de la Cuza Vodă la Carol al II-lea*, Edit. Universității "Al. I. Cuza", Iași, 1995, p. 74 – 157.

[8] V. Axenciuc, *Evoluția economică ...*, vol. I, București, 1992, p. 21, 24.

[9] Gh. Buzatu, *România și trusturile petroliere internaționale până la 1929*, Edit. "Junimea", Iași, 1981, p. 34 – 35.

societăți cu capital străin: "Steaua Română" (1895, Câmpina), "Româno-Americană" (1904, Ploiești), "Vega", "Astra Română" ș.a.

Cea mai mare parte a petrolului era destinată exportului, apoi consumului intern (40%). La export, ponderea petrolului a cunoscut în numai câțiva ani o creștere de câteva ori, ajungând în 1913 la aproape 20% (principalele țări importatoare: Franța, Anglia, Germania, Austro-Ungaria, Italia, Turcia și Belgia). Cum se știe, în continuare, cea mai mare pondere a exportului (cca. 80%) revenea cerealelor.

În general, capitalul străin era dominant în industria românească: în anul 1915, el constituia 80,4%, față de cel autohton de numai 19,6%. În ordine descrescândă, el era german, olandez, englez, austro-ungar etc. cea mai mare pondere era destinată industriei zahărului și industriei petroliere (cca. 94% și, respectiv, 92%), apoi altor ramuri[10].

1.4. ***Așa cum constatăm,*** deși cu o pondere mult inferioară agriculturii, afirmarea industriei în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX, până la primul război mondial, a avut o însemnătate deosebită pentru dezvoltarea economică a României în ansamblul ei, ea implicând și afirmarea unor alte importante sectoare ale vieții economice care s-au înscris pe linia modernizării. Este vorba de edificarea rețelei de transporturi, comunicații și telecomunicații, de modernizarea sistemului financiar și de credit, de dezvoltarea comerțului intern și extern.

Importantă a fost cu deosebire *edificarea rețelei de căi ferate* începută din perioada anterioară, de la construirea primei căi ferate – în 1869, București–Giurgiu –, ajungându-se până în 1915 la construirea unei rețele de 3.600 km. de cale ferată aparținând statului român, legând între ele principalele zone și centre urbane

[10] V. Axenciuc, *Evoluția economică ...*, vol. I, p. 455.

din țară. În această privință, statul român, în ciuda modestiei capitalului autohton, după Războiul de Independență a procedat la răscumpărarea succesivă a căilor ferate ridicate de companiile străine, asigurând astfel un element de bază pe linia dezvoltării industriei naționale[11].

De asemenea, s-a amplificat *rețeaua de șosele amenajate*; s-au afirmat *telegrafia și telefonia*, în strânsă legătură cu progresele realizate pe plan european. Navigația, fluvială și maritimă, înregistrează progrese, mai ales după înființarea, în 1890, a societății "Navigația fluvială română", iar apoi, în 1895, a societății "Serviciul maritim român". Un rol important a avut în această direcție modernizarea porturilor maritime și dunărene: Constanța, Brăila, Galați, Giurgiu etc. În anul 1895, la Cernavodă, sub conducerea ing. Anghel Saligny, se inaugura podul de peste Dunăre, cel mai mare de acest gen din Europa de la această dată (podul "Carol I").

În ceea ce privește *sistemul bancar și de credit*, el este așezat pe baze temeinice odată cu înființarea în 1880 a *Băncii Naționale a României*, cu drept de a emite monede metalice și bancnote, în perioada următoare, până la primul război mondial, cursul monetar românesc menținându-se constant.[12] Sistemul financiar se amplifică odată cu înființarea sau dezvoltarea altor instituții de acest gen, menite să asigure cu credite finanțarea diferitelor sectoare ale economiei naționale: *Creditul Funciar Rural* (1873), *Creditul Funciar Urban*, *Creditul Rural* (1892, acesta destinat micilor proprietari), *Banca Agricolă* (1894) ș.a. O importanță deosebită o au băncile cu capital străin: *Banca Generală Română* (1904), *Marmorosch – Blanc* (1905) ș.a.

Continuă să dețină un rol important în sistem, vechea instituție înființată în 1864, în timpul domniei lui Al. I. Cuza, *Casa de*

[11] Vezi și Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, București, 1986, p. 281 – 282.

Economii și Consemnațiuni (C.E.C.), instituție de mare interes național și în viitor, de-a-lungul timpului, până în zilele noastre și care, cel puțin ca un simbol istoric al spiritului național de inițiativă în plan economic, nu ar trebui să fie niciodată privatizată, în ciuda oricăror dificultăți în care s-ar afla.

Simbolică pentru dezvoltarea economică a României a fost și *creșterea Bugetului* de venituri și cheltuieli în perioada 1878 – 1914 de 6 ori; de 10 ori în comparație cu anul 1867 (anul înființării sistemului monetar românesc), de-a-lungul anilor, cu puține excepții, el menținându-se excedentar.[13]

În ceea ce privește comerțul, cum am anticipat, evoluții spectaculoase cunoaște *comerțul exterior*. Ponderea exportului este deținută de cereale, cu o medie de 75% de-a-lungul acestei perioade; locul doi, cu o mare intensitate, după 1900, revine exportului de petrol (cca. 20%, în ajunul primului război mondial). Principalul partener al României într-un interval important de timp a fost Austro-Ungaria, mai ales în anii 1875-1886, cât a durat convenția comercială încheiată cu aceasta, urmând Germania și alte țări (în 1913, pe locul I, cu un procent de peste 23% în structura comerțului exterior al României se afla Germania, apoi Austro-Ungaria, cu aproape 19%, urmând în ordine descrescătoare, Belgia, Marea Britanie, Franța, Italia ș.a.).[14]

2. Politica guvernamentală și legislația economică

2.1. *Întreaga dezvoltare economică a României* între Războiul de Independență și primul război mondial și înscrierea ei pe linia modernizării, fără îndoială, s-au aflat în *atenția politicii guvernamentale*, fiecare dintre măsurile legislative importante, inițiate

[12] *Istoria Românilor*, VII/2, p. 123.
[13] *Istoria Românilor*, VII/2, p. 126 – 127.
[14] *Ibidem*, p. 133.

de guvernele liberale sau conservatoare, marcând tot atâtea momente importante în afirmarea diferitelor ramuri ale economiei naționale.

După 1878, în răstimpul marii guvernări liberale, conduse de I. C. Brătianu, s-au putut adopta succesiv importante măsuri legislative de încurajare și protejare a industriei naționale, într-o primă etapă vizând numai anumite ramuri, într-o a doua etapă, ansamblul industriei. Astfel, în 1881 era adoptată o lege pentru încurajarea industriei hârtiei; în 1882, una pentru încurajarea industriei zahărului; în 1884 – 1885, altele pentru încurajarea industriei textile și pielăriei.

În 1887, această serie de măsuri legislative era încununată cu legea pentru încurajarea industriei naționale în totalitatea ei, lege cunoscută sub numele de *Măsuri generale pentru a veni în ajutorul industriei naționale*. Beneficiau de importante avantaje întreprinderile cu un capital de minim 50.000 de lei și un minim de 25 de lucrători. Întreprinzătorii puteau fi români sau străini, pentru cei din urmă impunându-se condiția ca, după 5 ani de la înființare, 2/3 dintre angajați să fie români. Avantajele oferite de stat întreprinzătorilor erau importante: scutiri de impozite directe, scutiri de taxe vamale pentru materii prime și mașini de import, folosirea gratuită a terenului de construcție (1 – 5 ha) pe timp de 90 de ani, reducerea tarifelor pe căile ferate ș.a.

Această politică de încurajare a industriei naționale s-a împletit strâns cu sistemul de protecție vamală; în 1886, odată cu elaborarea unui nou tarif vamal se puneau bazele sistemului vamal protecționist, vechiul sistem al liberului schimb, care stătuse la baza convenției comerciale cu Austro-Ungaria, luând sfârșit la această dată. Prin noul tarif, în vederea protejării producției proprii, 590 de articole de import erau impuse la taxe vamale, variind între 10-180%, o asemenea inițiativă legislativă ducând, pentru un timp, la întreruperea relațiilor comerciale cu Austro-Ungaria, declanșând,

cum s-a scris, un adevărat "război vamal" cu această mare putere[15]. Ulterior, încheierea unor noi convenții comerciale, în răstimpul guvernului conservator condus de L. Catargiu atenuau rigoarea acestui tarif, dar mențineau în esență principiul protecționismului vamal (convențiile din 1893, încheiate cu Austro-Ungaria și Germania sau cu alte state). Principiul era menținut și în 1904, cu prilejul adoptării unui nou tarif vamal, sub guvernul liberal condus de D. A. Sturdza.

Cum am anticipat, pe linia încurajării industriei naționale s-a situat și cunoscuta *Lege a minelor* din 1895, inițiată de liderul junimist P. P. Carp în calitate de ministru al Domeniilor, în guvernul condus de L. Catargiu, și adoptată în urma unor ample dezbateri parlamentare. Prin textul legii era adoptat principiul după care proprietarul suprafeței era de drept și proprietarul bogățiilor subsolului, dar se impunea proprietarului condiția exploatării minei, în caz de refuz, aceasta putând fi concesionată unui alt întreprinzător care urma să plătească o redevență din venituri, pe de o parte, proprietarului (4%), pe de alta, statului (2%). A fost o lege de vizibilă însemnătate, în urma ei având loc, cum am arătat, dezvoltarea remarcabilă a industriei extractive.

Se dovedea la această dată, cu prilejul dezbaterilor pe marginea adoptării acestei legi[16], că și Partidul Conservator, în linii generale, se plasa pe linia de încurajare a industriei naționale. Această poziție avea să fie subliniată, peste timp, în februarie 1912, de o altă inițiativă legislativă conservatoare, patronată de același P. P. Carp, de data aceasta în calitate de șef al guvernului. Prin această lege din urmă se extindeau prevederile vechii legi din 1887, cercul beneficiarilor lărgindu-se, prin reducerea condițiilor vizând cuantumul

[15] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 269 – 270.

[16] Pentru aceste dezbateri, vezi și N. Isar, *Legislația și politica conservatoare moderată, în anii 1892-1895*, în *Istoria Parlamentului și a vieții parlamentare din România până la 1918*, București, 1983, p. 301 – 307.

capitalului şi a numărului de lucrători (puteau beneficia, între alţii, şi meseriaşii care utilizau cel puţin 4 angajaţi sau ucenici).

Ar fi de amintit aici că alături de mai vechii adepţi ai necesităţii dezvoltării industriei naţionale, cunoscuţi din perioada anterioară, I. Ghica, P. S. Aurelian ş.a., s-au adăugat în deceniile la care ne referim numeroase alte figuri de seamă, între care, cum observăm, mulţi fruntaşi politici aparţinând diferitelor partide sau grupări politice. Mai ales de la începutul secolului XX, problematica dezvoltării economice şi sociale a României va intra cu intensitate în dezbaterile publice, în preocupările unor cercuri tot mai largi ale opiniei publice (nu numai de economişti sau politicieni, ci şi de scriitori, gazetari, intelectuali de tot felul). Cum vom vedea mai departe, într-un capitol privitor la cultură, asemenea ample dezbateri au dat expresie unor adevărate curente socio-culturale, menite să răspundă la o întrebare esenţială: care trebuia să fie calea cea mai potrivită pentru dezvoltarea economică şi socială a României!

Revenind la raportul dintre industrie şi agricultură, trebuie subliniat deci că, în ciuda politicii de încurajare a industriei naţionale, dusă de cercurile guvernamentale şi a progreselor realizate în acest plan, precum şi în ciuda preocupărilor publice vizând această problematică, până la primul război mondial – şi, în anumite limite, şi după acesta –, agricultura a rămas ramura de bază a economiei naţionale, conferind României definirea de ţară cu caracter agrar. Evident, aceasta era o realitate decurgând dintr-o îndelungată perioadă anterioară şi care dădea măsura decalajelor importante în raport cu dezvoltarea capitalistă a statelor occidentale. Or, eforturile elitei politice româneşti se vor înscrie în toată această perioadă pe linia reducerii unor asemenea decalaje.

Oricum, şi în limitele acestor caracteristici, dezvoltarea economică a României în perioada de care ne ocupăm, fie că ne referim la industrie, fie la agricultură, sau alte sectoare de activitate economică, ne apare relevantă şi sub raportul consecinţelor ei în plan social-politic, a efectelor asupra principalelor clase sau

categorii sociale: burghezia, moşierimea, muncitorimea, ţărănimea. În privinţa burgheziei, cum am observat, în ciuda împrejurării că cea mai mare parte a investiţiilor industriale din această perioadă aparţine capitalului străin – german, austro-ungar, englez etc. –, tendinţa a fost aceea de creştere în mod concomitent a capitalului autohton şi, în aceeaşi măsură, de *afirmare a unei mari burghezii româneşti* care ocupă cele mai multe poziţii în viaţa publică, înlăturând definitiv preponderenţa moşierimii în viaţa de stat.

Pe de altă parte, o consecinţă a dezvoltării industriei a fost apariţia şi afirmarea unui important segment al societăţii româneşti, *clasa muncitoare*, numai între 1901 şi 1914 numărul muncitorilor angajaţi în diferite ramuri industriei dublându-se[17]. Desigur, aprecierea ponderii ei în cadrul structurilor sociale din România, trebuie făcută în raport cu ponderea pe care o ocupă industria în cadrul evoluţiei economice a României, ea fiind deci, sub raport numeric, cu mult inferioară ţărănimii, aceasta din urmă evaluată, pe bună dreptate, sub acest raport, drept clasa socială majoritară a societăţii româneşti.

Ca şi industria, în ultimele decenii ale secolului XIX şi primele decenii ale secolului XX, de asemenea, agricultura a avut importante consecinţe în plan social, spre deosebire de perioada anterioară, având o serie de caracteristici noi, problematica relaţiilor agrare continuând să fie una dintre cele mai importante ale epocii.

3. Problema agrară şi răscoalele ţărăneşti

3.1. ***Problema agrară şi cauzele răscoalelor ţărăneşti*** merită, considerăm noi, o analiză specială în contextul evoluţiei socio-economice a României la sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX.

[17] Gh. Platon, *op. cit.*, p. 273.

Fără îndoială, o privire de ansamblu asupra perioadei la care ne referim, cuprinzând cea mai mare parte a domnici lui Carol I, ne pune în fața realității că în decurs de câteva decenii înfățișarea României în bună măsură s-a schimbat. Dar este o realitate care vizează cu precădere lumea orășenească, căci, din păcate, cum am mai observat, procesul de modernizare a afectat prea puțin, dacă nu deloc, lumea satelor, care a rămas aproape neschimbată, iar această flagrantă contradicție a fost pusă în evidență de seria răscoalelor țărănești de la sfârșit și început de secol, culminând cu marea răscoală din 1907.

Este cazul să ne oprim ceva mai mult asupra problematicii cauzelor acestor răscoale, ca fiind una de caracter special, cu atât mai mult cu cât observăm în vremea din urmă pe unii tineri istorici, sau unii deveniți peste noapte istorici, emițând opinii care de care mai ciudate, sfidând adevărul izvoarelor istorice: îi vedem lăsând la o parte demonstrațiile științifice indubitabile făcute în epocă de reputați exegeți, precum G. D. Creangă, Radu Rosetti ș.a., plasând acest adevăr în mod incorect – ca să nu zicem fraudulos – în lumea mistificărilor din trecutul comunist al României contemporane și înlocuindu-l cu trimiteri la rolul „decisiv" pe care l-ar fi avut în atâtarea țăranilor agenții unor puteri străine, agenți socialiști etc., denaturând și imaginea de ansamblu a acestor tragice evenimente.

De la bun început, considerăm că studiul cauzelor răscoalelor țărănești trebuie să înceapă, așa cum s-a făcut și în istoriografia epocii de la 1907, cu analiza structurii de proprietate, în sânul căreia observăm inegala ei împărțire între diferite categorii sociale, între moșieri și țărani, de aici decurgând, înainte de toate, direct sau indirect, situația grea a țăranului român.

Astfel, în ajunul primului război mondial, *marea proprietate* (moșii de peste 100 ha.), însumează aproape 50% din suprafața cultivabilă a țării (o suprafață de peste 3.800.000 ha., revenind unui număr de aproape 5.400 moșieri). *Proprietatea mijlocie*, cuprinzând proprietăți între 50-100 ha., dă un procent de peste 2% (cu un număr de cca. 2.400 proprietari), iar *proprietatea mică*, cu suprafețe de 10 – 50 ha., dă un procent de aproape 9% (cu un număr de peste 36.000 proprietari), aceste două categorii de proprietari însumând împreună cca. 11% din suprafața cultivabilă a țării. Rămâne mica proprietate țărănească, cu proprietăți de până la 10 ha., dând un procent de cca. 40% (mai exact, 40,29%), cu o suprafață de 3.153.000 ha., revenind unui număr de aproape 921.000 de țărani – capi de familie (este vorba, statistic vorbind, de *familii*, titulare de proprietăți, ele însumând un efectiv de 5 – 6 milioane țărani)[18].

Altfel spus, un număr de aproape 5.400 moșieri dețin aproape 50% din suprafața cultivabilă, în timp ce aproape 921.000 de țărani – capi de familie, cu proprietăți de până la 10 ha. dețin o suprafață inferioară (cu puțin peste 40%)[19]. Rezultă de aici că marea majoritate a țărănimii, aparținând acestei categorii din urmă, deține pământ insuficient pentru asigurarea hranei familiei, fiind nevoită să accepte în cele din urmă condițiile de exploatare impuse de proprietari și arendași prin sistemul învoielilor "benevole".

Cum arăta G. D. Creangă, referindu-se la situația țărănimii române la 1907, din categoria de țărani cu pământ până la 10 ha., 81% dintre ei dețineau mai puțin de 5 ha.; din această subcategorie, 35%, dețineau între 3 – 5 ha., 46%, până la 3 ha. Se adăugau acestora 500.000 de țărani – capi de familie care nu aveau pământ deloc.

[18] V. Axenciuc, *Evoluția economică* ..., vol. II, p. 112.

[19] Între altele, calculele făcute de V. Axenciuc trimit la cifrele indicate de binecunoscutele lucrări ale lui G. D. Greangă și R. Rosetti, pe care le completează (vezi, G. D. Creangă, *Proprietatea rurală în România*, București, 1907, și *Considerațiuni generale asupra reformei agrare* ..., și R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, București, 1907. Bineînțeles, trimițând la acești autori, pentru comparearea cifrelor urmează a se ține seamă în calcule de diferența între suprafața cultivabilă propriu-zisă și suprafața totală, încorporând pe lângă terenul cultivabil și suprafețele de islaz, păduri etc.

Împrejurarea că proprietatea țărănească se diminuase de-a lungul ultimelor decenii nu era greu de explicat: reforma agrară din 1864, cu cele aproape două milioane de hectare de împroprietărire satisfăcuse numai în parte nevoia de pământ a țărănimii, iar ulterior mica proprietate țărănească existentă s-a diminuat odată cu sporul de populație, alte inițiative legislative, precum legile de vânzare a bunurilor statului, culminând cu cea din 1889, făcute cu dorința fermă de a nu compromite principiul „sfintei proprietăți", nu reușiseră să stopeze acest fenomen.

G. D. Creangă, însumând ultimele două subcategorii de țărani amintite mai sus (cu pământ până la 3 ha. și fără pământ, și pornind de la calculul consumului alimentar strict necesar, conchidea că aproape 63% din numărul total al țăranilor nu aveau existența asigurată, trăind în mizerie și fiind obligați, în condiții oneroase, să apeleze la proprietari și arendași, iar numai 37% dintre ei (deci, cu pământ între 3 – 5 ha.), aveau „un trai mai omenos"[20]. Lipsa de pământ obligă pe țărani să încheie învoieli oneroase cu proprietarii și arendații, prețul arenzii, după calculele aceluiași exeget, în câteva decenii crescând de mai multe ori[21].

Concluzii apropiate, bazate pe calcule riguroase, găsim și la Radu Rosetti – savantul istoric, descendent al unei mari familii de boieri –, care, referindu-se la disproporția dintre marea proprietate

[20] G. D. Creangă, *Considerațiuni generale*, p. 13 – 15.

[21] După calculele lui G. D. Creangă pe aproape 70% din moșii, între 1870 și 1906, prețul arendei pe pământ crescuse între 150 – 500 %; la rândul ei, dijma de peste 50% din produsul obținut în 1906 era întâlnită la peste 70% din moșii; la fel, în acest interval de timp, prețul islazului pentru vite, la peste 51% de proprietăți crescuse cu 100% și cu 300% la 14% dintre ele. Cf. G. D. Creangă, *Creșterea arenzii pământului în bani și în dijmă, a pășunatului și a prețurilor muncilor agricole de la 1870 la 1906*, București, 1908. Asupra aceleiași chestiuni, cifrele sunt comparabile cu cele oferite de Radu Rosetti (Cf. *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, ediție Z. Ornea, Edit. "Eminescu", București, 1987, p. 325 – 328 ș.a.).

și mica proprietate țărănească, aprecia că „o asemenea monstruozitate nu există în altă țară europeană"[22].

Din punct de vedere economic, dar și psihologic, tendința proprietarilor și arendașilor de intensificare a exploatării țăranilor, pe calea creșterii prețului de arendă al pământului de arătură, al prețului pământului de pășunat ș.a., a fost stimulată, în perioada la care ne referim, de creșterea exportului de cereale, care asigura acestora venituri apreciabile. Se constată că pe măsura creșterii suprafețelor de arătură, în vederea cultivării cerealelor, suprafețele pentru islazuri s-au diminuat, acest fenomen apăsând în plus pe țărani, obligați, în aceste condiții, la prețuri mai mari pentru pământ de pășunat și ierbărit.

Cum am anticipat, în ajunul primului război mondial, din cei aproape 5.400 proprietari cu moșii de peste 100 ha., dintre ei, 3.314 stăpâneau moșii cu suprafețe între 100 – 500 ha., constituind un procent de 10,43% din această categorie de proprietăți, și 2.071 stăpâneau moșii de peste 500 ha., dând 38,26%[23]. De aici rezultă o anumită caracteristică a proprietății rurale din România, în ansamblul ei: aceasta era, înainte de toate, o „țară de latifundii", cum a caracterizat-o, într-un cunoscut eseu publicistic, Constantin Stere[24].

Or, de la „țara de latifundii" la „țara marilor arendași" distanța era prea mică, căci cele mai multe dintre marile moșii erau date în grija arendașilor, aceștia din urmă, obsedați de câștiguri substanțiale, neavând niciun fel de considerente morale în raport cu țăranii. Observăm, în acest sens, că la începutul secolului al XX-lea 60% din proprietățile de peste 100 ha. erau arendate, dintre acestea,

[22] R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, ed. cit. P. 315 (vezi aici, Cap. IV, din partea a IV-a, "Despre distribuirea vițioasă a proprietății și a exploatării pământului în România", p. 313–322).

[23] V. Axenciuc, *Evoluția economică*, vol. II, p. 112

[24] C. Stere, *Scrieri*, ediție Z. Ornea, Edit. "Minerva", 1979, p. 373 – 379, cu aici eseul *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, p. 495 – 525.

cele c[illegible] 1.000 ha. erau arendate în proporție de peste 65%, cele de peste 3.000 ha., în proporție de cca. 70%. Astfel, se poate aprecia că fenomenul arendășitului a constituit o plagă în plus pentru țărănimea română, fie că era vorba de arendași români sau străini. Unele trusturi arendășești stăpâneau imense suprafețe, cum a fost cazul marelui arendaș evreu Fischer, care stăpânea în arendă în nordul Moldovei o suprafață de cca. o jumătate de milion de pogoane (în zona de unde avea să izbucnească răscoala din 1907).

În legătură cu evoluția care dusese la această situație a țărănimii, implicit la răscoalele țărănești, se pune *problema responsabilității statului român*, a elitei politice și șefului statului, pentru protejarea cetățenilor săi. Or, în această privință, de-a lungul mai multor decenii, după reforma din 1864, constatăm multă vorbărie în Parlamentul român, în viața publică, în general, cu privire la starea de mizerie a țăranilor, fără a se ajunge la adoptarea de măsuri eficiente pentru ameliorarea acesteia. Poate ar trebui observat că încă de la inaugurarea noului regim politic la 1866 – altfel, regim cu importante trăsături democratice, în spirit european –, clasa politică din România, indignată de modalitatea înfăptuirii reformei de către Cuza (în urma unei lovituri de stat), în privința problemei agrare a manifestat o mare opacitate. Mulțumindu-se cu recunoașterea dată împroprietăririi țăranilor prin art. 20 din Constituție, de la început ea s-a manifestat pe linia unui comportament care părea a spune că o a doua împroprietărire a țăranilor nu se va mai face nicibdată, iar sistemul învoielilor agricole inaugurat în acest context, în care administrația era pusă în mod vădit în slujba proprietarilor, părea a spune țăranilor că ei trebuie să plătească pentru gestul în forță al domnitorului Al. I. Cuza.

Nu numai că administrația de stat după 1866 în mod prioritar trebuia pusă în slujba protecției celor slabi, dar, mai mult, pentru a-și da cu adevărat roadele, reforma lui Cuza, ar fi trebuit, la scurt timp, să fie urmată de o alta, precum și de alte măsuri, reale, de ordin economic și financiar, pentru consolidarea micii proprietăți

țărănești[25]; în realitate, această a doua mare reformă va veni, în urma unor experiențe sociale dramatice, abia peste o jumătate de secol (adoptată de un partid de guvernământ, în 1913, și amânată mai mulți ani, odată cu izbucnirea primului război mondial). De-a lungul timpului, cum am văzut, situația gravă a țărănimii fusese cunoscută, scoasă în evidență, din când în când, de răscoalele țărănești, dar un egoism ancestral i-a făcut pe oamenii politici din fruntea statului – în marea lor majoritate, proprietari de moșii, mai mari sau mai mici –, să nu cedeze în fața acestei necesități, și nu întâmplător principiul intangibilității marii proprietăți s-a împletit la ei, timp de aproape o jumătate de secol, cu incriminarea imaginii domnitorului Al. I. Cuza.

Pentru a sublinia, odată cu meritele sale, păcatele clasei politice românești în privința problemei relațiilor agrare, și a-i sublinia culpa în privința declanșării răscoalelor țărănești, ar fi suficiente, credem, nu atât considerațiile noastre, cât aprecierile categorice ale marilor exegeți ai problemei agrare în epocă, cât și ale unor reprezentanți de seamă ai spiritului epocii (de la R. Rosetti și G. D. Creangă la C. Stere, N. Iorga, I. L. Caragiale ș.a.). Între aceștia, R. Rosetti, descriind starea de mizerie a țăranilor români, mereu căinați de oamenii politici, retoric se întreba: „Ce a făcut însă statul, prin cârmuitorii săi, pentru țăranul nostru? Răspunsul general este *nimic*" (subl. R. R.)[26].

3.2. *Cum se cunoaște, răscoala din 1907,* după cele din anii 1888, 1894, 1899 ș.a., a fost cea mai amplă, focul ei afectând întreaga țară. A început în februarie 1907, în comuna Flămânzi

[25] După opinia noastră, merită luată în considerare ipoteza pe care un cunoscut autor, M. Popescu – Spineni, o făcea în 1936, anume că domnitorul Al. I. Cuza, odată cu lichidarea neînțelegerilor în plan european, decurgând din secularizarea averilor mănăstirești, ar fi avut în vedere înfăptuirea, în scurt timp, a unei a doua reforme agrare, caz în care, după acest autor, agravarea situației țărănimii ar fi fost din timp prevenită. Cf. M. Popescu – Spineni, *Procesul mănăstirilor închinate. Studiu de istorie socială*, București, 1936, p. 378.

din județul Botoșani, extinzându-se în întregul județ, în satele din județele învecinate, Dorohoi și Iași, apoi în celelalte județe din Moldova. Odată cu violențele îndreptate împotriva arendașilor și proprietarilor, semnificative erau acțiunile de distrugere a învoielilor și a birourilor administrației locale. Asediul de către țărani a unor mari orașe (Botoșani, Dorohoi, Iași ș.a.), precum și extinderea până la jumătatea lunii martie pe întregul teritoriu al Moldovei, dădeau măsura amploarei și intensității mișcării. S-a extins apoi și în Muntenia și Oltenia, în unele locuri luând un caracter extrem de violent (Băilești, județul Dolj).

Răscoala a stârnit îngrijorarea clasei politice, odată cu transferul benevol al puterii politice, de la guvernul conservator condus de Gh. Gr. Cantacuzino, la guvernul liberal, condus de D. A. Sturdza, și sub îndrumarea hotărâtă a regelui Carol I[27], trecându-se la o represiune armată dură, justificată pe linia aplicării principiului apărării ordinii publice și a statului de drept.

Fără îndoială, numai cauze profunde social-economice, pe care am încercat să le relevăm, puteau duce la evenimente de o asemenea amploare și dramatism. Să menționăm aici că implicarea în răscoală a unor agenți străini, în slujba Rusiei sau Austro-Ungariei, zice-se, cu misiunea de a induce starea de anarhie în țară, își va fi avut rolul ei în desfășurarea acestor evenimente, dar efectul ei nu putea să fie decât insignifiant în raport cu adevăratele cauze social-eco-

[26] R. Rosetti, *Pentru ce s-au răsculat țăranii*, op. cit. I, p. 378

[27] Despre atitudinea regelui Carol I, în aceste tragice împrejurări, unele documente vorbesc de la sine; în urma represiunii armate, el se arată încântat că „armata sa" și-a făcut datoria, nelăsând loc aici, precum ne-am fi așteptat, la niciun semn de compasiune; este drept, în corespondența sa intimă, publicată recent, lipsesc piesele vizând răscoala din 1907, însă referințele la răscoala din 1888, din aceeași corespondență nu lasă îndoiala asupra „seninătății" cu care monarhul a privit represiunea țărănimii de către „armata sa". Pentru corespondența amintită, vezi Sorin Cristescu, *Corespondența privată a regelui Carol I (1878-1912)*, București, 2005.

nomice, la care ne-am referit. Nici acțiunile unor agenți socialiști, nici atâtările interesate ale partidelor politice în lupta pentru putere, nu puteau marca semnificativ desfășurarea evenimentelor. Cum am menționat, încercarea unor „analiști" din zilele noastre de a explica cauzele tragicelor evenimente din 1907 în primul rând ca rezultat al acțiunilor agenților străini ni se pare de-a dreptul ridicolă, dacă ne gândim la intensitatea materialului documentar care trimite la adevăratele cauze, social-economice, ale marii răscoale.

În urma intervenției energice a armatei române, reprimarea a fost exemplară, ea lăsând în urmă mii de victime; chiar dacă nu ar fi fost vorba de 11.000 de țărani, ci numai de 6.000 sau chiar numai de 2-3.000[28], faptul în sine rămâne o zguduitoare tragedie, unică în epocă, cel puțin la nivel european. Paradoxal, în raport cu marile festivități din anul precedent, 1906, prilejuite de împlinirea a 40 de ani de domnie a lui Carol I, răscoala punea în lumină contradicțiile evoluției societății românești pe calea modernizării; cum am mai subliniat, aceasta din urmă mersese în bună măsură la suprafață, ea vizând aproape în exclusivitate lumea orășenească, iar nu lumea cea mare a satelor românești, mai ales spiritul democratic, ca element de modernizare, a afectat prea puțin pe aceasta din urmă.

Este, de fapt, contradicția care va face în epocă, cum vom vedea și mai departe, subiectul unor mari dezbateri ideologice, strâns corelate cu cele privind căile de evoluție economică, în care se vor implica cele mai de seamă spirite ale timpului.

Cum se știe, *consecințele răscoalei* au fost deosebit de importante, înainte de toate ea stârnind o adevărată criză de conștiință la

[28] Cât privește exactitatea datelor privind numărul victimelor reprimării, ea a rămas incertă, cum bine se știe, datorită împrejurării că imediat după încheierea ei cu succes, regele Carol I a solicitat de la Ministerul de Interne arhiva cu dosarele acestei sângeroase acțiuni, pentru a-i asigura secretul, fiind vorba de implicarea armatei naționale, în acest fel un asemenea important fond documentar rămânând până astăzi necunoscut istoricilor.

nivelul elitelor. În paralel cu intensificarea dezbaterilor ideologice la care ne referim, se petrec importante schimbări pe scena politică, viața politică din România intrând de fapt, după 1907, într-o nouă etapă a sa. Între altele, cum am văzut mai sus, iau naștere sau încearcă să se înfiripeze partide politice noi.

Pe de altă parte, o anumită responsabilitate se afirmă la nivelul puterii, Partidul Național-Liberal, în răstimpul guvernării sale din anii 1907 – 1910, procedând la o serie de reforme menite să amelioreze cât de cât starea de mizerie a țărănimii, să înlăture cele mai grave abuzuri în domeniul relațiilor agrare.

Astfel, în decembrie 1907, Parlamentul adoptă *o nouă lege a tocmelilor agricole*, înlăturând unele abuzuri ale proprietarilor și arendașilor, impunând acestora obligativitatea de a acorda comunelor islazuri în limite riguros stabilite, în raport cu dimensiunile moșiilor. De asemenea, prin lege era stipulată limitarea prețurilor învoielilor agricole, precum și interzicerea muncii la tarla în contul dijmei. În martie 1908, lua ființă *Casa Rurală*, având drept scop facilitarea vânzării de pământ către țărani și înlăturarea camătei la sate. O altă lege, din 1908, era *împotriva trusturilor arendășești*, limitându-se suprafețele arendate la max. 4.000 ha. De asemenea, la începutul anului 1909, era adoptată *legea pentru arendarea la asociațiile țărănești a moșiilor statului, Casei Școalelor și altor așezăminte publice.*

Toate aceste măsuri erau departe de a răspunde pe deplin exigențelor de schimbare a situației țărănimii, dar deja în cadrul dezbaterilor publice pentru adoptarea lor, transpare ideea necesității unei noi reforme agrare (o enunța într-un discurs Constantin Stere, între alții). Curând ideea ajunge la ordinea zilei, fiind adoptată mai întâi în programul P. N. L., devenind apoi obiect al unui proiect de lege care intra în dezbaterea publică, după ce, la începutul anului 1914, acest partid, în frunte cu I. I. C. Brătianu, ajungea din nou la putere (dezbatere întreruptă și amânată un timp, odată cu declanșarea primului război mondial).

III. SITUAȚIA PROVINCIILOR ROMÂNEȘTI DIN AFARA REGATULUI

1. Transilvania și Banat

Mișcarea națională a românilor din Transilvania și Banat a cunoscut în ultimele decenii ale secolului XIX și primele decenii ale secolului XX o etapă decisivă de maturizare, în deplină concordanță cu evoluția societății românești din Transilvania. Ca și în România, realitățile politice și sociale s-au conjugat cu evoluțiile în plan demografic și economic.

1.1. ***Cum se știe,*** sub raport economic și social, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales după instaurarea dualismului austro-ungar, pe linia unui proces anterior, s-au făcut distincte cele două zone ale Imperiului: partea austriacă (Cisleithania), mai evoluată, și partea ungară (Transleithania), rămasă într-o stare de inferioritate.

Sporul demografic în Transilvania și Banat este relativ comparabil cu cel din România: de 47,4% într-un interval de peste o jumătate de secol (de la 3.454.293 locuitori în 1851, la 5.225.618, în 1910), situându-se în urma creșterii demografice medii la nivelul întregului Imperiu (58%). Sub raport etnic, dacă în 1851, românii reprezentau 59,5%, iar maghiarii, 26%, în 1910, românii reprezentau 53,7%, iar maghiarii, 31% (urmau în ordine descrescătoare, germanii, țiganii, evreii ș.a.). Era această evoluție, în primul rând,

rezultatul politicii de deznaționalizare dusă de autoritățile de stat maghiare după constituirea dualismului[1].

În ceea ce privește *industria*, ca și în România, ea are la bază, în primul rând, exploatarea materiilor prime existente în țară. Industria extractivă cunoaște o amploare deosebită, producțiile de minereuri de cărbune, fier, metale prețioase, sare, cunoscând creșteri semnificative. Pe baza acestora, se dezvoltă în continuare *industria siderurgică*, mai ales la Reșița, Hunedoara, Nădrag ș.a. (producțiile de metale prelucrate atingând la sfârșitul secolului XIX cifre importante: de fier, 2.300.000 tone, de oțel, 70.000 tone)[2].

Marile societăți cu capital străin, precum STEG, domină atât întreprinderile de extracție, cât și pe cele de prelucrare a metalelor. Ca și în România, ponderea investițiilor industriale este deținută de capitalul străin: austriac, mai ales în faza de început a acestei perioade, apoi, german, francez, belgian etc.

În strânsă legătură cu necesitățile industriei, se dezvoltă în Transilvania rețeaua de căi de comunicație, în primul rând de căi ferate, acestea atingând până în 1914 o lungime de 5.000 km.

Dacă în ceea ce privește industria mare, ponderea este deținută de capitalul străin, capitalul maghiar încercând să pătrundă tot mai mult în acest domeniu, în *sfera industriei mici*, a meșteșugurilor, precum și, într-o măsură apreciabilă, în *sectorul bancar și de credit*, se face resimțită prezența unei burghezii românești, din ce în ce mai activă.

Calea afirmării românilor a fost aceea a *asociaționismului și cooperatismului economic*, aceste fenomene pătrunzând într-un mod apreciabil și în sfera agriculturii, în lumea satelor românești.

Numărul asociațiilor și a cooperativelor de credit a crescut cu deosebire spre sfârșitul secolului XIX și la începutul secolului XX,

[1] Vezi *Istoria Românilor*, vol. VII/2, p. 294 – 295 (subcapitol redactat de prof. univ. Liviu Maior).

[2] Vezi și Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 397.

unele dintre ele cunoscând o dezvoltare semnificativă, precum: „Reuniunea meseriașilor români de la Sibiu" (1900), „Reuniunea meseriașilor din Sălișteˮ (1882), „Reuniunea sodalilor români" din Cluj, „Meseriașul român", din Brașov, „Reuniunea română pentru agricultură", Sibiu (1893) ș.a.[3]

Cu toate succesele din domeniul industriei extractive și siderurgice, în structura economică a Transilvaniei, *agricultura* rămâne în continuare, de departe, ramura precumpănitoare. În ceea ce privește *marea proprietate*, ca revine în cea mai mare măsură moșierimii maghiare, care deține peste 85% din proprietățile de peste 50 ha., din această categorie de proprietăți, moșierilor români aparținându-le numai aproape 6%. Cât privește *mica* proprietate, cu o suprafață de până la 2,5 ha., în imensa ei majoritate (71%), aparține țărănimii române (în raport cu cea maghiară, de aproape 19% și cea germană, de peste 5%)[4].

În sistemul bancar al Transilvaniei, băncile românești au continuat să ocupe un loc important, pe lângă o bancă mai veche, ca „Albina", de la Sibiu, apar o mulțime de bănci noi, în anii 1905 – 1906, numărul acestora ajungând la 129 (în structura capitalului bancar din Transilvania, totuși, ele constituind un procent de numai aproape 8%). Prin intermediul unor fundații, multe dintre acestea au sprijinit afirmarea învățământului și culturii naționale românești din Transilvania. În general, burghezia română din Transilvania, precum și intelectualitatea română, s-au angajat cu toată responsabilitatea în mișcarea națională de emancipare politică.

1.2. *Referindu-ne la mișcarea națională din Transilvania* și Banat, ca și din Bucovina, așa cum am subliniat în alt loc, solidaritatea românilor din aceste provincii cu cauza independenței României în anii 1877-1878 punea în evidență gradul de maturizare a mișcării lor naționale, constituind un imbold pentru reorganizarea ei pe baze mai temeinice.

[3] *Istoria Românilor*, VII/2, p. 299–300.

[4] *Ibidem*.

În mai 1881, la Sibiu, s-a întrunit Conferința românilor din Transilvania și Banat, în cadrul căreia s-a hotărât unificarea celor două partide întemeiate anterior, constituindu-se acum *Partidul Național Român*, ca organ unic de organizare și conducere a mișcării, având în frunte un Comitet electoral permanent, constituit din nouă membri (acesta, la rândul său, alegea că președinte al partidului pe Nicolae Popea, iar ca vicepreședinte, pe Partenie Cosma).

Dezbaterile din cadrul Conferinței au subliniat oportunitatea tacticii pasiviste, iar programul adoptat urma să șadă la baza unității de acțiune a partidului. Primul punct din program se referea la recâștigarea autonomiei Transilvaniei, pierdută în 1867, o dată cu constituirea dualismului austro-ungar. De fapt, acesta va fi pentru mai bine de două decenii, până la începutul secolului XX, obiectivul principal al luptei, recâștigarea autonomiei însemnând anularea dualismului. Cum scrie un cunoscut exeget, „în cei douăzeci de ani ce au urmat unirii Transilvaniei cu Ungaria, pasiviștii români au făcut din restaurarea autonomiei Principatului obiectivul lor principal".[5] Alte puncte din program se refereau la: folosirea limbii române în administrație și justiție; numirea de funcționari români în zonele cu populație majoritară românească; revizuirea legii naționalităților; lărgirea dreptului de vot, inclusiv până la adoptarea votului universal ș.a.

De asemenea, Conferința s-a pronunțat pentru elaborarea unui memoriu de revendicări destinat informării opiniei publice; încredințată lui G. Barițiu, această misiune s-a finalizat în 1882 cu redactarea unui document important cunoscut în istoria mișcării naționale sub numele de *Memorial*. Destinat informării opiniei publice europene, acesta a fost tipărit la Sibiu și București, în patru limbi: română, maghiară, germană și franceză. Textul plasa aspirațiile

[5] Keith Hitchins, *România. 1866 – 1947*, ediția a II-a, Editura Humanitas, București, 1998, p. 209; de asemenea pentru această apreciere, vezi *Istoria Românilor*, tratat, vol. VII/2, p. 316 (subcapitol redactat de prof. univ. L. Maior).

românești de emancipare națională în problematica drepturilor omului și făcea trimitere totodată la sprijinul pe care Statul român independent urma să-l joace în realizarea acestor aspirații. Având un mare ecou în presa occidentală, așa cum s-a scris, „*Memorialul* a deschis calea spre internaționalizarea problemei românilor din Ungaria".[6] Mai trebuie adăugat aici că în tipărirea documentului în limba franceză la București se implicaseră personalități de seamă din Regat (M. Kogălniceanu, Titu Maiorescu ș.a.), așa după cum în difuzarea lui peste hotare rolul unor ilustre figuri din Capitala României a fost remarcabil.

După elaborarea *Memorialului*, un alt moment important în evoluția mișcării naționale românești din Transilvania l-a constituit apariția la Sibiu, în 1884, a revistei „Tribuna", sub redacția scriitorului Ion Slavici. Având o atitudine deschisă de protest împotriva dualismului austro-ungar, revista pleda pentru revenirea la autonomie, pe linia acestui deziderat orientându-se spre atragerea în mișcare a masei țărănimii. Totodată, publicația își asuma o orientare mai clară în direcția corelării cu mișcarea de solidaritate din Regat care își găsea expresia în formularea de pe foaia de titlu: „Soarele românismului de la București răsare!". Cu asemenea orientări, în jurul „Tribunei" s-a născut un adevărat curent politico-cultural, *tribunismul*, menit să marcheze o etapă importantă în evoluția mișcării naționale românești din Transilvania.

În același an, în iunie 1884, are loc tot la Sibiu o a treia conferință a P. N. R., după aceea de unificare. Este conferința în cadrul căreia pe linia indicată de Memorialul din 1882 – informarea și atragerea opiniei publice în sprijinul românilor ardeleni – s-a pus în discuție propunerea elaborării unui nou memoriu care urma să însereze pe larg, cu argumente de rigoare, revendicările naționale ale românilor ardeleni. Totodată, Conferința a desemnat o nouă conducere a partidului, aparținând unei generații tinere, cu I. Rațiu, președinte, Gh. Pop de Băsești, ca vicepreședinte.

[6] Cf. L. Maior, în *Istoria Românilor*, VII/2, p. 318.

Propunerea de elaborare a unui memoriu, ca document fundamental al mişcării, făcută în 1884 de Vincenţiu Babeş, avea să stârnească în anii următori o serie de dispute în sânul liderilor; controversa viza răspunsul la întrebarea dacă documentul, pe lângă destinaţia lui primordială de informare a opiniei publice europene, urma să fie sau nu adresat împăratului Austro-Ungariei, în speranţa soluţionării pe cale politică a revendicărilor naţionale.

Într-o altă conferinţă a P.N.R., din octombrie 1890, era adoptat proiectul acestui memoriu, elaborat între timp de avocatul Iuliu Coroianu, unul dintre liderii mişcării. Dar disputele vizând destinatarul documentului deocamdată nu încetează, abia conferinţa următoare din ianuarie 1892, pune capăt acestor dispute, grupul din jurul lui I. Raţiu, impunând decizia ca lansarea documentului să fie însoţită de trimiterea unei delegaţii la Viena cu misiunea de a-l înmâna împăratului.

Intrat în circulaţie sub numele de *Memorand*, documentul era semnat de preşedintele partidului, I. Raţiu, de vicepreşedinţii acestuia, Gh. Pop de Băseşti şi Eugen Brote, de I. Coroianu şi alţi lideri de seamă; era tipărit în cinci limbi (română, maghiară, germană, franceză şi italiană).

Conţinutul textului era în deplin acord cu programul P. N. R., aşa cum fusese acesta creionat la congresul de constituire şi în conferinţele ulterioare ale partidului. Pronunţându-se împotriva dualismului, el condamnă politica de deznaţionalizare a autorităţilor de stat maghiare, regimul de nedreptate politică şi socială impus populaţiei majoritare din Transilvania. Se punea un accent deosebit pe combaterea legii electorale pentru Transilvania, al cărei sistem cenzitar compromitea în mod grav reprezentarea românilor în Dietă, în faţa acestei inegalităţi, românii din Transilvania şi Ungaria hotărând „a rămâne în rezistenţă pasivă faţă de Dieta din Budapesta" (aluzie la tactica pasivistă promovată de P. N. R.).[7]

[7] Vezi, *De la Pronunciament la Memorandum. 1862* ... coord. Corneliu M. Lungu, Bucureşti, 1993, p. 404.

De asemenea, era subliniată aplicarea defectuoasă a legii naţionalităţilor, era condamnată, în general, legislaţia dualistă discriminatorie, cu accentul pe legislaţia şcolară care afecta în mod considerabil dreptul de folosire a limbii române. Ca soluţie de îndreptare a situaţiei, invocându-se perioada de dinainte de 1867, se reclama renunţarea la dualism. Prin conţinutul său, aşa cum s-a scris, *Memorandul* a fost „un act politic contestatar, îndreptat împotriva dominaţiei instituite asupra naţionalităţilor trecute sub guvernarea Budapestei. Autorii lui au negat, în spiritul întregii mişcări naţionale româneşti, dreptul Ungariei de a stăpâni Transilvania, căutând să atragă atenţia asupra consecinţelor inevitabile în cazul perpetuării dualismului".[8]

Dând curs deciziei amintitei conferinţe, o delegaţie impunătoare de 300 persoane, în frunte cu preşedintele partidului, I. Raţiu, se deplasează la Viena, la 16 / 28 mai 1892 solicitând audienţă împăratului Francisc Iosif. Dar audienţa a fost refuzată, între timp guvernul maghiar, la curent cu această acţiune, cerând împăratului să refuze primirea delegaţiei, iar acesta din urmă, din consideraţii de „constituţionalitate", o dată cu refuzul, sugerând ca delegaţia să se adreseze guvernului maghiar de la Budapesta.

Atitudinea împăratului se constituia într-o mare decepţie, mai ales pentru grupul de lideri din jurul lui I. Raţiu care militase pentru adoptarea acestei soluţii; aceştia speraseră că, în condiţiile în care unii lideri maghiari ameninţau cu spectrul independenţei Ungariei, împăratul ar fi putut decide renunţarea la dualism şi revenirea la starea anterioară de autonomie a Transilvaniei. Însă, din nou, înclinaţia împăratului pentru compromis cu autorităţile maghiare s-a dovedit mai puternică.

Hotărârea cu care guvernul maghiar, dar şi împăratul, au reacţionat în această împrejurare trimitea la amploarea mişcării pe

[8] L. Maior, *Memorandul. Filosofia politico-istorică a petiţionalismului românesc*, Edit. Fundaţiei Culturale române, Cluj-Napoca, 1992, p. 187 – 188.

care elaborarea și lansarea Memorandului o stârniseră în rândurile românilor ardeleni, ale opiniei publice europene, ca și în rândurile românilor din Regat.

În ianuarie 1891, mișcarea de solidaritate din România își găsea un puternic catalizator o dată cu înființarea la această dată a unei importante societăți, *Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor* (pe scurt, Liga culturală). Prin intermediul acesteia se stabileau legături solide între liderii mișcării naționale din Transilvania și oamenii politici sau de cultură din Regat; un rol important îl joacă în acest context fruntașii ardeleni stabiliți în România (I. Slavici, E. Brote, I. Bianu ș.a.) prin intermediul cărora se realizează legăturile cu personalități de seamă din Regat (I. C. Brătianu, D. A. Sturdza, M. Kogălniceanu ș.a.). Semnificativă era, în același context, și primirea în audiență de către rege a unor lideri ardeleni, ceea ce constituia un factor important de încurajare a acestora (V. Babeș, V. Lucaciu, Gh. Pop de Băsești ș.a.). Asemenea legături își avuseseră un anumit rost în însăși pregătirea elaborării Memorandului.

Lansarea acestuia la începutul anului 1892 a fost precedată de elaborarea la București, în 1891, din inițiativa Ligii Culturale, a unui important document, menit să dea expresie solidarității cu românii ardeleni: *Memoriul studenților universitari români privitor la situația românilor din Transilvania*, text redactat de tinerii atunci Simion Mehedinți și Petre P. Negulescu. Adresat studențimii europene, acest document a avut un mare răsunet, între altele stârnind răspunsurile studenților maghiari din Cluj și Budapesta.

În polemica cu studențimea maghiară se angajează și Aurel C. Popovici, care tipărește, în februarie 1892, în numele studenților români din Cluj, Budapesta și Viena, un text, intitulat, *Cestiunea română din Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul" dat de Junimea Academică Maghiară „Memorandului" studenților universitari din România"* (pe scurt *Replica*).

Acest important document, ca și Memorandul, se constituia într-o amplă contestare a dualismului austro-ungar, într-o virulentă critică la adresa politicii de deznaționalizare dusă de autoritățile maghiare, care își găsea expresia în legislația de stat. Totodată, documentul sugera alternativele de soluționare a situației: orientarea spre România sau transformarea Imperiului austro-ungar într-o federație de state cvasi-independente, odată cu anularea dualismului. Autorul opta pentru a doua alternativă ca formulă de domeniul posibilului și tranzitorie pe calea înfăptuirii idealului național deplin. În esență, se anticipa aici proiectul de federalizare a monarhiei austro-ungare, care va fi consacrat de A. C. Popovici în binecunoscuta sa lucrare, elaborată peste ani, cu titlul semnificativ, *Statele Unite ale Austriei mari* (1906).

1.3. *În încercarea de a stopa mișcarea de protest* stârnită în jurul Memorandului, autoritățile maghiare au procedat la măsuri de represiune, declanșând procedura judiciară de condamnare a autorilor Memorandului, ca și a autorului Replicii. Procesul intentat lui A. C. Popovici în vara anului 1893 s-a încheiat cu o condamnare la patru ani de închisoare, dar acesta reușise între timp să se refugieze în România. Cât privește procesul de la Cluj, intentat memorandiștilor, el se încheia, în mai 1894, pentru un număr de 25 de inculpați, cu condamnări la închisoare pe diferite termene, totodată, cu scoaterea P. N. R. în afara legii.

Cu deosebire acest proces din urmă a marcat o explozie a mișcării de solidaritate cu cauza memorandiștilor, în România, cât și în plan european. În ajunul, în timpul și în intervalul imediat următor desfășurării procesului au avut loc ample manifestări de solidaritate, organizate din inițiativa *Ligii Culturale*; mari mitinguri de protest s-au desfășurat nu numai în București, ci și în numeroase orașe de provincie.[9]

[9] Vezi, *Liga Culturală pentru unitatea românilor de pretutindeni. 1890-1948. 1989-2003*. București, 2003, cu deosebire, p. 45-68.

Cu deosebită vigoare s-a afirmat în această mişcare tineretul universitar, mitingul studenţilor desfăşurat la Bucureşti, în septembrie 1894, la statuia lui Mihai Viteazul, transformându-se într-o amplă manifestare a locuitorilor Capitalei.

Cu totul semnificativă, ca expresie a mişcării de solidaritate din Regat cu cauza memorandiştilor, a fost atitudinea adoptată de Parlamentul român în anii 1892 – 1894, cu deosebire în răstimpul procesului de la Cluj. Numeroşi parlamentari, lideri ai opoziţiei, dar şi reprezentanţi ai majorităţii conservatoare de la această dată, au ţinut să-şi afirme solidaritatea cu memorandiştii, condamnând „monstruosul proces" de la Cluj (B. St. Delavrancea, V. A. Urechia, Gh. Panu, C. C. Arion, D. A. Sturdza ş.a.).[10]

Aşa cum este cunoscut, în cadrul acestor ample dezbateri, şeful P. N. L. de la această dată, D. A. Sturdza, s-a simţit obligat să ceară guvernului conservator, aflat la putere, să intervină deschis în apărarea liderilor memorandişti (poziţie pe care, ulterior, ajuns la putere, avea să şi-o dezmintă!). În acelaşi timp, ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice, Take Ionescu, la acuzaţiile de pasivitate aduse guvernului de către opoziţie, explicând poziţia de neintervenţie a acestuia, considera că datoria primordială a clasei politice era aceea de a face totul pentru „asigurarea şi întărirea statului român", aceasta fiind calea de a întreţine încrederea şi speranţele românilor din afara graniţelor sale.[11]

În cadrul acestor dezbateri ale Parlamentului român, aşa cum vom vedea şi mai departe, atitudinea de solidaritate cu memorandiştii manifestată de parlamentari s-a conjugat cu discuţiile privind orientarea politicii externe a României, unii dintre vorbitori, mai bine informaţi, făcând trimitere la oportunitatea

[10] Vezi, N. Isar, *Politica externă şi solidaritatea cu mişcarea memorandistă*, în „Istoria parlamentului şi a vieţii parlamentare din România", Edit. Academiei Române, Bucureşti, 1983, p. 326 – 327.

[11] D. A. S., 1893 – 1894, 11 decembrie 1893, p. 172.

schimbării politicii maghiare faţă de românii din Transilvania, drept condiţie a alianţei României cu Puterile Centrale. Dacă guvernul român, din prudenţă, pentru a evita un conflict politico-diplomatic cu Austro-Ungaria nu putea acţiona pe calea unei intervenţii oficiale în sprijinul memorandiştilor, ci numai în limita unor tatonări politico-diplomatice discrete, în schimb, regele Carol I, în timpul vizitei la Viena, din august 1895, a reuşit să obţină consimţământul împăratului pentru eliberarea memorandiştilor condamnaţi[12].

Trebuie subliniat că, în ciuda eşecului, mişcarea memorandistă a marcat o etapă de maximă intensitate a mişcării naţionale din Transilvania, cu importante consecinţe pentru etapa următoare. Prin mişcarea de solidaritate care a însoţit-o, ea a dat măsura internaţionalizării cauzei românilor din Imperiul austro-ungar, a atras după sine implicarea mişcării democratice europene în sprijinul românilor. Pe de altă parte, ea a pus în evidenţă legătura între mişcarea naţională românească din Transilvania şi politica externă a statului român independent, a avut o apreciabilă înrâurire asupra acesteia. Totodată, convingerea fruntaşilor ardeleni că apelul la împărat era inutil – cum indica atitudinea acestuia – urma să aibă un rol important în evoluţia mişcării, orientarea spre ajutorul statului român, în aceste condiţii, prinzând un contur definitiv.

Ar fi de amintit aici că pe tot parcursul evoluţiei mişcării naţionale, până la sfârşitul secolului XIX, dar şi la începutul secolului XX, clerul ortodox şi greco-catolic din Transilvania, ca şi oamenii de şcoală, au avut un rol deosebit de important în sprijinul acestei mişcări.

Cum am văzut mai sus, în alt capitol, în baza *Statutului Organic*, din 1868, Biserica ortodoxă română din Transilvania,

[12] Vezi, Teodor Pavel, *Mişcarea pentru unitate naţională şi diplomaţia Puterilor Centrale (1894-1914)*, Edit. „Facla", Timişoara, 1982, p.67-80. De asemenea, volumul de documente, *Diplomaţia europeană şi mişcarea memorandistă. 1892-1896*, Arhivele Statului, Bucureşti, 1995, cu un studiu introductiv de Corneliu M. Lungu.

sub îndrumarea marelui mitropolit Andrei Şaguna, era strâns organizată, la nivelul conducerii sale, cu masa credincioşilor. *Congresul naţional bisericesc*, ca organ de conducere, avea în componenţa sa 1/3 clerici şi 2/3 laici, pe firul acestei organizări Biserica ortodoxă din Transilvania, asumându-şi importante obiective ale mişcării naţionale. Atât Biserica ortodoxă, cât şi cea greco-catolică, în ciuda unor tensiuni dintre ele, s-au opus politicii de discriminare în domeniul învăţământului, au adoptat măsuri de apărare a şcolilor româneşti, contestând legislaţia şcolară elaborată de autorităţile de stat maghiare. Remarcabilă a fost în acest sens nu numai activitatea lui Andrei Şaguna, ci şi a succesorilor săi, Miron Romanul şi Ioan Meţianu, aflaţi în fruntea mitropoliei ortodoxe, cu sediul la Sibiu, dar şi a mitropoliţilor Ioan Vancea şi Victor Mihali de Apşa, aflaţi în fruntea mitropoliei greco-catolice, cu sediul la Blaj.

Cât priveşte Şcoala românească din Transilvania, în ciuda legislaţiei şcolare discriminatorii care dusese, mai ales în urma legii Appónyi, din 1907, la dispariţia a sute de şcoli primare ortodoxe şi greco-catolice, în toată această perioadă, ca şi Biserica, ea a fost instituţia care a oferit un reazem solid mişcării politice naţionale, oamenii de şcoală, profesori şi învăţători, aflându-se în primele rânduri ale acesteia.

1.4. ***Eliberarea memorandiştilor,*** în 1895, în urma intervenţiei regelui Carol I, se constituia într-un triumf de ordin moral pentru mişcarea naţională românească, dar ea nu a dus imediat la încetarea disputelor din sânul liderilor privind direcţiile de acţiune pentru realizarea obiectivelor programatice. S-au menţinut disputele între diferitele grupări cu orientările lor: grupul lui Eugen Brote, acesta trecut în România în 1893 şi evitând astfel procesul; grupul lui I. Raţiu, acesta din urmă condamnat în procesul de la Cluj etc. În orice caz, după 1895, majoritatea liderilor conştientizează că tactica pasivistă adoptată în perioada anterioară, fusese sortită eşecului; se va impune treptat, în deceniul următor, revenirea la tactica activistă, ca una având mai multă eficacitate pe linia realizării programului mişcării[13].

Noua orientare de acţiune pe linia activismului s-a edificat pe deplin în cadrul Conferinţei P. N. R. de la Sibiu din ianuarie 1905. Cu acest prilej a fost adoptat un nou program, în care revendicările de ordin naţional se împletesc cu cele de ordin social. *Neoactivismul*, curentul promovat de la această dată de P. N. R. se înscria pe linia colaborării acestui partid cu Secţia românească a Partidului Social-Democrat din Ungaria. Erau înscrise în program revendicări de ordin naţional, precum: recunoaşterea individualităţii etnice, dreptul de folosire a limbii române în administraţie şi justiţie, reprezentarea proporţională în aparatul administrativ ş.a.; pe de altă parte, erau înscrise aici revendicări cu caracter larg democratic şi social, precum: vot universal, reformă fiscală, asigurări sociale pentru muncitori, reformă agrară pe proprietăţile statului ş.a.

Un asemenea program era menit să lărgească baza socială a mişcării naţionale, să atragă importante categorii sociale aparţinând clasei de mijloc (învăţători, preoţi, funcţionari etc.), să cointereseze, de asemenea, clasa muncitoare în proces de formare, precum şi ţărănimea. Mai ales reforma votului universal, egal, direct şi secret, se constituia un deziderat comun al P. N. R. şi al social-democraţilor, totodată, ea vizând înlăturarea legii electorale discriminatorii în vigoare.

Pe linia acestui program important, avea să se înscrie în anii următori activitatea reprezentanţilor români aleşi în Parlamentul de la Budapesta. Deşi la primele alegeri din 1905, dat fiind caracterul discriminatoriu al legii electorale, vor fi aleşi numai opt deputaţi români, remarcabil va fi efortul acestora în direcţia promovării dezideratelor mişcării naţionale româneşti, precum şi în stabilirea de legături durabile cu reprezentanţii altor naţionalităţi asuprite (sârbi, slovaci etc.).

[13] K. Hitchins, *Afirmarea naţiunii: mişcarea naţională românească din Transilvania. 1866/1914*, Edit. Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 140 – 151.

În condițiile intensificării politicii de deznaționalizare promovată de guvernul maghiar, în anii următori va reveni P. N. R.. misiunea organizării unor importante acțiuni de protest, așa cum a fost, de pildă, campania îndreptată împotriva legii școlare din 1907 a contelui Appónyi, care redimensiona ponderea însușirii limbii maghiare în școlile românești, amestecul statului în sistemul de învățământ confesional românesc din Transilvania afectând în mod serios și principiul autonomiei bisericești. De asemenea, importante vor fi campaniile pentru vot universal organizate de P. N. R., după 1907, în strânsă colaborare cu liderii social-democrați.

În contextul specific al mișcării naționale de la începutul secolului XX s-a impus din ce în ce mai mult colaborarea cu societățile culturale din Regat, pe linia organizării unor manifestări comune, menite să sublinieze caracterul unificator al luptei pentru unitate națională, așa cum au fost: în 1904, manifestarea de la Putna, prilejuită de comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare; în 1906, jubileul de 40 de ani al domniei lui Carol I, cu participarea unor lideri ardeleni; în 1908, aniversarea revoluției de la 1848; în 1909, semicentenarul Unirii Principatelor; în același an, Congresul studenților de la Iași, cu participarea tinerilor din afara Regatului; în 1911, la Blaj, semicentenarul „Astrei" ș.a.

În cadrul confruntărilor de idei la nivelul liderilor mișcării, devin tot mai evidente cele două orientări, schițate din perioada anterioară. Pe de o parte, proiectul lui A. C. Popovici, de transformare a monarhiei habsburgice într-o federație, capătă tot mai mult teren, mai ales după publicarea în 1906 a lucrării acestuia, *Statele Unite ale Austriei Mari*. Ideile federaliste își găsesc adepți în rândul unor fruntași ardeleni, precum Al. Vaida – Voievod, cu atât mai mult cu cât ele sunt bine primite la Viena în cercul arhiducelui Franz Ferdinand. Al. Vaida – Voievod, de altfel, se va face mediatorul adepților ardeleni ai acestor idei cu grupul din jurul moștenitorului Tronului austro-ungar[14].

[14] *Ibidem*, p. 335 – 342.

Pe de altă parte, devine din ce în ce mai activ grupul adepților orientării în direcția legăturilor cu România, publicații ca „Tribuna" de la Arad, apoi „Românul" condus de Vasile Goldiș, făcându-se ecoul acestei orientări. În ajunul declanșării primului război mondial această orientare a tinerilor „Oțeliți", partizani ai liniei „Prin noi înșine!", își găsește un lider de seamă în persoana poetului Octavian Goga.

Concomitent cu aceste frământări la nivelul liderilor mișcării, se face simțit rolul diplomației, complicata și grava situație a românilor ardeleni, datorată politicii autorităților maghiare, afectând în mod serios trăinicia Triplei Alianțe. Cercurile diplomatice de la Viena și Berlin, în înțelegere cu guvernul român, în anii 1910-1914, se vor pune de acord în direcția atenuării stării de tensiune din Transilvania, sugerând guvernului maghiar să facă concesii. Dar tratativele duse în vara anului 1910 cu șeful guvernului maghiar, contele Tisza, nu duc la nici un rezultat. Noi tratative desfășurate în anii 1912-1913, de data aceasta având ca mediator pe trimisul guvernului de la București, Constantin Stere, și ele vor fi sortite eșecului datorită aceleiași incapacități a guvernului maghiar de a face compromisuri.

Eșecul acestor tratative vor face ca, pe de o parte, curentul din sânul mișcării naționale din Transilvania vizând ca soluție finală unirea cu România să capete tot mai mult teren, pe de alta, orientarea politicii externe a României să încline tot mai decisiv în favoarea desprinderii de Puterile Centrale, ca o reacție nu numai la atitudinea guvernanților maghiari, dar și a politicii duplicitare a Curții de la Viena (cum se va vedea în capitolul următor).

2. Bucovina

O altă provincie românească din afara granițelor statului român independent, Bucovina, de asemenea, a cunoscut evoluții interesante sub mai multe raporturi.

Sub aspect demografic, politica de imigrări promovată de Curtea de la Viena a dus la scăderea treptată a românilor în ansamblul populației din Bucovina: de la 55,4% în 1848, timp de cca. șase decenii, până în 1910, ea ajungea la 34,4%; creșteri masive au cunoscut în această perioadă prin imigrații din alte zone ale Imperiului, rutenii (ucrainenii), germanii, evreii ș.a. Bucovina se prezenta la început de secol, cum s-a scris[15], ca un *mozaic etnic*, cu peste 10 naționalități și tot atâtea confesiuni.

Partea cea mai numeroasă a populației, constituită din români și ruteni se ocupa cu agricultura (88-89%), în timp ce germanii și evreii, în majoritatea lor erau implicați în industrie, comerț și finanțe.

Sub raport economic, Bucovina continuă să rămână în urma celorlalte provincii ale Imperiului habsburgic, ea păstrându-și structura preponderent agrară. În paralel cu sporul vertiginos al populației pe seama imigrării altor naționalități, s-a desfășurat și un proces de transfer al proprietății rurale pe seama acestora din urmă; în 1914, marii proprietari români constituiau doar 1/3 din această categorie de proprietari și dețineau doar 3,5% din pământul agricol al Bucovinei. În domeniul industriei, ponderea aparține meșteșugurilor în care românii ocupă un procent cu mult inferior (aprox. 8%), în raport cu alte naționalități (evrei, germani, polonezi, armeni).

În domeniul *industriei mecanizate* (de mașini), în continuare, industria lemnului ocupă un loc important, înmulțindu-se fabricile de cherestea, care aparțin în primul rând capitaliștilor evrei. Urmează industriile alimentară, textilă, a materialelor de construcție. O bună parte a întreprinderilor, aparținând acestor industrii, sunt concentrate in Cernăuți. Rețeaua de căi ferate s-a extins și ea până la 1914, ajungând la aproape 600 de km.

[15] *Istoria Românilor*, VII/2, p. 358 (subcapitol redactat de prof. univ. Mihai Iacobescu).

În ceea ce privește sistemul financiar-bancar el era dominat de burghezia evreiască, capitalul acesteia stând la baza marilor bănci (în 1904, la Cernăuți lua ființă o filială a Băncii imperiale, Viener Bankverein). Caracteristic pentru români a fost dezvoltarea unei rețele apreciabile de *bănci populare*, la această categorie de instituții ei ocupând un loc fruntaș (în 1908, din cele 376 bănci existente, 156 erau românești, 149 rutene și 75 germane)[16].

Deși pusă în deplină inferioritate în plan economic cu populațiile alogene, statutul de autonomie creat provinciei în 1862, când s-a constituit Ducatul Bucovinei, aflat sub conducerea directă a Curții de la Viena, a creat condițiile unor reale posibilități de manifestare a populației românești în plan politic. În primul rând, cum am observat în alt loc, s-a conferit românilor o poziție importantă în organul de conducere a provinciei (primul președinte al Dietei, fusese ales episcopul român, Eugeniu Hacman, având calitatea de căpitan al Țării, lui succedându-i istoricul Eudoxiu Hurmuzaki). În 1873, episcopia ortodoxă de la Cernăuți era ridicată la rangul de mitropolie sub conducerea aceluiași Hacman. Cum s-a observat, acest succes al românilor se înscria pe linia încercării Curții de la Viena de a atrage de partea sa o serie de lideri români, obiectivul fiind transformarea Bucovinei într-o provincie germană (Buchenland), o dată cu atenuarea, până la dispariție, a naționalismelor diferitelor etnii. A fost o încercare sortită eșecului sub mai multe aspecte: de o parte, ascendentul politic al românilor din deceniul al VII-lea nu s-a putut menține de-a-lungul timpului, pe de alta, dorința tot mai puternică de afirmare în sens național a altor etnii s-a constituit și ea într-un serios obstacol în calea politicii Curții de la Viena.

Calea principală de afirmare a mișcării naționale bucovinene, până la constituirea unui partid politic, dar și după această dată, în bună măsură, s-a înscris pe linia activității diferitelor societăți

[16] *Ibidem*, p. 361.

culturale, care continuă să-şi facă apariţia şi după 1878 („Junimea, 1878; „Şcoala română", 1888; „Societatea academică <<Dacia>>", 1905; „Asociaţia Corpului Didactic Român" etc.).

În 1885, la Cernăuţi, ia fiinţă societatea „Concordia", în frunte cu profesorii I. I. Bumbac şi Gr. Halip, pe linia activităţilor ei politice, vizând afirmarea spiritului naţional, ajungându-se în 1892 la constituirea *Partidului Naţional Român din Bucovina*; sub egida acestuia apar în anii următori câteva publicaţii interesante pe linia promovării mişcării naţionale („Gazeta Bucovinei", „Deşteptarea"). Din păcate, la nivelul conducerii mişcării naţionale, între lideri, au survenit neînţelegeri privind căile de acţiune, mai ales după ce în 1900 lua fiinţă *Partidul Ţărănesc Democrat*, în frunte cu dr. Aurel Cavaler de Onciul, acesta pledând pentru apărarea intereselor românilor în solidaritate cu celelalte etnii din Bucovina.

Pe de altă parte, după 1898, ani la rând, mişcarea naţională românească a trebuit să preîntâmpine atitudinea ostilă a autorităţilor austriece în chestiunea steagului tricolor; era vorba de interdicţia arborării acestuia impusă de guvernatorul Bucovinei, Bourgoignon von Baumberg, ceea ce a provocat, ca reacţie, o adevărată *mişcare pentru tricolor*, menită să menţină viu, sentimentul de solidaritate naţională, în ciuda neînţelegerilor la nivelul liderilor.

La trăinicia conştiinţei naţionale în rândul bucovinenilor aveau să contribuie de-a lungul acestor decenii şi legăturile stabilite în Regat, unde mişcarea de solidaritate găsea un puternic sprijin în activităţile Ligii Culturale, în publicaţiile conduse de N. Iorga („Sămănătorul", „Neamul românesc" ş.a.). O serie de intelectuali bucovineni de seamă, stabiliţi în România, la rândul lor, aveau să dea impuls acestor legături. Participarea bucovinenilor la diferitele manifestări cultural-politice organizate în Regat, în aceste condiţii, avea să fie substanţială (în 1904, comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ştefan cel Mare, la Putna, dar şi la Bucureşti şi Iaşi, în 1906, jubileul de 40 de ani al domniei lui Carol I ş.a.).

Cele două importante instituţii, Şcoala şi Biserica, cum vom vedea şi în capitolul privitor la cultură, şi-au adus în aceste decenii o contribuţie remarcabilă la menţinerea trează şi dezvoltarea conştiinţei naţionale, ele oferind un sprijin puternic mişcării naţionale bucovinene.

Înfiinţarea Mitropoliei Bucovinei şi Dalmaţiei, în 1873, o dată cu separarea definitivă de Mitropolia de la Karlovitz, marcase un moment important în viaţa religioasă a românilor bucovineni, succesorii lui Hacman, cu deosebire mitropolitul Silvestru Andreevici Morariu (1880–1895), au dat un substanţial sprijin culturii naţionale din Bucovina; în 1883, de pildă, din iniţiativa amintitului prelat se înfiinţa prima tipografie românească din provincie, din care aveau să iasă o serie importantă de publicaţii, destinate românilor bucovineni, tineretului şcolar bucovinean.

Întreaga mişcare politică naţională la care ne-am referit, strâns legată de mişcarea culturală a timpului, avea să intre într-o etapă decisivă odată cu declanşarea primului război mondial, ea urmând să ducă, în cele din urmă, în 1918, la Unirea cu România.

3. Basarabia

În perioada care a succedat Războiului de Independenţă, până în anul 1917, *Basarabia* a cunoscut cea mai intensă etapă a procesului de rusificare, ale cărui începuturi datau din perioada anterioară.

Paradoxal este faptul că în ciuda politicii de rusificare, promovată de autorităţile ţariste, concretizată cu deosebire în scoaterea în mod complet a limbii române din şcoli, şi aproape complet din Biserică, precum şi a încurajării de colonizări cu populaţii străine, basarabenii au rămas, cel puţin până la începutul secolului XX, populaţia majoritară a provinciei. Este drept, însă, cum indică şi statisticile oficiale ruseşti, că numărul lor a fost într-o treptată descreştere: de la 66,4% în 1859, la 56% în 1897, pentru a

ajunge, după aceleaşi statistici, în 1912, la 48%, în timp ce alte naţionalităţi – ruşi, ucraineni, evrei, bulgari – au cunoscut sporuri importante, raportate la întreaga populaţie (în 1918, în ajunul Unirii cu România, numărul total al acesteia se ridica la 2.725.000 locuitori).

Însă, aşa cum s-a observat, în general, se admite că datele statisticilor oficiale ruseşti diminuau în realitate numărul populaţiei autohtone, din moment ce erau contestate în acest sens chiar de unii înalţi oficiali ruşi (după o opinie critică la adresa recensământului din 1912, numărul basarabenilor ar fi fost chiar peste 75% din întreaga populaţie, ceea ce pare exagerat, în sens invers)[17].

În *plan economic*, provincia îşi păstrează structura agrară, marea majoritate a populaţiei ocupându-se cu *agricultura*. Din totalul suprafeţei cultivabile, la începutul secolului XX, ţăranii deţineau 48%, marii proprietari, 44%, 8% aflându-se în proprietatea Statului şi Bisericii. Între marii proprietari, basarabenii ocupau cca. 1/3 din numărul acestei categorii de proprietăţi (este vorba de foştii boieri, intraţi în rândul nobilimii ruse şi integraţi societăţii ruseşti). Cât priveşte ţărănimea basarabeană, ea fusese puţin afectată de decretul din 1861 de eliberare din iobăgie, întrucât iobagii din Basarabia în majoritate (cca. 12.000) erau aduşi din Rusia; împroprietărirea pe loturile în folosinţă s-a aplicat aici ceva mai târziu, printr-un act din iulie 1868, în care era stipulat şi dreptul de înstrăinare a loturilor de împroprietărire (ceea ce va duce la diferenţierea rândurilor ţărănimii, afirmându-se tot mai mult o categorie a ţăranilor înstăriţi)[18].

În cadrul producţiei agricole, cultura cerealelor ocupă primul loc, urmată de grădinărit, pomicultură, viticultură ş.a. Creşterea

[17] Vezi pentru această discuţie, *Istoria Românilor*, VII/2, p. 368-369 (subcapitol redactat de acad. Gh. Platon, care trimite pentru datele în discuţie la lucrările lui I. Nistor şi Şt. Ciobanu).

[18] K. Hitchins, *România. 1866 – 1947*, ed. II, 1998, p. 244.

vitelor a cunoscut şi aici o scădere, pe măsura extinderii suprafeţelor cultivabile, în defavoarea păşunilor.

Cât priveşte *industria*, ea rămâne slab dezvoltată, reducându-se în primul rând la prelucrarea produselor agricole. Pe prim plan se află ramura industriei alimentare, cu fabrici de spirt, bere, zahăr ş.a., aceasta ocupând 86,8% din valoarea întregii producţii industriale. *Comerţul*, la rândul său, are ca obiecte principale tot produsele agricole: cereale, vin, fructe, vite etc.

Structura ocupaţiilor, pe de altă parte, reflectă raportul între populaţia orăşenească şi cea rurală; potrivit recensământului din 1912, prima ocupă doar 14,7% din totalul populaţiei, restul aparţinând altor etnii: 37,2%, evrei; 24,4%, ruşi; 15,8%, ucraineni. O asemenea structură demografică se reflectă şi în cazul oraşului Chişinău, centrul administrativ şi economic cel mai important al provinciei, care număra în 1915, 128.000 de locuitori: dintre aceştia numai 17% erau români[19].

Aşa cum am anticipat, politica de rusificare a basarabenilor a atins în ultimele două decenii ale secolului XIX punctul culminant şi efectele ei au fost dureroase pentru marea majoritate a basarabenilor. Interdicţia folosirii limbii române, în favoarea limbii ruse, fusese impusă încă din 1840 în seminarul teologic de la Chişinău, dar ea s-a generalizat în anii 1860 – 1870, în ultimele decenii ale secolului XIX în toate şcolile predarea făcându-se numai în limba rusă. Totodată, tipărirea cărţilor româneşti a fost interzisă şi ea, această interdicţie, vizând şi cărţile de cult.

La procesul de rusificare şi-a adus contribuţia însăşi conducerea Bisericii ortodoxe din Basarabia, aflată sub jurisdicţia Sinodului rus, care fusese acaparată în deceniile V-VIII de ierarhi de origine rusă (între alţii, arhiepiscopul Pavel Lebedev: 1871-1882, amintit într-un capitol anterior).

[19] *Ibidem*, p. 245.

Trebuie spus că politica de excludere a limbii române, atât în şcoală, cât şi în biserică, nu şi-a atins rezultatele scontate de autorităţi, marea majoritate a ţărănimii basarabene, necunoscătoare a limbii ruse, rămânând în afara acestui efort al autorităţilor: drept rezultat, în 1897, conform recensământului oficial de la această dată, numărul analfabeţilor bărbaţi era de peste 80%, al femeilor de peste 95% (la oraşe, procentul ştiitorilor de carte era de 42,8% pentru bărbaţi, de 22,3% pentru femei)[20].

Pentru autorităţile eclesiastice, devenea sesizabilă scăderea influenţei bisericii asupra masei enoriaşilor, odată cu diminuarea drastică a educaţiei religioase, datorate blocajului folosirii limbii române; de aici, o serie de iniţiative din partea ierarhiei bisericeşti, spre sfârşitul secolului XIX, pentru aprobarea tipăririi de cărţi de cult în limba română, ca mijloc de redresare a educaţiei religioase a mulţimii. Asemenea iniţiative îşi fac loc în rândul clerului mai ales după 1905, în contextul efectelor izbucnirii revoluţiei ruse.

În raport cu politica de rusificare promovată de autorităţi şi de caracterul extrem de dur al regimului ţarist, până la sfârşitul secolului XIX o mişcare naţională românească în Basarabia nu s-a putut manifesta; în general, nemulţumirile şi frustrările intelectualilor basarabeni s-au deversat mult timp în mişcarea social-democrată din Rusia îndreptată împotriva despotismului ţarist[21]. Pentru început, un reviriment se produce în cadrul unor grupuri restrânse de studenţi, de obicei proveniţi din rândurile absolvenţilor Seminarului de la Chişinău, care reuşesc să urmeze cursurile unor Universităţi din Rusia (din 1898, cazul lui I. Pelivan, înscris la Universitatea din Dorpat – Estonia, care făcea parte la această dată din Imperiul rus). Acest tineret adoptă o atitudine radicală, odată cu reformele sociale – prin care se realiza o punte

[20] *Istoria Românilor*, VII/2, p. 374.

[21] Asupra acestui aspect, vezi, între altele, A. Boldur, *Istoria Basarabiei*, Edit. Victor Frunză, Bucureşti, 1992, mai ales, p. 387 – 391.

de legătură cu mişcarea social-democrată din Rusia –, militează şi pentru un program de emancipare naţională, solicitând dreptul la cultivarea limbii naţionale în şcoală şi biserică, vizând, în perspectivă, restabilirea autonomiei provinciei. O altă grupare, moderată, militând şi ea pentru promovarea culturii naţionale, dar respingând reformele sociale şi ruptura cu autorităţile ruse, se conturează în jurul unor boieri basarabeni, în frunte cu Pavel Dicescu.

Izbucnirea revoluţiei ruse, în 1905, a stârnit vii speranţe în rândul tineretului intelectual din Basarabia, a tuturor grupărilor militând pentru redeşteptarea conştiinţei naţionale. În anul 1905, lua fiinţă la Chişinău, *Societatea moldovenească pentru răspândirea culturii naţionale*, şi tot în acest an apărea la Geneva, din iniţiativa lui Zamfir C. Arbore şi P. Cazacu, publicaţia „Basarabia", o gazetă cu acelaşi nume urmând să apară la Chişinău, în anul următor, sub redacţia lui I. Pelivan, în aceasta din urmă fiind enunţate punctele programate ale unui viitor „Partid naţional român" şi în care revendicările sociale se împleteau cu cele de ordin naţional. Publicaţia n-a putut să apară decât până în martie 1907, interzisă de autorităţile ruse şi însoţită de acte represive împotriva redactorilor[22].

Pe de altă parte, cum am anticipat, în aceste împrejurări, în 1906, cu sprijinul arhiepiscopului Vladimir se reînfiinţează tipografia de limbă română şi se aprobă de către Sinodul rus reintroducerea limbii române în cadrul Seminarului de la Chişinău. În 1908, pe linia acestei acţiuni, sprijinită de arhiepiscopul Vladimir (curând înlocuit de autorităţile ruse), apare revista „Luminătorul", în care, în scopul educaţiei religioase, era susţinută ideea promovării limbii române în şcoală şi biserică.

[22] Vezi, între altele, *Istoria Basarabiei. De la începuturi până în 1994*, sub coordonarea prof. I. Scurtu, Bucureşti, 1994, p. 89 – 91 (subcapitol redactat de Armand Goşu).

În răstimpul acestor evenimente din Basarabia, în strânsă corelare cu ele, mişcarea de solidaritate din Regat cu cauza basarabenilor cunoaşte noi impulsuri; în 1905, la Iaşi, sub conducerea lui C. Stere şi Z. Codreanu, ia fiinţă, *Cercul basarabenilor*, sub egida căruia aveau să apară mai multe publicaţii destinate fraţilor de peste Prut. În general, activitatea militanţilor social-democraţi basarabeni, refugiaţi în România, în frunte cu Constantin Stere, a avut un rol important în afirmarea acestei mişcări de solidaritate.

După 1907, datorită regimului poliţienesc instalat în Rusia, odată cu înfrângerea revoluţiei, mişcarea naţională basarabeană, abia aflată în curs de edificare, cunoaşte o nouă perioadă de stagnare; o nouă publicaţie mai importantă a putut să apară abia în 1913, sub titlul, „Cuvânt moldovenesc", sub conducerea altui cunoscut fruntaş basarabean, Pantelimon Halipa.

Ar fi de adăugat că, de o parte şi de alta a Prutului, spiritele fuseseră incitate în cursul anului 1912, cu prilejul centenarului anexării Basarabiei, când ţarul Nicolae al II-lea, împreună cu suita lui, s-a deplasat la Chişinău, omagiind dramaticul eveniment din 1812. Or, în ţară, „sărbătoarea" de la Chişinău a provocat numeroase demonstraţii de protest, iar N. Iorga, în acest context, a publicat lucrarea, *Basarabia noastră*, evocând aspectul dureros al centenarului.

Curând, peste numai câţiva ani, spre sfârşitul primului război mondial, aşa cum vom vedea în alt capitol, se vor ivi în Basarabia condiţiile pentru afirmarea unei mişcări naţionale viguroase, care avea să fie încununată, în cele din urmă, în Unirea provinciei cu patria-mamă.

4. Românii din dreapta Dunării

Situaţia românilor din dreapta Dunării în perioada dintre Războiul de independenţă şi primul război mondial a stat sub semnul evoluţiilor extrem de complicate din Peninsula Balcanică;

afirmarea naţionalismului popoarelor din zonă (grec, sârb, bulgar) şi dorinţa lor firească de independenţă sau întregire statală pe seama Imperiului otoman s-a răsfrânt în sens negativ asupra aspiraţiilor de emancipare politică ale românilor balcanici (aromânilor).

Paradoxal, la prima vedere, cei rămaşi în zona teritorială a Imperiului otoman, s-au simţit oarecum protejaţi; din 1878, un ordin la autorităţilor otomane permitea existenţa şcolilor în limba maternă pentru aromâni şi libera exercitare a serviciului religios, iar ceva mai târziu, în 1905, printr-o cunoscută iradea a sultanului era recunoscută oficial naţionalitatea aromână din Imperiu, ceea ce putea oferi acestei comunităţi o bază legală pentru afirmarea identităţii naţionale.

În continuare, avea să fie explicabilă atitudinea adoptată de liderii aromâni, în urma revoluţiei „Junilor turci" din 1908; ei şi-au exprimat adeziunea pentru programul acestora care permitea reformarea Imperiului otoman existent pe baza principiilor liberalismului modern şi a recunoaşterii identităţii diferitelor etnii. Perioada care a urmat, până la izbucnirea războaielor balcanice, a constituit, cum s-a scris, „o adevărată <<epocă de aur>> pentru românismul din inima Peninsulei Balcanice"[23]. În aceste condiţii, în anii 1909–1910, s-au putut desfăşura în mod liber o serie de congrese naţionale ale aromânilor, având ca obiect probleme specifice, şcolare, religioase, culturale, dar şi politice.

Pe de altă parte, aspiraţia statelor grec, sârb, bulgar, de a încorpora pe conaţionalii lor din sânul Imperiului otoman, înglobând odată cu ei şi pe aromâni, crea celor din urmă o situaţie extrem de grea, lor contestându-li-se individualitatea etnică, şi fiind consideraţi, de la caz la caz, greci, sârbi sau bulgari. Pe o asemenea poziţie s-a manifestat, din păcate, şi Patriarhia ecumenică de la Constantinopol, care a întâmpinat cu proteste iradeaua imperială

[23] *Istoria Românilor*, VII/2, p. 380 (subcapitol redactat de prof. univ. Gh. Zbuchea).

din 1905, ea identificând pe aromânii ortodocşi cu grecii ortodocşi. Naţionalismul din sânul noilor state balcanice avea să ducă la nenumărate violenţe îndreptate împotriva aromânilor, mai ales bandelor greceşti căzându-le victime, din rândul aromânilor, numeroşi învăţători, preoţi, intelectuali, având loc totodată numeroase distrugeri de şcoli, biserici, biblioteci, gospodării.

În ceea ce priveşte *situaţia demografică* a românilor balcanici, aşezaţi în diferite zone, ea stă sub semnul unor izvoare extrem de controversate. Cifrele indicate de diferiţi autori – multe dintre ele, intenţionat deformate – contrastează în mod izbitor unele cu altele, şi cum s-a observat, pe bună dreptate, „este puţin probabil că se va ajunge vreodată la încheieri sigure"[24]. În orice caz, sunt greu de luat în considerare, statisticile care plasează pe aromâni în populaţiile majoritare ale noilor state, indicând, formal, pentru aceştia, cifre minimale derizorii; demne de crezare par a fi, cu deosebire, cifrele indicate de unii observatori occidentali neinteresaţi în falsificarea lor. Ar fi vorba, după informaţiile acestora, de cifre mergând de la cca. 400.000 la un milion de aromâni, oricum şi în cadrul acestei categorii de statistici cifrele diferind în mod serios de la un autor la altul[25].

În răstimpul războaielor balcanice, românii balcanici au trecut prin grele împrejurări, zonele lor de locuit devenind teatru de operaţiuni militare. Pe de altă parte, în aceste împrejurări, problema românilor balcanici capătă un oarecare interes european, soluţia

[24] *Ibidem*.

[25] De pildă, după G. Weigand, în 1895, trăiau în Balcani 373.000 de români (163.000 în Turcia şi Grecia, 150.000 în Serbia, 60.000 în Bulgaria); după colonelul L. Lamoche, în anul 1899, numărul aromânilor era de 500 – 600.000 în Turcia, 145.000, în Serbia şi 60.000 în Bulgaria. Şi autorii români indică cifre mergând, în general, de la 500.000 la peste un milion de aromâni (ex. V. Diamandi, care stabileşte pentru anul 1906, în Turcia, un număr de 721.000, în Grecia, 200.000, în Serbia, 150.000, în Bulgaria, 110.000). *Ibidem*, p. 380 – 381.

preconizată de ei, aceea a constituirii într-un stat macedonean multietnic, făcând obiectul unei misiuni în străinătate, condusă de G. Murnu, încheiată însă fără succes.

Mari speranţe s-au îndreptat din partea lor spre statul român, mai ales după intervenţia în cel de al doilea război balcanic, solidaritatea românilor din Regat constituind de la bun început un ajutor preţios în lupta lor pentru drepturi şi identitate naţională. Conferinţa de pace de la Bucureşti din 1913, între altele, consemna angajamentele Greciei, Serbiei şi Bulgariei de a recunoaşte aromânilor din statele lor dreptul la liberă dezvoltare culturală şi spirituală – angajamente rămase însă fără acoperire în perioada următoare, politica de deznaţionalizare a noilor state continuându-şi cursul cu şi mai mare intensitate.

Trebuie subliniat că, peste împrejurările politice la care ne-am referit, în care românii din Peninsula Balcanică au fost obligaţi să trăiască, în aceste decenii, s-au resimţit eforturile lor de afirmare a conştiinţei naţionale româneşti prin intermediul Şcolii şi Bisericii, prin publicaţii de tot felul, în dialect român, dar şi în româna literară. Au fost publicate opere vorbind de trecutul istoric al acestei importante ramuri a poporului român (ex. lucrarea lui C. Belimace, *Dimândarea părintească*), au apărut lucrări cu caracter didactic, diferite reviste. S-au afirmat în această perioadă o serie importantă de cărturari, însufleţiţi de spiritul naţional, aşa după cum, aromânii din Regat, şi nu numai ei, prin activitatea lor au ţinut vie conştiinţa solidarităţii cu românii balcanici, hrănind speranţa soluţionării aspiraţiilor lor – o speranţă, din păcate, rămasă vagă de-a lungul timpului, până în zilele noastre.

IV. POLITICA EXTERNĂ A ROMÂNIEI

Între 1878 şi 1914, politica externă a României a avut ca obiective esenţiale, pe de o parte, consolidarea statului român independent, pe de alta, realizarea desăvârşirii unităţii naţionale.

Ea s-a desfăşurat într-un anumit context internaţional, determinat, în primul rând, de constituirea marilor blocuri militare care vor duce, în cele din urmă, la declanşarea primului război mondial. Mai întâi va lua naştere alianţa Puterilor Centrale (Tripla Alianţă), având ca punct de plecare tratatul bilateral încheiat în 1879 între Germania şi Austro-Ungaria, la care, în 1882, aderă Italia. Ulterior, se va constitui, în etape, cea de a doua mare grupare militară: într-o primă etapă, se realizează alianţa dintre Rusia şi Franţa (1890), la care, mai târziu, în 1904, aderă Marea Britanie, formându-se astfel Antanta (Tripla Înţelegere).

Ţinând seama de jocul de interese al marilor puteri, în acest context, va fi imposibil ca România să-şi poată conserva starea de independenţă pe calea neutralităţii, ea fiind obligată, cum vom vedea, să adere la una dintre aceste mari alianţe politico – militare.

1. Problema recunoaşterii Independenţei

Cum am văzut, tratatul de la Berlin din 1878, încheiat în urma războiului din 1877–1878, recunoştea independenţa României, dar o lega de îndeplinirea a două condiţii: pe de o parte, recunoaşterea de către guvernul român a retrocedării Basarabiei de Sud către

Rusia, în schimbul Dobrogei (art. 45 al tratatului); pe de alta, modificarea Constituţiei privind acordarea de drepturi politice străinilor (art. 44 al tratatului).

Prima condiţie a fost acceptată de la bun început de către guvernul român, condus de I.C. Brătianu, apreciindu-se că nu se poate opune rezistenţă armată Rusiei, cu atât mai mult cu cât decizia era sprijinită de celelalte mari puteri; ca atare, au fost adoptate măsurile necesare pentru integrarea Dobrogei, împreună cu Delta Dunării, în spaţiul românesc, în toamna anului 1878, instalându-se aici administraţia românească.

Aşa cum am văzut în capitolul referitor la viaţa politică, cea de a doua condiţie impusă de tratatul de la Berlin, privind modificarea Constituţiei, a fost îndeplinită, în fondul ei, în anul 1879. Este de remarcat faptul că două dintre marile puteri, paradoxal tocmai cele de care România trebuia să se teamă mai mult, Rusia şi Austro-Ungaria, în toamnă anului 1878, au procedat la recunoaşterea independenţei înainte de îndeplinirea de către autorităţile române a celei de a doua condiţii, ca unele care nu erau interesate în mod expres în respectarea acesteia. Alte puteri europene vor recunoaşte independenţa numai după îndeplinirea de către guvernul român a celei de a doua condiţii (ianuarie 1880: Olanda şi Grecia).

Mai delicată a fost problema recunoaşterii independenţei de către Germania, care a adăugat de la sine o condiţie în plus pentru statul român, anume, răscumpărarea căilor ferate, ridicate de societatea germană Strousberg, o dată cu plata despăgubirilor abuzive solicitate de acţionari; numai după ce, în februarie 1880, Parlamentul român a adoptat o lege în acest sens, Germania a procedat la recunoaşterea independenţei României, după exemplul ei, Franţa şi Anglia, la rândul lor, la această dată, procedând la recunoaştere.

2. Cauzele și consecințele aderării României la Tripla Alianță (1883)

Rezolvarea acestei importante probleme a recunoașterii individuale a independenței de către marile puteri, în conformitate cu dispozițiile tratatului de la Berlin, nu a dus, din păcate, la o stare de normalitate în raporturile României cu marile puteri vecine. Cu Rusia la începutul anului 1879, relațiile ajung la o stare periculoasă de încordare în chestiunea delimitării granței de sud a Dobrogei (când trupele române au ocupat colinele de la Arab Tabia, de lângă Silistra, sub presiunea Rusiei, interesată să mențină sub supravegherea ei acest punct strategic, ele fiind obligate să se retragă!). Pe de altă parte, la o stare gravă de încordare, prelungită în anii 1880-1883, ajung raporturile României și cu Austro-Ungaria, în legătură cu regimul internațional al navigației pe Dunăre.

În conformitate cu dispozițiile tratatului de le Berlin (care reînnoiau, în bună măsură dispozițiile tratatului de la Paris din 1856), regimul navigației pe Dunăre, până la Galați, intra în competența *Comisiei Europene a Dunării* (C.E.D.), constituită din reprezentanții marilor puteri. Or, din inițiativa acestui organism s-a hotărât la un moment dat înființarea unei a doua Comisii, cu competențe speciale pentru sectorul Dunării de Jos până la Galați (*Comisia Mixtă a Dunării de Jos*) compusă de această dată de țările riverane (România, Bulgaria, Serbia), dar având în componența sa și o țară neriverană, Austro-Ungaria, căreia i se conferă chiar președenția Comisiei. Prin această calitate din urmă, Austro-Ungaria își impunea controlul asupra navigației pe acest sector în dauna statelor riverane (prin impunerea de taxe, patronajul lucrărilor de amenajare ș.a.).

Era, deci, o situație care, între altele, afecta în mod alarmant starea de suveranitate a României pe care cercurile guvernante de la București nu puteau să o accepte, ele acționând în sensul înlăturării preponderenței Austro-Ungariei în acest organism.

Încă din anii 1880-1881 s-a ajuns pe această temă la starea de încordare cu Austro-Ungaria, în acest context proclamarea grăbită a Regatului, în martie 1881 (altfel, ea ar fi trebuit să aibă loc cu prilejul zilei de 10 mai 1881), în ciuda opoziției Austro-Ungariei, voind să sublinieze hotărârea României de a merge până la capăt pe linia consolidării independenței sale. Cum am mai observat, la această dată, se împotrivea proclamării Regatului și Rusia, dar aceasta se afla într-un moment critic, în urma asasinării țarului Alexandru al II-lea, și intervenția ei în această chestiune era considerată improbabilă.

Conflictul cu Austro-Ungaria în această chestiune a continuat să se agraveze, presa din România în campania ei împotriva Austro-Ungariei, odată cu susținerea dreptului de suveranitate al României, făcând adesea trimitere la situația românilor din Transilvania, ceea ce incita și mai mult starea de lucruri.

S-a ajuns la transformarea acestui conflict într-o chestiune de interes european, celelalte mari puteri, pornind de la propriile interese, sprijinind, într-un fel sau altul, punctul de vedere al Austro-Ungariei. Pe linia încercării de soluționare a cazului, din partea Franței, prin reprezentantul ei în C.E.D. a survenit la un moment dat propunerea, cu aparență de compromis, ca un delegat al C.E.D. să fie cooptat în Comisia mixtă, în ideea de a limita prerogativele președenției Austro-Ungariei (așa numita „propunere Barrère", după numele diplomatului francez); or, aceasta a fost considerată nesatisfăcătoare și respinsă de guvernul român. Tensiunea s-a întețit și mai mult odată cu elaborarea de către C.E.D., în 1882, a unui important document, anume, *Regulamentul de navigație și poliție fluvială* vizând zona Galați-Porțile de Fier, document care încorpora punctul de vedere austro-ungar. Ulterior, la începutul anului 1883, *Regulamentul* este supus dezbaterii Conferinței marilor puteri de la Londra, și ratificat, România, neparticipantă la Conferință, fiind pusă în situația de a respinge deciziile ei.

Practic la această dată, România, deşi îşi căpătase prin eforturi proprii remarcabile statutul de stat independent, paradoxal, se vedea izolată mai mult ca oricând în cadrul relaţiilor internaţionale: atât în raport cu mariile puteri vecine, Austro-Ungaria şi Rusia, dar şi cu celelalte mari puteri, care se aflau de partea Austro-Ungariei.

Pe de altă parte, cum s-a observat[1], starea conflictuală la care ne referim a fost alimentată din când în când de mişcarea de solidaritate din ţară cu românii din Transilvania. În ianuarie 1882, din iniţiativa a doi studenţi ardeleni, Gh. Ocăşeanu şi Gh. Secăşeanu lua fiinţă la Bucureşti societatea *Carpaţi*, având ca obiectiv realizarea pe cale revoluţionară a unirii Transilvaniei cu România (atunci când va încerca să treacă la acţiune, peste câţiva ani, în 1885, ea va duce la un conflict diplomatic cu Austro-Ungaria, guvernul român, inevitabil, procedând la desfiinţarea ei şi expulzarea conducătorilor). În 1883, starea de încordare era şi mai mult agravată de un cunoscut incident, prilejuit de inaugurarea statuii lui Ştefan cel Mare la Iaşi, când, în prezenţa lui Carol I, în cuvântul său, deputatul Petre Grădişteanu s-a referit la diamantele care lipsesc din coroana regelui (aluzie la provinciile româneşti aflate sub stăpâniri străine); or, cum se ştie, incidentul a dus la un conflict diplomatic cu autorităţile austro-ungare, guvernul român, condus de I.C. Brătianu, pentru aplanarea acestuia, fiind pus în situaţia de a dezavua cuvântul parlamentarului român.

Starea de izolare politico-diplomatică deplină în care ajungea România în 1883, pe fondul încordării relaţiilor cu Austro-Ungaria, reclama din partea autorităţilor române o soluţie radicală pentru depăşirea ei; ea a fost găsită în încheierea unei alianţe cu Germania, marea putere cu un rol cvasi-dominant în Europa, sub conducerea cancelarului Bismark. Era o soluţie care, pe de altă parte, corespundea pe deplin viziunii unui şef de stat de origine germană, care era regele Carol I. O asemenea alianţă era de natură să contrabalanseze

[1] Vezi Gh. Platon, *Istoria modernă a României*, p. 416-417.

perspectiva unei înţelegeri între Austro-Ungaria şi Rusia pe seama României. Or, pe linia acestei orientări salvatoare, cum Austro-Ungariei era principala aliată a Germaniei, s-a ajuns la aderarea României la Tripla Alianţă a cărei bază o constituiau cele două mari puteri (cum am menţionat, Italia întregise această alianţă, odată cu aderarea ei în 1882).

Concret, evenimentele au derulat în acest fel: Germania nu putea răspunde solicitării de alianţă a României decât după o prealabilă înţelegere a României cu Austro-Ungaria şi încetarea conflictului dintre ele. În acest sens, în august 1883, se desfăşoară vizita regelui Carol I la Viena şi Berlin, iar apoi, în septembrie 1883, a şefului guvernului român, I.C. Brătianu, în cele două capitale.

S-a discutat mult în literatura de specialitate despre motivaţia acestei aderări la Tripla Alianţă; pentru România, preţul ei trebuia să fie renunţarea de către Austro-Ungaria la controlul navigaţiei pe Dunăre şi totodată, înlăturarea ameninţării ei, mai ales în perspectiva unei eventuale înţelegeri cu Rusia. Dar şi Austro-Ungaria, la rândul ei, era interesată în această alianţă, în condiţiile unor angajamente sigure înscrise într-un tratat politico-militar: ea renunţa la privilegiile ei în domeniul navigaţiei pe Dunăre, această dispută încheindu-se, dar în acelaşi timp vedea în alianţa cu România modalitatea de a potoli mişcarea naţională a românilor din Transilvania şi a o ţine sub control, de a anula pentru românii din Imperiu orice speranţă de sprijin care ar fi putut veni din partea statului român. În plus, în perspectivă, aşa cum s-a observat, se conta pe rolul considerabil pe care România, după 1878, ca stat independent, cu un potenţial militar apreciabil, putea să-l aibe în sprijinul unei alianţe sau alta, în cazul unui conflict internaţional (o asemenea apreciere intrând, bineînţeles, şi în calculele Germaniei)[2].

[2] Vezi *Istoria românilor*, VII/2, p. 235-236 (capitol redactat de V. Cristian)

Parafat în octombrie 1883, actul de aderare a României la Tripla Alianță stipula obligația părților de a se ajuta în cazul în care una ar fi fost atacată și de a nu încheia pace separată la sfârșitul operațiunilor militare. Termenul de valabilitate al tratatului era de cinci ani, în caz de nedenunțare a sa înainte cu un an de împlinirea acestui termen, automat prelungindu-se cu alți trei ani. Tratatul avea un caracter secret, părțile nefiind interesate în incitarea atmosferei internaționale odată cu dezvăluirea conținutului său (mai ales Germania, era interesată în a păstra secretul față de Rusia, date fiind raporturile dintre cei doi suverani).

Pentru România, secretul tratatului avea un caracter special; pentru opinia publică din țară, alianța cu Austro-Ungaria, sub stăpânirea căreia se aflau milioane de români, putea să pară de-a dreptul monstruoasă, de aici împrejurarea că până la denunțarea sa, în vara anului 1914, în mod efectiv, conținutul tratatului nu a fost cunoscut, în afară de rege, decât de numai câțiva lideri politici, implicați direct în operațiunile de încheiere sau de reînnoire. Aceasta, în ciuda bănuielilor și suspiciunilor care s-au susținut în lanț de-a lungul deceniilor.

Tratatul de aderare a fost reînnoit în anul 1892, sub guvernul conservator condus de L. Catargiu, în forma unui nou tratat încheiat cu Austro-Ungaria, Germania și Italia, în el stipulându-se o valabilitate pe termen de patru ani; va fi reînnoit din nou în 1896, cu prilejul vizitei în România a împăratului Franz Joseph, prin protocolul semnat acum prelungindu-se valabilitatea sa pe termen de șapte ani, până în 1903; ultima reînnoire, în mod paradoxal, avea să aibă loc în 1913, în condițiile deteriorării relațiilor cu Austro-Ungaria și în ajunul denunțării sale oficiale.

Referindu-ne la însemnătatea acestui tratat, în rândul istoricilor este aproape cvasi-unanimă aprecierea că, în ciuda contradicției pe care o conținea, el a constituit în răstimp de câteva decenii, până la declanșarea primului război mondial, un factor decisiv de garanție pentru existența statului român și asigurarea consolidării

sale, punându-l la adăpost de tendințele de expansiune din partea marilor puteri vecine, Austro-Ungaria și Rusia. În ceea ce privește speranțele pe care Austro-Ungaria și le-a pus în tratat, ele s-au dovedit numai în parte justificate, deoarece mișcarea națională a românilor din Transilvania a continuat să se organizeze din ce în ce mai hotărât. Totodată, și mișcarea de solidaritate din Regat, a continuat să se afirme cu vigoare, în ciuda liniei oficiale promovată de cercurile guvernante.

Altfel, trebuie subliniat că, în ciuda alianței cu Puterile Centrale, guvernele românești–liberale sau conservatoare – nu au pierdut niciodată din vedere deziderатul desăvârșirii unității naționale: strângerea la un loc în aceleași granițe statale a tuturor românilor. Însă, deoarece acest obiectiv nu se putea realiza decât într-o conjunctură excepțională – care avea să se ivească abia în contextul primului război mondial –, până la o asemenea situație favorabilă, politica oficială a guvernelor trebuia să fie învăluită într-o maximă prudență; esențială era deocamdată consolidarea statului român ca factor de bază în lupta pentru desăvârșirea unității naționale, menit să susțină speranțele românilor din provinciile aflate sub stăpâniri străine. În acest sens, Take Ionescu, în 1893, în Adunarea Deputaților – la această dată, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice – în numele guvernului conservator, ținea să afirme: «Suntem datori să sacrificăm toată activitatea noastră pentru asigurarea și întărirea statului român, dacă vrem să vedem pe ceilalți români, din alte părți mândri de originea, de naționalitatea lor»[3]. Voia el să spună cu acest prilej că dacă statul român ar fi dispărut ar fi dispărut și speranțele românilor din afara granițelor sale și, dimpotrivă, dacă el se va întări, mai devreme sau mai târziu, va prilejui realizarea deziderатului fundamental al tuturor românilor, reunirea în aceleași granițe statale.

[3] D.A.D., 1893-1894, 11 decembrie 1893, p. 172.

Oficial, în stânsă legătură cu cerințele impuse de tratatul secret încheiat cu Puterile Centrale, politica autorităților române va fi una de neamestec în treburile interne ale marelui stat vecin; însă, așa cum au arătat evenimentele din anii 1892-1895, autoritățile române nu vor impune – și nici n-ar fi putut s-o facă – stoparea manifestărilor publice de solidaritate cu mișcarea națională din provinciile subjugate. Dimpotrivă, cu aceeași prudență, în general, ele au încurajat aceste manifestări, în limita în care nu erau angajate în acțiuni politice direct ostile statului vecin și compromițătoare la adresa politicii externe a guvernului român.

În contextul acestei orientări, uneori, pentru a evita inflamarea unor conflicte politico-diplomatice, aceste autorități au fost obligate chiar să adopte măsuri politice intrigând opinia publică, așa a fost, de pildă, cazul din 1885, când președintele Consiliului de Miniștri, I.C. Brătianu, pentru a stopa conflictul politico-diplomatic cu Austro-Ungaria a dispus expulzarea tinerilor conducători ai societății „Carpați", care lansaseră la această dată un manifest incendiar cerând românilor din Transilvania declanșarea luptei revoluționare împotriva autorităților de stat maghiare.

Deosebit de semnificativă pentru această situație complexă în care se desfășoară mișcarea de solidaritate cu românii din afara granițelor Regatului era atitudinea adoptată de aceiași oameni politici atunci când părăseau băncile ministeriale pentru a acționa în opoziție; ca simpli cetățeni neangajați în funcții publice, ei se implică deschis în manifestări de solidaritate cu românii din afară, stabilind legături personale cu fruntașii acestora, activând în diferite societăți cultural-politice etc.

În afara diferitelor societăți culturale și a instituțiilor de învățământ care acționează în această direcție – și ale căror activități desfășurate în spiritul solidarității naționale nu pot fi stăvilite de diferitele guverne – un rol foarte important, cu consimțământul tacit al factorilor de putere sau chiar cu încurajarea discretă a acestora, îl au gazetarii și presa de diferite orientări politice.

Libertatea presei, ca și drepturile cetățenești înscrise în textul constituțional – dreptul nestingherit de a scrie, de a vorbi, de asociere etc – își realizează pe deplin efectul în acest plan al manifestărilor de solidaritate cu mișcarea națională a românilor din afara Regatului.

3. Relațiile României cu statele din Sud-Estul Europei

O direcție importantă în sfera politicii externe a României, a vizat stabilirea de relații pașnice, de bună vecinătate, cu statele din Sud-Estul Europei. Stabilirea de bune legături cu Bulgaria, Serbia, Grecia ca și cu Turcia – fosta putere suzerană și inamică – se înscria pe linia politicii de stabilitate și consolidare a României; ea viza totodată și asigurarea posibilităților de ajutorare a comunităților românești aflate în aceste state.

Trebuie subliniat mai întâi că garanțiile oferite României de alianța cu Puterile Centrale s-au reflectat, într-un anumit fel, de-a lungul deceniilor, și în planul relațiilor cu aceste state. Această alianță i-a permis României, sub conducerea lui Carol I, să nu se implice în conflictele inter-balcanice, manevrate din umbră de interesele marilor puteri (în 1885, când răscoala din Rumelia a dus la unirea acestei provincii cu Bulgaria; în același an, când s-a declanșat un război al Serbiei împotriva Bulgariei etc.).

Plasându-se pe o poziție de neutralitate în raport cu aceste conflicte, România și-a consolidat prestigiul internațional, fiind în Sud-Estul Europei, până la 1913, statul de cea mai îndelungată stabilitate și liniște în raporturile internaționale, contribuind la aceasta și împrejurarea – unică și ea în zonă – a unei depline stabilități la nivelul conducerii statului, de lungă durată – 48 de ani –, în persoana lui Carol I. A fost o perioadă de stabilitate în plan extern care a asigurat românilor și pe plan intern o perioadă de liniște și de oarecare prosperitate, cel puțin în cazul unor segmente ale societății românești (o perioadă de liniște cum nu

observăm în celelalte state sud-est europene). De asemenea, în ciuda contradicţiilor evoluţiei sale, societatea românească în această perioadă pare a fi mai racordată decât vecinele sale din Sud-Estul Europei la spiritul civilizaţiei europene. Cel puţin aşa considera fruntaşul junimist P.P. Carp, care, într-o şedinţă a Adunării Deputaţilor din 4 februarie 1893, declara: „Domnilor, eu am o mândrie, aceea de a crede că, în Peninsula Balcanică, România este un centru cultural care radiază în afară; eu am mândria de a crede că suntem aci cel dintâi popor, că nici unul dintre vecinii noştri nu are să ne întreacă, şi că civilizaţiunea se va întinde de la noi la dânşii, iar nu de la dânşii la noi"[4].

Mai trebuie însă adăugat aici că, în ciuda unei politici de pace şi colaborare cu aceste state, promovată de autorităţile române, nu au lipsit momente de încordare cu unele dintre ele, cu deosebire legate de tratamentul discriminatoriu la care erau expuşi aromânii şezători în ele, un tratament înăsprindu-se tot mai mult pe măsura afirmării naţionalismului popoarelor din această zonă. Din acest punct de vedere, relaţii mai bune s-au stabilit cu Turcia, mai ales după 1909, când, printr-un ordin al sultanului, a fost recunoscută egalitatea de drepturi pentru aromâni cu celelalte naţionalităţi din Imperiu.

4. Poziţia României faţă de războaiele balcanice şi intervenţia sa.

Oficial, la baza orientării pe linia unor relaţii paşnice cu vecinii, guvernanţii români au pus principiul respectării consecvente a statu-quo-ului teritorial decurgând din tratatul de pace de la Berlin. Atunci însă când cercurile politice conducătoare, odată cu declanşarea crizei balcanice în anii 1912-1913, vor aprecia că acest statut este încălcat, ele îşi vor asuma responsabilitatea schimbării

[4] D.A.D., 1892/1893, Şedinţa din 4 februarie 1892, p. 411.

acestei orientări. În acest sens, lucrurile vor deveni mai concludente odată cu desfăşurarea celui de-al doilea război balcanic, în vara anului 1913.

Atenţia autorităţilor române s-a îndreptat mai ales spre Bulgaria, ţara vecină de la sud, consolidată după 1908, odată cu proclamarea independenţei şi încorporarea definitivă a Rumeliei. Şi mai mult, aceasta ieşea întărită în urma primului război balcanic (octombrie 1912 – mai 1913), în răstimpul căruia, alături de Serbia şi Grecia, luptase împotriva Turciei, consolidându-şi starea de independenţă şi extinzându-se teritorial. Or, în iunie 1913, întorcând armele împotriva foştilor aliaţi, declanşând cel de-al doilea război balcanic, Bulgaria îşi afirma cu evidenţă tendinţa transformării într-o apreciabilă forţă la sud de Dunăre, menită să zdruncine echilibrul de putere în această zonă. Faptul va fi considerat periculos pentru interesele României, cu atât mai mult cu cât în spatele poziţiei Bulgariei, a veleităţilor ei, se ascundeau încurajările Austro-Ungariei, interesată în zdrobirea Serbiei (din 1908, odată cu încorporarea Bosniei şi Herţegovinei de către Austro-Ungaria, relaţiile dintre aceste două state se transformaseră într-o duşmănie de moarte, şi Serbia trebuia lovită pe toate căile!)

Guvernul român de la această dată, condus de Titu Maiorescu şi având în componenţa sa pe Take Ionescu, şeful Partidului Conservator Democrat, încă din răstimpul primului război balcanic, în ideea stopării acestui avânt al Bulgariei, pusese problema retocedării de către aceasta a părţii de sud a Dobrogei – Cadrilaterul. Pentru rezolvarea cererii sale guvernul a solicitat medierea marilor puteri, dar Conferinţa acestora, ţinută la Petersburg, în răstimpul fazei de întrerupere temporară a primului război balcanic (martie-aprilie 1913), prin hotărârea adoptată, înscrisă în protocolul încheiat („Protocolul de la Petersburg") nu dăduse deplină satisfacţie acestei pretenţii. Prin hotărârea adoptată se acorda României numai Silitra, cu o zonă de 3 km. în jur, atât autorităţile române, cât şi cele bulgare, rămânând nesatisfăcute.

În cele din urmă, după declanşarea celui de la doilea război balcanic, cum am menţionat, când Bulgaria atacă prin surprindere pe foştii aliaţi, Serbia şi Grecia, România trece la acţiune, intrând în acest război, atacând Bulgaria, în iulie 1913. Campania României la sud de Dunăre s-a transformat mai degrabă într-o simplă demonstraţie de forţă, armata bulgară neopunând rezistenţă şi punând astfel capăt războiului. Odată cu sfârşitul acestuia se încheie tratatul de pace de la Bucureşti (10 august 1913), cu participarea numai a statelor implicate în război, Bulgaria acceptând încorporarea în graniţele statului român a sudului Dobrogei, Cadrilaterul (cu cele două judeţe, Durostor şi Caliacra).

Astăzi, la aproape un secol de la intervenţia României în cel de-al doilea război balcanic, în vara anului 1913, se poate încă discuta dacă oamenii politici români, care au luat această decizie, au avut sau nu suficientă viziune politică, ţinând seama de faptul că erau binecunoscute două centre de pericol mult mai mari decât cel din Sud, la Vest şi Est: dinspre Austro-Ungaria, vizând soarta românilor din Transilvania, Banat şi Bucovina, dinspre Rusia, vizând soarta românilor din Basarabia. Or, privită chestiunea din această perspectivă istorică, s-ar putea spune că guvernanţii de la 1913, acţionând pentru încorporarea Cadrilaterului, ca o chestiune de drept, nu realizau că asigurau României prin această decizie un duşman în plus, la sud de Dunăre (Acţiunea armatei bulgare, alături de trupele germane şi austro-ungare, în 1916, se va înscrie cu toată evidenţa pe linia acestei duşmănii). Ar fi de citat aici, poate, opinia lui Nicolae Iorga, formulată într-o scrisoare din noiembrie 1912, în care el, referindu-se la orientarea cercurilor guvernante din România, condamnă „tendinţa de a ne înstrăina pentru totdeauna pe vecinii de peste Dunăre", precum şi „demagogia imorală de a ataţa un popor, care trebuie să se consacre izbânzii aspiraţiilor sale legitime, la o pradă ieftină, care poate fi plătită odată cât nu face"

(o apreciere a marelui istoric intuind perfect şi anticipând evoluţia relaţiilor româno-bulgare în urma încorporării Cadrilaterului!)[5].

Cert este că politicienii români incapabili de a admite ideea unor sacrificii teritoriale, pentru raţiuni superioare, au judecat lucrurile sub raportul oportunităţii şi realităţii de la acea dată: din Regatul României nu făceau parte, nici Transilvania, nici Basarabia, şi perspectiva încorporării lor era greu de întrevăzut; în schimb, se ivise un context favorabil pentru încorporarea Cadrilaterului, şi fără a se gândi la întâmplările viitorului, aceşti politicieni nu au vrut să piardă prilejul realizării acestui „deziderat".

La decizia României de declanşare a campaniei militare la sud de Dunăre contribuise şi Austro-Ungaria, care, anterior, în cadrul Conferinţei de la Londra, se opusese cu hotărâre satisfacerii solicitării guvernului român. O asemenea atitudine ostilă manifestată în primăvara anului 1913 va fi de natură să grăbească reorientarea politicii externe a României, în consens cu manifestările opiniei publice româneşti, tot mai viguroase, de solidaritate cu românii din Transilvania, Banat şi Bucovina. Curând această schimbare în evoluţia politicii externe a României va avea prilejul să se afirme deschis, odată cu declanşarea primei mari conflagraţii mondiale.

[5] Cf. N. Iorga, *Corespondenţă*, vol.II, Editura „Minerva", Bucureşti, 1986, p. 69.

V. ROMÂNIA ÎN TIMPUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL ŞI REALIZAREA MARII UNIRI (1914 – 1918)

Cum este bine ştiut, declanşarea primului război mondial, în urma atentatului de la Sarajevo, când moştenitorul tronului Austro-Ungariei, Franz Ferdinand, împreună cu soţia sa, au fost asasinaţi de către un tânăr sârb, a marcat una dintre cele mai dramatice pagini din istoria omenirii, care avea să lase în urma sa zeci de milioane de victime, morţi, răniţi şi mutilaţi, precum şi imense pagube materiale.

Odată cu declaraţia de război dată Serbici de către Austro-Ungaria, drept răzbunare a atentatului, evenimentele s-au desfăşurat cu rapiditate; succesiv, marile puteri, împărţite în cele două grupări militare constituite anterior, prin declaraţii de război intrând în acţiune[1].

Declanşarea războiului afecta în mod direct şi România, care era legată printr-un tratat secret de una dintre cele două tabere militare, dar mai ales ca una care avea de realizat un deziderat fundamental de ordin naţional, al cărui ceas se apropia. După doi ani de neutralitate, odată cu intrarea în război, pentru România acesta se transforma în *Marele Război de Întregire Naţională*, la sfârşitul căruia avea să se înfăptuiască visul de aur: strângerea la un loc, în aceleaşi graniţe statale, a tuturor românilor. Era acesta

[1] Vezi, *România în Primul Război Mondial*, Editura militară, Bucureşti, 1979, p. 18 şi urm.

un prim deziderat al poporului român, afirmat de-a lungul timpului, anticipat, pentru o clipă, cu mai bine de trei secole în urmă, de înfăptuirea politică a lui Mihai Viteazul.

1. România în anii neutralităţii (1914 – 1916).

De la început trebuie amintit că la data izbucnirii primului război mondial, sub raport spiritual, lumea românească era pregătită pentru realizarea acestui măreţ deziderat; necesitatea desăvârşirii unităţii naţionale era profund conştientizată nu numai de clasa politică, ci şi de păturile largi ale societăţii româneşti. Însă, în practică, opinia publică românească a fost, în mod firesc şi totodată dramatic, împărţită în ceea ce priveşte calea de înfăptuire a acestui deziderat. O bună parte a sa, cu gândul la eliberarea naţională a românilor din provinciile aflate sub stăpânire austro-ungară sau habsburgică – Transilvania, Banat, Bucovina – avea să opteze pentru intrarea în război alături de puterile Antantei (Franţa, Rusia, Anglia), împotriva alianţei Puterilor Centrale (Germania, Austro-Ungaria; apoi Bulgaria şi Turcia). O altă parte a opiniei publice, vizând speranţa eliberării naţionale a românilor din Basarabia, aflaţi sub stăpânirea Imperiului rus, înclina pentru alăturarea României la alianţa cu Puterile Centrale, împotriva Rusiei.

Dilema era profundă, pe cât de firească, şi numai o amplă dezbatere publică urma să ducă la o decizie care va continua să fie, în miezul ei, dramatică.

Pentru moment, la data izbucnirii războiului, în vara anului 1914, cercurile politice conducătoare au ales soluţia cea mai înţeleaptă: *neutralitatea României*. În cadrul cunoscutului Consiliu de Coroană din 21 iulie / 3 august 1914, chiar dacă România era legată de Puterile Centrale prin tratatul secret de alianţă din 1883, majoritatea oamenilor politici chemaţi să hotărască, a optat pentru această decizie, cu excepţia regelui Carol I şi a fruntaşului conservator P. P. Carp.

Şeful guvernului, I. I. C. Brătianu, ca şi alţi lideri politici, au pledat cu hotărâre pentru neutralitate, între altele, apreciind că nici din punct de vedere formal clauzele tratatului de alianţă cu Puterile Centrale nu obligau România la intrarea în război alături de aceste puteri, decât atunci când una dintre ele ar fi fost atacată; or războiul se declanşase în urma unui atac al Austro-Ungariei împotriva Serbiei. Argumentele de fond vizau însă interesul naţional al României, fapt relevat de majoritatea vorbitorilor.

Remarcabilă a fost în aceste împrejurări, în sânul familiei regale, poziţia principesei Maria, soţia moştenitorului Tronului, Ferdinand, care s-a pronunţat cu hotărâre pentru alianţa cu Antanta, influenţând în acest sens şi pe soţul său. Pe de altă parte, referindu-ne la deciziile acestui Consiliu de Coroană, ţinut la Sinaia, trebuie subliniat că, într-un fel, remarcabilă a fost şi atitudinea bătrânului rege Carol I, care, împotriva convingerilor sale, s-a supus majorităţii fruntaşilor politici, reprezentanţi ai Ţării, punând încă odată în lumină calitatea sa de monarh constituţional (mâhnit, bătrânul rege va înceta curând din viaţă, în septembrie 1914, nepotul său, Ferdinand, odată devenit rege, urmând a merge consecvent, sub influenţa noii regine, pe linia alianţei cu Antanta).

Neutralitatea României, în situaţia dată, era hotărârea cea mai potrivită, ea permiţând răgazul necesar, pe de o parte, pentru clarificarea opiniei publice asupra opţiunii optime, în privinţa aderării la o alianţă sau alta, pe de alta, pentru pregătirea politico-diplomatică şi militară, indispensabilă unei asemenea opţiuni.

S-a desfăşurat în răstimpul neutralităţii, în anii 1914–1916, o amplă dezbatere publică menită să lămurească dilema intrării României în război, alături de o alianţă sau alta, în cele din urmă opţiunea marii majorităţi a opiniei publice înclinând balanţa în favoarea intrării României în război alături de puterile Antantei, împotriva Puterilor Centrale. În îndrumarea opiniei publice la această dată hotărâtoare a fost poziţia adoptată de elitele politice şi culturale ale timpului, care au dat expresie acestei orientări a

opiniei publice. Decisiv, înainte de toate, avea să fie, în această dezbatere, raţionamentul pus în lumină de fruntaşii vieţii politice, după care cea mai mare parte a teritoriului naţional aflat sub stăpânire străină era cel încorporat Austro-Ungariei; era un argument corelat cu altele: vechimea luptei de eliberare naţională şi spiritul de sacrificiu al românilor ardeleni, caracterul absolut indispensabil al Transilvaniei ca parte componentă a viitoarei Românii, menită să asigure trăinicia şi viitorul ei ş.a.

Şi-au spus cuvântul în cadrul acestei ample dezbateri publice, în sensul acestei opţiuni, mai ales în cursul anului 1915, figurile reprezentative ale vieţii publice şi spirituale din Regat: N. Iorga, Barbu Ştefănescu-Delavrancea, Take Ionescu, Nicolae Filipescu, Nicolae Titulescu ş.a.; totodată, au vorbit cu ardoare în sprijinul acestei opţiuni liderii mişcării naţionale din Transilvania, trecuţi în Regat: părintele Vasile Lucaciu, poetul Octavian Goga ş.a.

În mobilizarea opiniei publice de partea Antantei, un rol important a revenit unui organism politic constituit ad-hoc, în 1915, *Federaţia unionistă*, având în componenţă gruparea conservatoare condusă de Nicolae Filipescu şi Partidul Conservator Democrat, condus de Take Ionescu, aceşti lideri politici, şi unul şi celălalt, fiind printre cei mai de seamă adepţi ai unei asemenea soluţii. De asemenea, un rol important a revenit vechii Ligi Culturale, transformată acum, sub conducerea lui N. Iorga, în *Liga pentru unitatea politică a tuturor românilor*. Pe de altă parte, mişcarea pro-antantofilă căpăta un serios imbold, cum am mai menţionat, datorat acţiunii hotărâte a românilor refugiaţi din Transilvania şi Bucovina, din iniţiativa lui Simion Mândrescu, organizându-se la Ateneul Român, un congres al acestora (martie 1915), cerând cu hotărâre guvernului român să intervină în sprijinul fraţilor subjugaţi.

Trebuie spus că această depăşire a dilemei, nu înseamnă că adepţii unei orientări, în sensul alăturării Puterilor Centrale – C. Stere, P. P. Carp ş.a. –, care îşi aveau propriile lor convingeri şi argumente, ar fi fost adversari ai deziderатului unităţii naţionale,

căci numai viitorul avea să dea dreptate unora sau altora, fără a condamna buna credință a celor din urmă. Cum am subliniat, decizia intrării în război alături de puterile Antantei, în esență, rămânea dramatică, cât timp ea presupunea, în mod inevitabil, pentru moment, în raport cu evoluția evenimentelor – în august 1916 – sacrificarea dezideratului eliberării naționale a românilor basarabeni; desigur, era un sacrificiu conceput de oamenii politici pro-antantofili, ca și de opinia publică majoritară, ca unul temporar, lăsându-se viitorului toate șansele sale, și cum vom vedea, în mod paradoxal, evoluția ulterioară a evenimentelor, imprevizibilă, va face ca tocmai Basarabia să fie prima dintre provinciile de sub stăpânire străină care se va uni cu România.

În conjunctura dată, o mare responsabilitate revenea guvernului aflat la putere, cel liberal, condus de I. I. C. Brătianu, al cărui comportament trebuia să urmeze orientarea opiniei publice. Un argument în plus pentru decizia guvernului român îl constituia și actul părăsirii Triplei Alianțe de către Italia și intrarea acesteia în gruparea statelor Antantei (1915). După ce, încă de la începutul neutralității, în toamna anului 1914, guvernul român încheiase o convenție secretă cu Rusia, pregătirea diplomatică pentru intrarea în război era încununată, la 4/17 august 1916, cu încheierea tratatului de alianță cu Antanta, toate marile puteri compunând această grupare militară recunoscând dreptul României de a încorpora provinciile din Imperiul austro-ungar. Totodată, puterile Antantei (Rusia, Franța, Anglia, Italia) se angajau să sprijine sub raport militar ofensiva României, odată cu declanșarea ei.

Pe de altă parte, în acest răstimp al neutralității guvernul român a adoptat o serie de măsuri pe linia pregătirii militare, în primul rând, a profilării industriei existente pe producția de armament și muniție (lua ființă, în acest sens, o *Direcție Generală a Muniților*, pusă sub conducerea inginerului Anghel Saligny, și subordonată ministrului de Război, nimeni altul decât șeful guvernului, I. I. C. Brătianu).

Pe baza tratatului încheiat cu Antanta, un nou Consiliu de Coroană, convocat la 14/27 august 1916, a hotărât, în sfârșit, intrarea imediată a României în război.

2. Participarea României la război (1916 – 1918).

Entuziasmul cu care armata română – în noaptea de 14/15 august 1916 – a intrat în Transilvania, precum și bucuria de nedescris cu care ea a fost întâmpinată de frații de peste Carpați dădeau expresie justeței acestei decizii.

Dar, așa cum se știe, din păcate, succesul a fost de scurtă durată, căci în curând armata română, neajutorată la timp de proaspeții aliați, este obligată să se retragă, în fața trupelor germane și austro-ungare. Retragerea la sud de Carpați s-a făcut în urma unor bătălii sângeroase și cu grele pierderi umane, cu deosebire pe Valea Jiului, superioritatea numerică și tehnică a inamicului spunându-și cuvântul. Au pierit eroic în aceste lupte generalii I. Dragalina și David Proporgescu, neînfricata luptătoare Ecaterina Teodoroiu ș.a. În același timp, România era atacată de inamic și pe frontul de sud, de către trupele germane, conduse de generalul Mackensen, cărora se alăturau trupele bulgare și turcești, în condițiile în care aliații nu-și îndepliniseră angajamentul de a acoperi sudul României cu ofensiva lor. Astfel, la 6 decembrie 1916, Capitala era ocupată, o bună parte a teritoriului național intrând sub ocupația militară străină. De la această dată, armata română și, odată cu ea, autoritățile și principalele instituții ale statului, se retrag în Moldova, aici, pe linia fortificată, Galați – Nămoloasa – Focșani, urmând a se organiza o nouă rezistență în fața ofensivei trupelor inamice.

În ciuda acestor insuccese militare, a ocupației străine și situației dramatice la care se ajunsese, justețea deciziei de intrare în război avea să fie din nou subliniată de oamenii politici – în aceste tragice împrejurări – în cadrul Parlamentului român, retras la Iași; o dată cu deschiderea sesiunii acestuia, în luna decembrie

1916, în prezența regelui Ferdinand, mesajul Tronului de la această dată făcea apel la solidaritatea națională, pentru a depăși tragicele împrejurări, subliniind necesitatea marilor reforme democratice – împroprietărirea țăranilor și votul universal – care urmau să fie adoptate de Parlament, în sprijinul soldaților „cari apără pământul strămoșesc încălcat de vrăjmași". Între alții, pe marginea dezbaterilor la mesaj, cunoscutul fruntaș politic, Take Ionescu, cu acest prilej ținea să-și mărturisească din nou crezul în justețea orientării României în direcția alianței cu puterile Antantei. În consonanță cu celebrul discurs ținut cu un an în urmă în Parlament, între timp, consacrat în publicistica românească, sub titlul, *Politica instinctului național*, el afirma: „Trebuie să spunem țării care suferă; trebuie să spunem armatei care s-a luptat, trebuie să spunem tuturor, sfântul adevăr, că chiar dacă n-am fi crezut în victorie, noi tot am fi intrat în război. Trebuie să spunem tuturor că nu a pornit hotărârea noastră dintr-o socoteală materială, ci a pornit din privirea în față a unei probleme seculare, din supunerea la *instinctul națiunii* care niciodată nu greșește[2].

În cadrul aceleiași dezbateri, la rândul său, N. Iorga, în cuvântul său, aducea un profund omagiu armatei române, făcând apel la patriotism și spirit de sacrificiu, pe linia drumului ales. „Armata noastră în împrejurările de față – spune el – reprezintă un popor întreg. În afară de acei cari se luptă, de cei cari îi ajută, fiecare cu tot ce poate, în afară de acei cari întovărășesc fiecare luptă cu suferința lor, cu adânca vibrație a ființei lor întregi, în afară de ei toți nu există popor românesc [...]". Apreciat și de alți vorbitori drept „un imn național", acest cuvânt al marelui istoric și patriot român, îl făcea pe I. I. C. Brătianu, președintele Consiliului de Miniștri, prezent la dezbatere, să propună publicarea lui imediată și afișarea sa în toate comunele rurale și urbane, precum și răspândirea lui „la toți ostașii cari vor găsi acolo, în forma cea mai

[2] D. A. D., Sesiunea 1916–1917, Ședința din 9 decembrie, 1916, p. 40.

elocinte, ceea ce trebuie să fie însuflețirea noastră a tuturor în aceste momente"[3].

Peste puțin timp, în primăvara anului 1917, în ajunul marilor bătălii de la Mărăști, Mărășești și Oituz, Parlamentul român, dând expresie apelului la solidaritate națională, în deplină consonanță cu dorința afirmată de regele Ferdinand, avea să adopte cele două mari reforme democratice, interesând cu deosebire pe ostașii români de pe câmpul de luptă, în imensa lor majoritate, țărani. Se dovedea cu acest prilej, ca în atâtea alte împrejurări istorice din trecut, că în momentele de mare primejdie pentru Țară spiritul de solidaritate națională își spunea în mod decisiv cuvântul.

Trebuie amintit aici că după retragerea în Moldova a fost vorba de un efort excepțional al întregului popor român în vederea refacerii armatei, a așezării tuturor fabricilor dislocate de pe teritoriul ocupat pe producția de război. În pregătirea de luptă a armatei, un rol important în aceste împrejurări, a revenit misiunii generalului francez Berthelot.

Rezultatele acestui efort se vor face curând simțite, la capătul unor lupte sângeroase, în vara anului 1917, ofensiva trupelor inamice fiind oprită.

Seria marilor bătălii victorioase din lunile iulie – august 1917 a început cu cea de la *Mărăști*, unde armata a doua română acționa sub comanda generalului Al. Averescu; a continuat cu celebra bătălie de la *Mărășești* (6 – 19 august), cea mai de seamă victorie românească în timpul primului război mondial, unde trupele române, sub comanda generalului Eremia Grigorescu, înflăcărate de apelul „Pe aici nu se trece!", au făcut dovada unui exemplar eroism, aproape 50.000 de soldați și ofițeri inamici fiind scoși din luptă. Concomitent cu cea din urmă s-a desfășurat și bătălia de la *Oituz*, inamicul pe valea Trotușului, de asemenea, fiind oprită.

[3] *Ibidem*, p. 38–39.

La capătul acestor bătălii victorioase, care au acoperit de glorie armata română, lăsând în umbră eşecul campaniei din anul anterior, odată cu stoparea ofensivei inamicului, se întrevedea ţelul final al intrării României în război: realizarea desăvârşirii unităţii naţionale.

Însă, din nefericire, aşa cum se ştie, încă o dată, temporar, desfăşurarea evenimentelor ne era potrivnică, aceste mari victorii în plan imediat rămânând fără rezultat, dată fiind starea de degringoladă în care, între timp, intrase Rusia, principala noastră aliată din partea Antantei. După luarea conducerii sale de către bolşevici, în urma unei lovituri de stat, ea ieşea din război, încheind mai întâi, în toamna anului 1917, un armistiţiu cu Puterile Centrale, iar apoi o pace separată (pacea de la Brest-Litovsk, februarie 1918). România era pusă astfel faţă de inamic, într-o imposibilă rezistenţă şi obligată, în cele din urmă, la încheierea unei păci separate cu aceleaşi puteri. Astfel, în contextul unei mari tensiuni politice, se încheia cu Puterile Centrale, mai întâi, un armistiţiu la Focşani (26 noiembrie /9 decembrie 1917), iar apoi pacea de la Buftea-Bucureşti (mai 1918).

Tratatul de pace încheiat cu acest prilej era unul de forţă care impunea României condiţii deosebit de grele: pierderea în favoarea statelor inamice a Dobrogei şi a unei fâşii în Transilvania de-a lungul graniţei cu Austro-Ungaria, obligaţii economice apăsătoare (cedarea exploatării petrolului pe 30 de ani, monopolul exportului de cereale), mari despăgubiri de război ş.a.

Situaţia politică extrem de grea a României la începutul anului 1918 a bulversat pentru moment clasa politică din România, tratatul încheiat cu Puterile Centrale fiind semnat de un alt guvern decât cel liberal: guvernul conservator, condus de Al. Marghiloman, considerat mai potrivit pentru a duce tratative cu aceste puteri.

În ciuda acestei evoluţii dramatice, câteva luni mai târziu, după reluarea ofensivei de către puterile Antantei şi denunţarea tratatului forţat cu Puterile Centrale, sfârşitul războiului, în noiembrie 1918, găsea România alături de celelalte puteri ale Antantei. Un rol

important pe linia menţinerii curentului de alianţă cu Antanta, în condiţiile încheierii păcii separate, îl avusese emigrarea în Occident a unui grup important de lideri politici, precum Take Ionescu, Simion Mândrescu ş.a., aceştia desfăşurând aici o hotărâtă şi amplă acţiune de propagandă în favoarea României.

În legătură cu încheierea de către România a păcii separate cu Puterile Centrale, în primăvara anului 1918, deşi, cum am văzut, aceasta se făcuse provizoriu, sub imperiul unei grave necesităţi, recunoscută şi de unii diplomaţi străini, reprezentanţi ai Antantei, totuşi, o asemenea acţiune era de natură să creeze României serioase dificultăţi, după sfârşitul războiului, cu prilejul dezbaterii tratatelor de pace. Aveau să fie înlăturate în cele din urmă aceste dificultăţi în faţa unor judecăţi obiective; era evident că, în ansamblu, efortul României în acest război fusese excepţional şi contribuise în mod apreciabil la triumful final al Antantei.

Cât timp acţionase pe fronturile de luptă, alături de Antantă, efectivele armatei române se ridicaseră la 25 de divizii, numărând peste un milion de oameni, constituind cca. 15% din întreaga populaţie a României[4]. Erau aceste cifre argumente puternice în sprijinul drepturilor României, menite să înlăture diferitele obstacole în cadrul tratativelor de pace, care aveau să urmeze, la ele adăugându-se hotărârea de acţiune şi abilitatea fruntaşilor politici români (în primul rând, a lui I. I. C. Brătianu, ajuns din nou la putere, în fruntea guvernului liberal, după încheierea războiului).

3. Realizarea Marii Uniri (1918).

Până la încheierea tratatelor de pace, în anii 1919-1920, pentru România, rezultatul cel mai important al participării la război se concretiza în realizarea visului de aur al românilor: desăvârşirea

[4] România în Primul Război mondial, p. 15 şi urm.

unității naționale, odată cu integrarea efectivă în granițele României a provinciilor istorice românești încorporate de-a lungul timpului în cele două mari imperii din vecinătate: pe de o parte, Basarabia, pe de alta, Transilvania, Banat și Bucovina.

Vorbind de Marea Unire, realizată succesiv în cursul anului 1918, în condițiile specifice proprii desfășurării războiului, în etapa sa finală, și ale destrămării celor două imperii, rus și austro-ungar, nu trebuie pierdut din vedere, cum am mai observat, că ea a fost posibilă pe fondul unui vechi deziderat al poporului român, afirmat de-a lungul secolelor, a fost, de fapt, un rezultat al acestor vechi și îndelungate aspirații.

3.1. ***Așa cum am anticipat,*** în raport cu evoluția specifică a evenimentelor din partea de sfârșit a războiului, prima în seria actelor de desăvârșire a unității naționale, în cursul anului 1918, a fost *Unirea Basarabiei cu România.*

Cucerită în 1812 de către Imperiul rus, aflată treptat sub o administrație străină din ce în ce mai apăsătoare, de-a lungul a mai bine de un secol aici nu se putuse afirma o mișcare de eliberare națională comparabilă cu aceea din provinciile aflate sub stăpânire habsburgică. Ținând seama de caracterul despotic al regimului țarist, în Basarabia mișcarea de rezistență națională se repliase în plan cultural și religios, fără a ieși la suprafața vieții politice, menținând totuși vie conștiința națională în rândul românilor basarabeni. Și revenirea unei părți a provinciei, respectiv Basarabia de Sud, în cadrul teritorial al statului român, în intervalul 1856–1878, fără a declanșa un reviriment în planul luptei de eliberare națională, psihologic, fusese de natură să întrețină vie această conștiință națională.

Semne ale unui oarecare reviriment în afirmarea mișcării naționale basarabene apar cu adevărat la începutul secolului XX, în condițiile izbucnirii revoluției din anii 1905–1907, care zguduise societatea rusă (în 1906, în aceste împrejurări, apărea ziarul „Basarabia"). Dar mai ales mișcarea națională se afirmă odată cu

declanșarea revoluției ruse din februarie 1917, când apare ziarul de luptă națională „Cuvânt moldovenesc", pentru ca, în martie același an, în contextul frământărilor revoluționare de la această dată, să ia ființă *Partidul Național Moldovean,* având rolul conducător al mișcării de eliberare națională.

Mișcarea a ținut pasul cu desfășurarea evenimentelor, luarea puterii de către bolșevici, în frunte cu Lenin, în urma cunoscutei lovituri de palat din octombrie 1917, răsfrângându-se și asupra acesteia. Într-o primă etapă, românii basarabeni, în împrejurările date, extrem de complicate, au avut în vedere realizarea principiului autonomiei politice, în acest sens simțindu-se și ei încurajați, în rând cu alte naționalități încorporate Imperiului, de cunoscuta *Declarație a drepturilor popoarelor la autodeterminare,* lansată de Lenin imediat după luarea puterii. Pe baza acestui document, *Congresul ostașilor moldoveni,* ținut la Chișinău, la 20 octombrie / 2 noiembrie 1917, a adoptat principiul „autonomiei teritoriale și politice a Basarabiei", constituindu-se la această dată, ca organ de conducere a mișcării, *Sfatul Țării.* Apoi, la scurt timp, odată cu deschiderea lucrărilor sale, ca președinte al Sfatului era ales Ioan Inculeț (24 noiembrie / 4 decembrie), iar o săptămână mai târziu (2 / 15 decembrie), pe linia consacrării principiului autonomiei, Sfatul Țării proclamă *Republica Democratică Moldovenească,* ca membră a Republicii Federative Ruse.

Trebuie amintit că evenimentele se desfășurau cu rapiditate, în paralel cu evoluțiile din Ucraina, unde, odată cu acțiunea de desprindere de Rusia, încep a se manifesta tendințe de încorporare a Basarabiei (mai ales după ce, la 2 / 15 ianuarie 1918, Ucraina s-a proclamat independentă). Pe de altă parte, situația se complica și mai mult pe măsura deteriorării raporturilor dintre România și noua putere bolșevică, autoritățile române, față de actele de dezordine provocate de trupele revoluționare ruse staționate în Moldova, fiind obligate să ia măsuri, să impună dezarmarea și evacuarea lor.

O nouă împrejurare avea să ducă la apogeu, la începutul anului 1918, această tensionare a relațiilor româno-ruse. Deoarece în Basarabia, mai ales la Chișinău, trupele revoluționare ruse staționate aici incitau la acte de dezordine și anarhie, Sfatul Țării a solicitat guvernului român, după ce acesta procedase la evacuarea trupelor ruse de la Iași, să intervină pentru o acțiune cu caracter similar în Basarabia. Răspunzând acestei solicitări, trupele române și-au îndeplinit misiunea – care era și în spiritul atitudinii Antantei –, ele procedând la evacuarea trupelor ruse din provincie, fără a se amesteca însă în activitățile de organizare internă, politico-administrative, lăsând liberă decizia Sfatului Țării, respectiv, a populației majoritare a provinciei. Or, o asemenea acțiune a dus la încordarea extremă a raporturilor româno-ruse, guvernul bolșevic, la 13 / 26 ianuarie 1918, rupând relațiile cu România.

În această situație extrem de complicată, în care Basarabia se vedea amenințată din două direcții diferite, din partea Ucrainei, dar și a Rusiei sovietice, s-a trecut cu rapiditate la o a doua etapă pe calea procesului care avea să ducă la unirea Basarabiei cu România, anume, la 22 ianuarie / 4 februarie 1918, Sfatul Țării a proclamat în unanimitate *Independența Republicii Moldovenești*, care își rezerva dreptul de a decide de sine însăși calea de urmat în viitor.

Un raționament de ordinul oportunității, în condițiile intrării trupelor române în Basarabia, ar fi putut impune la această dată proclamarea unirii cu România, dar liderii basarabeni au amânat o asemenea decizie, proclamând deocamdată independența provinciei, lăsând astfel să se manifeste în mod liber voința populației în privința unei hotărâri finale. S-a trecut, în cele din urmă, ceva mai târziu, la această a treia etapă, decisivă, la 27 martie / 9 aprilie 1918, când Sfatul Țării, ca organ reprezentativ al românilor basarabeni, dând curs voinței acestora, a hotărât unirea cu România. Cu acest prilej, din cei 125 de deputați prezenți, 86 s-au declarat pentru, 3 împotrivă, 36 s-au abținut. De observat că însăși

modalitatea de adoptare a hotărârii, cum indică aceste cifre, sublinia spiritul ei pe deplin liber și democratic.

Mai trebuie adăugat, poate, referindu-ne la cei care în zilele noastre contestă caracterul liber consimțit al acestei hotărâri că momentul însuși în care ea a fost adoptată, în primăvara anului 1918, punea în lumină dorința intimă a basarabenilor de a se uni cu frații lor, mânați de propria lor conștiință și de instinctul de conservare, întrucât, altfel, la această dată, statul român, aflat el însuși într-o situație extrem de dificilă, de fel nu oferea imaginea unui stat stabil, menit să asigure cu certitudine protecția altora; dimpotrivă, în scurt timp, cum am văzut, el era obligat să încheie tratatul umilitor și păgubitor, de la București, cu Puterile Centrale. Or, se vădea astfel că numai conștiința solidarității de neam împinsese pe românii basarabeni în acest moment spre o asemenea opțiune, respingând în mod categoric perspectivele unei „uniuni" cu Rusia sovietică sau cu Ucraina, și acceptând riscurile sau incertitudinile viitorului în deplină solidaritate cu frații lor din Regatul României.

3.2. ***Cronologic,*** a doua etapă pe calea desăvârșirii unității naționale, în cursul anului1918, a constituit-o *Unirea Bucovinei cu România.*

În această provincie, o asemenea decizie își găsea resorturi serioase în trecut, de-a lungul unei îndelungate perioade, încă din 1775, de când ea fusese încorporată în Imperiul habsburgic, fiind vorba de o luptă neîncetată pentru afirmarea individualității etnice. Mișcarea națională fusese aici, în parte, încununată de succes, când, în 1862, autonomia provinciei era recunoscută de Curtea de la Viena, în continuare această stare de autonomie oferind importante garanții pentru viața culturală și religioasă a românilor. Din anul 1892, funcționa aici, cu rol de conducere a mișcării naționale, un *Partid Național Român*, căruia i se adăuga în curând un *Partid Țărănesc*. O intelectualitate activă se afirma cu vigoare în jurul unor cunoscute publicații (vezi, de pildă, „Junimea literară", întemeiată la Cernăuți, în 1904).

Pe de altă parte, legăturile provinciei cu Regatul României erau mai puternice, o serie de cărturari şi lideri bucovineni stabilindu-se aici, asemenea legături intrând într-o nouă etapă, odată cu declanşarea primului război mondial. Astfel, în 1915, se înfiinţează la Bucureşti, *Asociaţia românilor bucovineni*, care avea să militeze pentru unirea Bucovinei cu România. De asemenea, un rol important în dezvoltarea solidarităţii cu românii din Regat revenea în aceste împrejurări militarilor bucovineni încorporaţi în armata austro-ungară şi căzuţi prizonieri în Rusia. Este cunoscută în această privinţă iniţiativa prizonierilor bucovineni şi transilvăneni, aflaţi pe teritoriul Ucrainei, care lansau, la Darniţa, în aprilie 1917, apelul care chema la încorporare ca voluntari, alături de trupele României şi Antantei, cu scopul realizării unităţii naţionale (primul detaşament de voluntari urmând să ajungă la Iaşi, în ajunul declanşării cunoscutelor bătălii). Se ştie că până în toamna anului 1917, numărul acestor voluntari – din Transilvania, Bucovina şi Banat – ajungea la 30.000, constituind o forţă apreciabilă alături de trupele române.

Mişcarea pentru realizarea unirii cu România avea însă să se afirme cu intensitate în împrejurările din toamna anului 1918, când soarta Imperiului austro-ungar se apropia de sfârşit. Pe fondul destrămării acestuia, în faţa mişcării naţionale româneşti s-au ivit noi pericole. Pe de o parte, unele planuri de salvare ale Curţii de la Viena, printr-o nouă organizare, nu promiteau nimic bun provinciei (dimpotrivă, se avea în vedere reunirea ei la Galiţia, ca într-o perioadă din trecut); pe de alta, ca şi în Basarabia, se manifestau tendinţele expansioniste care veneau din partea Radei Ucrainene.

În faţa acestor ameninţări, opţiunea unirii cu România se confirma ca cea mai potrivită. Pe linia ei, şi-au înscris acţiunea fruntaşii bucovineni, membri ai Parlamentului de la Viena, care, în această calitate aveau un cuvânt greu de spus. Ei s-au organizat într-un *Club român* al parlamentarilor de la Viena, care s-a transformat în *Consiliul Naţional Român*, având calitatea de

conducere a mişcării naţionale. Odată întemeiat, acesta îşi propunea să acţioneze, în aceleaşi scopuri finale, în colaborare cu fruntaşii românilor transilvăneni.

La 22 octombrie 1918, doi fruntaşi ai mişcării, C. Isopescu-Grecul şi Gh. Grigorovici, au lansat în Parlamentul de la Viena cunoscuta declaraţie prin care au cerut unirea Bucovinei cu România („Bucovina să fie restituită Patriei!"). Era acesta un moment semnificativ, manifestul lansat în aceste împrejurări de către împăratul Carol I de Habsburg, prin care se promitea transformarea Imperiului într-o confederaţie de state autonome, se dovedea incredibil şi era respins, aşa după cum opţiunea federalistă a lui Aurel Onciul, şeful Partidului Ţărănesc, era sortită eşecului.

Pasul următor pe linia promovării acestui proiect de unire cu România a fost convocarea la 14/27 octombrie 1918. din iniţiativa profesorilor Sextil Puşcariu şi Iancu Flondor, a unei adunări reprezentative a *poporului român* din Bucovina. Adunarea s-a transformat în *Adunare Constituantă*, fiind ales un Consiliu Naţional lărgit, cu 50 de membri, în frunte cu un *Comitet Executiv*, condus de Iancu Flondor. Totodată, Adunarea a adoptat hotărârea, în numele căreia fusese convocată: unirea Bucovinei cu celelalte ţări româneşti într-un „stat naţional independent".

Această hotărâre înlătura pericolul unirii forţate a Bucovinei cu Galiţia orientală, pe care o urmărea Rada ucraineană (independent de proiectul habsburgic de reorganizare). Or, împotriva ei are loc intervenţia armatei ucrainene în Bucovina, situaţie gravă în care I. Flondor a solicitat sprijinul guvernului român pentru înlăturarea trupelor ucrainene. Se produce acum o situaţie similară celei din Basarabia: pentru înlăturarea trupelor ucrainene, intervine divizia 8 infanterie, condusă de generalul Zadik, care îşi îndeplineşte misiunea, fără a se amesteca însă în activitatea organismelor politice constituite în Bucovina şi în deciziile lor. Pe de altă parte, este neîndoielnic că acest pericol al Radei ucrainene, cu implicaţiile sale, a accelerat acţiunea de adoptare a unei decizii finale.

La 15 / 28 noiembrie 1918, în condiții de sfârșit ale războiului și de destrămare a Imperiului austro-ungar, la Cernăuți, a fost convocat un *Congres al reprezentanților întregii populații din Bucovina*, la el participând, alături de Consiliul Național Român, organisme similare ale altor etnii: Consiliul Național German, Consiliul Național Polonez, reprezentanți ai comunelor rutene din Bucovina de Nord. Cu acest prilej, Iancu Flondor a propus moțiunea care declară unirea pe vecie a Bucovinei cu România, moțiune care a fost aprobată cu unanimitate de voturi.

Se încheia astfel la această dată o a doua etapă importantă pe calea realizării Marii Uniri.

3.3. *În sfârșit,* ultima etapă pe calea realizării desăvârșirii unității naționale, în cursul anului 1918, a fost marcată de *Unirea Transilvaniei cu România,* încununată cu hotărârea Marii Adunări Naționale de la 1 decembrie 1918.

S-au desfășurat aici în partea finală a anului 1918 cele mai ample frământări politico-sociale premergând hotărârii de unire cu România.

Cum am văzut în alt capitol, mișcarea națională din Transilvania și Banat cunoscuse de-a lungul timpului o vigoare deosebită, spre sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, ea având o anvergură de interes european, contribuind la aceasta politica de desnaționalizare dusă cu consecvență de autoritățile de stat maghiare.

În condițiile inevitabilei prăbușiri a Imperiului austro-ungar, mișcarea națională a intrat într-o etapă decisivă, ea angajând toate straturile societății românești din Transilvania, Banat, Maramureș și Crișana. În organizarea mișcării, rolul important a revenit vechiului *Partid Național Român*, constituit ca partid unificat încă din 1881, în același sens, al finalizării luptei naționale acționând și Secția română a Partidului Social – Democrat din Ungaria.

Semnalul orientării decisive a liderilor în direcția unirii cu România era dat la 29 septembrie / 12 octombrie 1918 într-o

declarație de la Oradea a Comitetului Executiv al P.N.R. și al reprezentanților P.S.D. în care se cerea independența națiunii române în cadrul Imperiului habsburgic. În acest context, apelul împăratului Austro-Ungariei, Carol I, din 3 / 16 octombrie 1918, *Către popoarele mele credincioase*, prin care se promitea transformarea Imperiului într-o federație de state independente, ca și în cazul Bucovinei, venea cu întârziere și i se răspundea negativ în Parlamentul de la Budapesta cu declarația făcută de Al. Vaida-Voevod prin care se cerea independența populației românești din Transilvania.

La 30 octombrie 1918, s-a constituit la Budapesta ca organ de conducere a mișcării, *Consiliul Național Român Central*, având în componența sa șase reprezentanți ai P.N.R. (între care, Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Ștefan Ciceo-Pop ș.a.) și șase reprezentanți ai Partidului Social-Democrat (Ion Flueraș, Iosif Jumanca, Tiron Albani ș.a.). Sub conducerea acestui organ se desfășoară în intervalul imediat următor o amplă acțiune de constituire a consiliilor naționale provinciale și comunale, precum și acțiunea de organizare a gărzilor naționale, ca instrumente ale mișcării naționale. Peste câteva zile, C.N.R. și-a mutat sediul la Arad, apropiindu-se astfel de masa de bază a mișcării.

Aici, la Arad, s-au desfășurat intense tratative cu Consiliul Național Maghiar, care însă au eșuat, dat fiind refuzul celui din urmă de a recunoaște dreptul românilor la autodeterminare. În aceste condiții, soluția cea mai potrivită pentru realizarea unirii cu patria-mamă era consultarea voinței poporului român din Transilvania prin intermediul unei Adunări Naționale reprezentative – modalitate folosită cu succes, cum am văzut, și în celelalte provincii românești unite anterior cu Țara. Pe întinsul Transilvaniei, în vederea convocării unei mari adunări naționale, s-au desfășurat, la nivelul localităților, adunări pentru alegerea delegaților, acțiune desfășurată cu un viu entuziasm, trimițând la mult așteptata hotărâre care urma să se ia.

La 1 Decembrie 1918, la Alba Iulia, pe lângă cei 1.228 de delegaţi aleşi prin vot de cercurile electorale, de organizaţiile politice şi instituţiile româneşti din Transilvania, s-au strâns pe platoul de la Alba Iulia peste 100.000 de oameni – ţărani, muncitori, intelectuali – veniţi din toate zonele Transilvaniei, cu gândul de a sancţiona, prin prezenţa lor, hotărârea care urma să se ia. Locul de adunare a mulţimii amintea contemporanilor la această dată de intrarea triumfală a lui Mihai Viteazul în Alba Iulia, cu mai bine de trei secole în urmă, de martiriul lui Horia şi lupta lui Avram Iancu.

Lucrările Marii Adunări Naţionale s-au desfăşurat în sala Cazinoului din Alba Iulia şi erau deschise la 1 decembrie 1918, la orele 11, de către bătrânul acum fruntaş ardelean Gh. Pop de Băseşti, cuvântul solemn, premergător enunţului hotărârii de unire revenind altui fruntaş al mişcării, profesorul de la Arad, Vasile Goldiş. După cuvinte memorabile, trimiţând la trecutul de jertfe al românilor transilvăneni în lupta de emancipare naţională, vorbitorul a supus aprobării Adunării Naţionale, *Hotărârea de Unire cu România*, primită în deplină aprobare, într-un entuziasm greu de descris. „Adunarea Naţională – enunţa textul Hotărârii – decretează unirea românilor din Transilvania, Banat şi Ţara Ungurească şi teritoriile locuite de ei cu România".

Conţinutul propriu-zis al Hotărârii era extrem de important atât pentru viitorul poporului român, cât şi pentru evoluţia raporturilor sale cu celelalte etnii din Transilvania. Astfel, în primul rând, se stipula că teritoriilor unite cu România li se rezervau în cadrul statului român o autonomie provizorie până la întrunirea Constituantei, care urma să fie aleasă pe baza votului universal; – se recunoaşte deplina libertate naţională şi legalitate în drepturi pentru toate naţionalităţile conlocuitoare; – se preconizează înfăptuirea unui regim democratic în toate compartimentele vieţii publice, începând cu votul universal, egal, direct şi secret, pentru ambele sexe şi desăvârşita libertate a presei; – de asemenea, pentru

pământ se preconizează o reformă agrară radicală, iar pentru muncitori, drepturi speciale şi libertăţi, identice cu cele din statele dezvoltate din Occident.

În cadrul festivităţii din sala Cazinoului, în faţa celor peste 1.200 de delegaţi, după cuvântul lui V. Goldiş şi citirea Hotărârii (Declaraţiei), a luat cuvântul şi cunoscutul fruntaş ardelean Iuliu Maniu, exprimându-şi încrederea în soarta Unirii. „Decretând unitatea naţională – afirmă el – vom continua să fim ceea ce am fost noi, neamul românesc, totdeauna, şi ceea ce trebuie să fim pentru vecie: sentinelă trează şi conştientă a civilizaţiei omeneşti".

Aşa cum arată numeroase mărturii ale vremii, în timp ce în sala Cazinoului de desfăşurau lucrările Adunării, afară, freamătul entuziast al mulţimii, în aşteptarea comunicării Hotărârii, era greu de descris. Atmosfera patriotică care domina momentul era caracterizată de un gazetar „ca o uriaşă simfonie a conştiinţei naţionale". În sfârşit, la anunţarea Hotărârii de Unire în faţa mulţimii, aprobarea entuziastă dată acesteia a atins momente de mare vibraţie patriotică. O mărturie a momentului relata astfel efectul comunicării către mulţime a Hotărârii: „O sută de mii de români adunaţi în jurul tribunelor, uniţi cu acelaşi cuget şi aceleaşi simţiri, cu acelaşi foc al însufleţirii izbucnesc într-o singură strigătură: Trăiască unirea tuturor Românilor!".

A fost vorba la această dată, cum observa cunoscutul gazetar Valeriu Braniştе, participant la evenimente, nu numai de entuziasmul înflăcărat al participanţilor la Adunarea de la Alba Iulia, ci de un entuziasm care s-a propagat ca o flacără vie în toate colţurile Transilvaniei, precum şi în Regat, pretutindeni românii aclamând, cu frenezie entuziastă, Hotărârea adoptată la Alba Iulia.

A urmat în intervalul imediat următor *prezentarea Declaraţiei regelui Ferdinand* la Bucureşti, ea devenind unul dintre actele istorice fundamentale, menit să contribuie la organizarea României Mari. Memorabile au rămas în amintirea contemporanilor, cuvintele cu care primul ministru, I. I. C. Brătianu, întâmpina delegaţia care

prezenta Hotărârea de unire la Bucureşti, la câteva zile după desfăşurarea cunoscutei Mari Adunări: „Vă aşteptăm de o mie de ani – spunea cunoscutul om politic – şi aţi venit ca să nu ne mai despărţim niciodată. Sunt în viaţa unui neam clipe de fericire atât de mari încât ele răscumpără veacuri întregi de suferinţă. Bucuria noastră nu este a unei singure generaţii. Ea este tresărirea de bucurie a întregului popor român care de sute de ani a îndurat suferinţele cele mai crude, fără să-şi piardă credinţa neclintită în sosirea acelei zile care ne uneşte astăzi şi care trebuia să vie, care nu se putea să nu vie"[5].

A fost interesantă în intervalul imediat următor atitudinea adoptată faţă de Hotărârea de la Alba Iulia de către alte naţionalităţi din Transilvania. Astfel, în ianuarie 1919, la Mediaş, naţionalitatea germană, prin reprezentanţii săi, recunoştea Unirea Transilvaniei cu România, o decizie similară adoptând şi şvabii din Banat, în cadrul Congresului de la Timişoara din august 1919. Erau acestea decizii care ofereau o bază solidă bunelor raporturi între populaţia majoritară şi aceste etnii.

La Conferinţa generală de pace de la Versailles din 1919, România avea să participe ca ţară care dăduse mari sacrificii umane şi materiale împotriva Puterilor Centrale, statele participante, în ciuda unor rezerve, fiind nevoite să recunoască dreptul României asupra provinciilor istorice din fostul Imperiu austro-ungar. Tratatul încheiat la Saint-Germain (septembrie 1919) cu Austria – stat nou, născut din destrămarea fostului Imperiu –, recunoştea unirea Bucovinei cu România. Tratatul de pace cu Bulgaria se încheia la Neuilly (noiembrie 1919), Dobrogea, în forma anterioară războiului, intrând în graniţele României.

Deosebit de important a fost, în seria acestor tratate, cel încheiat la Trianon, în ianuarie 1920, unirea Transilvaniei cu România fiind

[5] Cf. *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, ediţie G. Fotino, vol. IV, Bucureşti, 1940, p. 496–497.

recunoscută, pe de o parte, de marile puteri beligerante, Franţa, Anglia, Italia, Statele Unite şi Japonia, pe de alta, de Ungaria. Cât priveşte tratatul mai puţin important privind aspiraţiile teritoriale ale României, cel cu Turcia, se încheia la Sévres, în august 1920. În sfârşit, printr-un protocol încheiat la Paris, în octombrie 1920, semnat de către Franţa, Anglia, Italia şi Japonia, era recunoscută suveranitatea României asupra Basarabiei, el rămânând însă nesemnat de către Rusia sovietică.

Astfel seria acestor acte internaţionale din anii 1919 – 1920 consfinţea existenţa pe plan internaţional a României Mari în graniţele sale istorice; era aceasta o realitate care, din păcate, avea să dureze numai două decenii, o dată cu anul 1940, din nou, idealul unităţii naţionale româneşti fiind răvăşit de vârtejul evenimentelor istorice.

Oricum, înfăptuirea Marii Uniri în 1918, rămâne un eveniment cu totul excepţional, el marcând, aşa cum s-a scris, „sfârşitul unei etape şi intrarea societăţii româneşti într-o nouă etapă a evoluţiei sale istorice"[6].

[6] Vezi, Ion Agrigoroaiei, *Marea Unire*, în „Istoria Românilor", VII / 2, p. 530.

V. Afirmarea culturii române moderne şi semnificaţia dezbaterilor ideologice privind modernizarea României

Perioada dintre 1878-1918, acoperită în cea mai mare parte de domnia lui Carol I, a fost una cu importante realizări şi în plan cultural. S-au resimţit şi în acest domeniu efectele binefăcătoare ale regimului monarhiei constituţionale şi sistemului de organizare statală de tip european. Libertăţile şi drepturile cetăţeneşti înscrise în Constituţia din 1866 – dreptul de liberă exprimare, de asociere etc. –, şi-au spus pe deplin cuvântul în această epocă şi şi-au găsit expresia în avântul luat de o serie importantă de domenii ale vieţii cultural-ştiinţifice. Ca şi în alte importante aspecte ale evoluţiei societăţii româneşti, s-au resimţit din plin în aceste domenii cerinţele modernizării.

1. În *domeniul învăţământului,* plecând de la Legea instrucţiunii publice din 1864, adoptată în timpul lui Al. I. Cuza, progresele realizate sunt remarcabile. Deşi au demarat greu, principiile gratuităţii şi obligativităţii învăţământului primar şi-au dat în cele din urmă roadele aşteptate, în această privinţă ele primind serioase impulsuri odată cu noile legi de organizare a învăţământului primar de la sfârşitul secolului al XIX-lea (Legea lui Take Ionescu, din 1893, Legea lui Petru Poni, din 1896). Astfel, de la un procent infim cât era în 1866, se ajungea în 1899, la un procent al populaţiei şcolare de până la 35% din totalul copiilor de vârstă şcolară, procent majorat ulterior datorită politicii şcolare a lui Spiru Haret, aşa după cum, în ansamblul ei, evoluţia populaţiei ştiutoare de carte a

cunoscut un salt apreciabil până la primul război mondial (până la cca. 40% din numărul populaţiei).

De asemenea, progrese remarcabile sunt de constatat şi în domeniile învăţământului secundar şi superior, semnificativă, sub raportul modernizării acestora, fiind cunoscuta lege din 1898, a lui Spiru Haret, care a schimbat datele vechii legi din timpul domnitorului Al. I. Cuza. S-a hotărât acum prelungirea liceului de la 7 la 8 clase, cu ciclu inferior şi superior, şi, totodată, trifurcarea ciclului superior în trei secţii: modernă, reală şi clasică, o asemenea reformă corespunzând nu numai înclinaţiilor naturale ale elevilor, ci şi cerinţelor sociale ale timpului. Numărul liceelor de-a lungul mai multor decenii a crescut în mod apreciabil, şi tot astfel numărul şcolilor secundare de fete, al şcolilor normale, al altor categorii de şcoli superioare, precum şi al şcolilor profesionale (de arte şi meserii, comerciale etc.), acestea din urmă având la bază organizarea dată lor de legea specială a lui Spiru Haret din 1899.

În domeniul învăţământului superior, de asemenea, se vor resimţi efectele organizării dată acestuia prin amintita lege a lui Spiru Haret din 1898 (*Legea învăţământului secundar şi superior*). Accentul reformei în acest domeniu a căzut asupra modernizării în raport cu cerinţele dezvoltării sociale; totodată, crearea de noi catedre, de laboratoare, exigenţele pregătirii corpului didactic, toate acestea vizau racordarea la progresele învăţământului pe plan european. Sunt explicabile astfel evoluţiile celor două Universităţi înfiinţate în vremea domnitorului Al. I. Cuza (cea de la Iaşi, în 1860, cea de la Bucureşti, în 1864); facultăţilor iniţiale, din structura celor două Universităţi (de Drept, Ştiinţe, Litere şi Filosofie), li s-au adăugat altele noi (de Medicină, în 1879, de Teologie, în 1884), după cum, pe linia cerinţelor de dezvoltare social-economică a României, se impune apariţia unor noi instituţii de învăţământ superior (Şcoala Superioară de Arhitectură, 1897; Academia de Înalte Studii Comerciale din Bucureşti, 1913), sau reorganizarea radicală a altora mai vechi (Şcoala naţională de poduri şi şosele,

1881; Şcoala de medicină veterinară, 1883; Şcoala Centrală de Agricultură, 1870).

Trebuie amintit aici că sub îndrumarea aceluiaşi minister care a patronat dezvoltarea învăţământului din România până la primul război mondial, cum indică şi titlul său, *Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice*, s-au aflat şi problemele Bisericii Ortodoxe Române.

La baza organizării acesteia, timp de mai multe decenii, s-a aflat legea din 1872, care modificase legislaţia din vremea domnitorului Al. I. Cuza, fixând prerogativele *Sfântului Sinod*, ca organ de conducere, componenţa acestuia, limitată numai la înalţii ierarhi, precum şi modalitatea de alegere a prelaţilor (mitropoliţi şi episcopi), de câte un corp electoral, constituit, pe lângă ierarhii în funcţie, dintr-o majoritate de oameni politici, senatori şi deputaţi ortodocşi. Ulterior elaborării acestei legi, după Războiul de Independenţă, un eveniment în viaţa Bisericii l-a constituit, în anul 1885, *recunoaşterea autocefaliei sale* de către Patriarhia ecumenică constantinopolitană, punându-se capăt vechiului conflict datând din vremea lui Al. I. Cuza. Apoi, peste mai mulţi ani, în 1893, o *Lege a clerului şi a seminariilor*, datorată tânărului ministru atunci, Take Ionescu, insera măsuri de îmbunătăţire a stării materiale a clerului şi de ridicare culturală a sa.

Deficienţele serioase în organizarea Bisericii Ortodoxe din Regat, circumscrise legii din 1872 – separarea ierarhiei bisericeşti de masa credincioşilor, dependenţa alegerii ierarhiilor de către politicieni ş.a. – aveau să fie însă înlăturate, în bună măsură, abia în anul 1909, printr-o importantă reformă iniţiată de acelaşi Spiru Haret şi susţinută de mitropolitul cărturar Athanasie Mironescu. Se crea acum o instituţie nouă de conducere, *Consiliul Superior Bisericesc*, în care intrau, pe lângă înalţii ierarhi, şi reprezentanţi ai clerului de rând, de mir sau monahal, precum şi reprezentanţi ai credincioşilor laici. Era o organizare care pornea, cât de cât, de la principiul organizării democratice a Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania, care avea să fie amplificată, în condiţii noi, după primul război mondial.

O situaţie specială cunoaşte evoluţia învăţământului în provinciile româneşti aflate sub stăpâniri străine.

În *Transilvania*, afirmarea învăţământului în limba română era serios afectată de politica de deznaţionalizare dusă de autorităţile maghiare, căreia îi dădeau expresie legile ministrului Trefort, din 1879 şi 1883, legea lui Apponyi, din 1907, acestea din urmă având ca obiectiv impunerea obligativităţii limbii maghiare în predarea tuturor disciplinelor de învăţământ, precum şi obligativitatea cunoaşterii limbii maghiare de către toţi învăţătorii şi profesorii români. În aceste condiţii se explică o serioasă descreştere a şcolilor româneşti pe parcursul câtorva decenii până la 1914 (după unele calcule, de la 2.756, în 1880, la 2.170, în 1914). În ciuda dificultăţilor, au continuat să funcţioneze o serie de şcoli pedagogice, *preparandii*, şi licee, binecunoscute, la Blaj, Arad, Braşov, Năsăud ş.a. În ceea ce priveşte învăţământul superior, acesta se limitează la învăţământul teologic (cu cele trei facultăţi ortodoxe de la Sibiu, Arad şi Caransebeş, cele patru unite, de la Blaj, Lugoj, Oradea şi Gherla). În schimb, din 1872, funcţionează, la Cluj, Universitatea în limba maghiară, cu patru facultăţi, cu o singură catedră de limba română.

În *Bucovina*, limba germană este predominantă în licee şi şcolile pedagogice, în unele dintre ele funcţionând clase paralele în limba română. Pe linia tendinţei de germanizare, în 1875, se înfiinţează la Cernăuţi, Universitatea în limba germană, care oferă serioase posibilităţi de afirmare şi pentru tineretul român. După modelul societăţii „Astra", înfiinţată la Sibiu, în 1861, în apărarea învăţământului românesc din provincie, a culturii naţionale, în general, un rol important îl joacă în continuare *Societatea pentru literatură şi cultură română în Bucovina*, înfiinţată în 1863, sub conducerea lui Gheorghe Hurmuzaki.

Noile societăţi culturale apărute în Bucovina după 1878, începând cu „Junimea", au pus în centrul atenţiei lor apărarea învăţământului în limba română, care capătă mai ales după 1900 o apreciabilă extindere, odată cu dezvoltarea reţelei de şcoli

aparținând altor naționalități. În ceea ce privește accesul tineretului român la învățământul superior, el se extinde odată cu înființarea în cadrul Universității de la Cernăuți a catedrei de limbă română, sub conducerea lui I. G. Sbiera, mai ales după 1900, când vor funcționa aici reputați savanți bucovineni, precum Sextil Pușcariu, la amintita catedră, sau Ion Nistor, ca titular al unui curs de istoria românilor.

2. În ceea ce privește *presa*, este vorba de o etapă radical deosebită față de etapa anterioară a presei române; o dată libertatea presei, înscrisă în Constituția de la 1866, devenită realitate, ea a dus la apariția a numeroase publicații, de tot felul, până la primul război mondial numărul acestora depășind cifra de 2.000. O serie importantă de publicații se află în slujba grupărilor sau formațiunilor politice, cum au fost: ziarul „Românul", apărut încă din 1857, sub conducerea lui C. A. Rosetti, care va promova doctrina liberală, având să dureze de-a lungul deceniilor (până în 1905); ziarul „Timpul", care promovează ideile grupărilor conservatoare, respectiv ale Partidului Conservator, după apariția acestuia, publicație aflată în etapa de început, în anii 1878-1883, sub conducerea poetului M. Eminescu. Alte publicații de partid, de asemenea, își fac în epocă o redutabilă reputație, cum au fost, în slujba Partidului liberal, „Voința națională" (1884-1909), „Viitorul" (după 1907) sau, în slujba conservatorilor, de diferite nuanțe, „Epoca", „Constituționalul" ș.a. O pagină interesantă în presa din această perioadă a înscris ziarul „Lupta" (1884-1896), apărut sub conducerea lui G. Panu, promovând ideile „partidei radicale". Un mare interes stârnesc în opinia publică ziarele independente care apar spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX: „Adevărul", înființat în 1888, de către Al. Beldiman, „Dimineața" (1904), sub conducerea lui C. Mille; „Universul" (1884), întemeiat de italianul Luigi Cazzavillan. În sfârșit, în ceea ce privește presa de orientare politică, ar fi de menționat publicațiile care promovează ideile socialiste, respectiv, ale Partidului Social-Democrat, odată cu apariția acestuia, începând cu „Analele tipografice" (1869) și

„Lucrătorul român" și, continuând cu „Contemporanul" (1881-1891), reputată publicație culturală, promovând, în general, ideile de stânga, „Munca", devenită „Lumea nouă" (1894), „Revista română" (1902), „Viitorul social" (1907) ș.a.

În *Transilvania*, în condițiile de asuprire națională, numărul publicațiilor de limbă română, este mult mai redus decât în Statul român, dar cu atât mai mult interesul lor este deosebit, ele fiind puse în slujba mișcării naționale, pe lângă vechile publicații, apărute cu decenii în urmă, care își continuă un timp existența, „Gazeta Transilvaniei", de la Brașov, și „Telegraful român", de la Sibiu, apar spre sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX, o serie de publicații noi, cum au fost: revista „Tribuna", apărută la Sibiu, în 1884, sub conducerea lui I. Slavici, ziarele „Românul", la Arad, și „Luceafărul", la Budapesta, acestea din urmă, după 1900. Și în Bucovina, câteva publicații în limba română își afirmă rolul important în mișcarea națională (mai ales, „Junimea literară", revistă apărută la Cernăuți, în 1904).

3. Realizări remarcabile se produc în domeniile *științei și tehnicii*. Viața științifică se concentrează cu deosebire în jurul celor două Universități și al Academiei Române, aceasta din urmă aflându-și începutul la 1866, sub numele de *Societatea literară*, apoi din 1867, sub numele de *Societatea Academică Română*, transformată în cele din urmă, în 1879, în *Academia Română*.

Au luat ființă, totodată, o serie de alte societăți pe diferite domenii de activitate științifică: „Societatea română de geografie" (1875), „Societatea de științe fizice" (1890) ș.a.

Ca rezultat al libertății de creație științifică, dar și al unei mai bune organizări la nivelul instituțiilor de conducere, s-au afirmat în mod remarcabil diferitele domenii ale științei și odată cu ele ilustre figuri de savanți: în *domeniul matematicii*, mai ales în cadrul Universităților de la Iași și București, s-au remarcat Spiru Haret, David Emmanuel, D. Pompei, Gh. Țițeica, Tr. Lalescu ș.a.; în *domeniul fizicii*: Dragomir Hurmuzescu, Ștefan Procopiu ș.a.; în *domeniul chimiei*: P. Poni, C. I. Istrati ș.a.; în *domeniile geografiei*

şi geologiei: Gr. Ştefănescu, Gr. Cobălcescu, Ludovik Mrazek, Sabba Ştefănescu ş.a.; *în biologie*: Dim. Brândză, Gr. Antipa, Em. Racoviţă ş.a.

Domeniul *ştiinţelor tehnice* a fost ilustrat de Anghel Saligny, constructorul podului de la Cernavodă (1890-1895), Elie Radu, George Constantinescu, Traian Vuia şi Aurel Vlaicu (ultimii doi, în domeniul aviaţiei), ş.a. Domeniul *ştiinţelor agricole şi economice* a fost ilustrat de P. S. Aurelian, Ion Ionescu de la Brad, Ion Ghica, A. D. Xenopol ş. a. (în general, aici încadrând nume importante de oameni de cultură care au pledat prin ideile lor pentru dezvoltarea industriei naţionale în România).

Un domeniu ştiinţific important, acela al *medicinii*, de asemenea, a fost reprezentat de figuri de anvergură europeană: Victor Babeş, Gh. Marinescu, Ioan Cantacuzino ş.a.

4. *Domeniile ştiinţelor umaniste şi literaturii* cunosc, de asemenea, un remarcabil avânt, ca rezultat al aceluiaşi climat de libertate a creaţiei; în domeniul *filosofiei*, remarcabilă a fost înainte de toate activitatea de îndrumător cultural a lui Titu Maiorescu, dar şi contribuţiile ştiinţifice ale lui Vasile Conta, P.P. Negulescu, C. Rădulescu-Motru ş.a.; în *domeniul pedagogiei* s-au remarcat C. Dimitrescu-Iaşi, Şt. C. Mihăilescu ş.a.

Realizări deosebite sunt de remarcat în *domeniul filologiei şi lingvisticii*, prin operele lui B. P. Hasdeu (autorul monumentalelor lucrări, *Cuvente den bătrâni* şi *Etimologicum Magnum Romaniae*), Al. Philippide, Aron Densuşianu, Sextil Puşcariu, Lazăr Şăineanu, Moses Gaster ş.a.

Istoriografia, ca domeniu important al ştiinţelor umaniste, a parcurs în epoca la care ne referim o etapă importantă în evoluţia sa, având drept caracteristică esenţială receptarea spiritului critic în analiza fenomenelor istorice. Prin operele lor, A. D. Xenopol, autorul primei sinteze de istorie a românilor (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, 7 volume, 1887-1893), Dimitre Onciul, Ioan Bogdan, Vasile Pârvan şi, mai ales, Nicolae Iorga, într-o primă etapă a creaţiei sale, au impus acestui domeniu rigoare ştiinţifică,

ilustrarea adevărului pe bază de izvoare, fiind depăşit spiritul derizoriu de cercetare propriu etapei anterioare, romantice şi post-romantice, a istoriografiei naţionale. Desigur, amploarea preocupărilor istoriografice din această perioadă încorporează şi opere care nu corespund pe deplin exigenţelor Şcolii critice (precum, lucrările lui B. P. Hasdeu sau V. A. Urechia), dar partea de bază a creaţiei istoriografice din această perioadă stă sub semnul acestei Şcoli şi este ilustrată de numele şi operele celor mai înainte menţionaţi.

În ceea ce priveşte *literatura*, domeniu atât de important sub raportul capacităţii unui popor de afirmare a aspiraţiilor sale, în plan naţional şi universal, ea parcurge în perioada la care ne referim o etapă decisivă în evoluţia sa, în care se afirmă marii scriitori clasici (M. Eminescu, I. Creangă, I. L. Caragiale, I. Slavici ş.a.), în care, în acelaşi timp, în strânsă legătură cu creaţia literară, pornind de la aceasta, se desfăşoară în viaţa publică românească mari dezbateri ideologice privind perspectivele modernizării societăţii româneşti.

5. Este vorba, deci, de *marile curente socio-culturale*, care într-un fel, dau personalitate vieţii culturale din această epocă şi, totodată, îşi pun amprenta asupra evoluţiei de ansamblu a societăţii româneşti la sfârşit şi început de veac. Ele urmau să dea răspuns la întrebarea fundamentală: care era calea cea mai potrivită pentru dezvoltarea societăţii româneşti, răspunzând nevoilor reale ale diferitelor categorii sociale, în primul rând ale ţărănimii, constituind imensa majoritate a poporului român?

Cronologic, primul din seria acestor curente, *Junimismul*, şi-a luat numele de la cunoscuta societate „Junimea", întemeiată la Iaşi, în 1863, sub patronajul lui Titu Maiorescu şi P. P. Carp. Din anul 1867, ideile acestui grup de oameni de cultură, şi-au găsit un mijloc important de promovare în paginile cunoscutei reviste, „Convorbiri literare", apărută la Iaşi, în 1867. A fost acesta curentul care, înainte de a se deversa în plan politic, a avut o mare însemnătate în plan cultural, mai ales prin ideile şi teoriile lui Titu Maiorescu. În lumina

cunoscutei teorii „a formelor fără fond", criticismul maiorescian, pledând pentru specific național și evaluarea operelor literare în raport cu valoarea lor estetică dădea serioase impulsuri promovării unei literaturi naționale de înaltă calitate, încurajând adevăratele talente și descurajând improvizațiile facile. Era semnificativ faptul că marii scriitori clasici care s-au afirmat în epocă; în frunte cu M. Eminescu și I. Creangă, s-au format sub auspiciile „Junimii" și s-au bucurat de prețuirea și încurajarea lui Titu Maiorescu. Dar curentul s-a afirmat și în alte domenii ale vieții sociale și instituționale, mai ales, în domeniul învățământului, unde Titu Maiorescu cerea orientarea cu precădere în direcția dezvoltării școlilor în mediul sătesc, totodată impunerea riguroasă a formării unui corp didactic bine pregătit, pentru îndeplinirea misiunii sale. În plan social-politic, criticând instituțiile create în România ca forme inspirate de Occident, în contrast cu realitățile sociale și tradițiile românești, junimismul a combătut ideea unei dezvoltări revoluționare a societății, căreia i-a opus ideea evoluției pe o cale lentă, progresivă, menită să evite șocul schimbărilor radicale.

Important a fost și faptul că acest curent a stârnit contrareacții, agitând într-un sens benefic viața intelectuală; între altele, deosebită a fost replica redactorilor de la revista „Contemporanul", în frunte cu C. D. Gherea, care au combătut supralicitarea afirmării unei literaturi pusă sub semnul „artei de dragul artei", înstrăinată, prin urmare, de nevoile reale ale societății, precum și teza dezvoltării României pe o cale exclusiv evoluționistă, ca una improprie reducerii decalajului față de statele capitaliste din Occident.

În timp, curentul se va eroda, nu numai sub impactul săgeților venite din partea criticilor săi, ci și ca expresie a evoluției unei societăți capabilă să-și descopere noi resurse de analiză a cauzelor relelor care o măcinau și de căutări în direcția remediilor. Pe primul plan, odată cu începutul secolului al XX-lea, vor trece alte curente, încercările lui Titu Maiorescu sau ale unor adepți ai săi, din generația următoare (C. Rădulescu-Motru, I. Dragomirescu, ș.a.) de a reabilita curentul în plan cultural, având să eșueze, el urmând

să se manifeste cu deosebire în plan politic, în strânsă legătură cu activitatea grupării conservatoare, patronată de P. P. Carp și Titu Maiorescu.

Cu deosebită vigoare se afirmă la începutul secolului, curentul care și-a luat numele de *Sămănătorism*, după numele revistei „Sămănătorul", întemeiată în 1901, de poeții G. Coșbuc și Al. Vlahuță, și în paginile căreia se afirmă, într-o primă etapă, ideologia curentului. Din anul 1904, odată cu luarea conducerii publicației de către N. Iorga, curentul căpăta noi impulsuri, intrând într-o nouă etapă a afirmării sale. De la început, sămănătorismul s-a manifestat ca un curent de nuanță agrariană, atenția promotorilor săi îndreptându-se spre lumea satelor, pe care o voia emancipată, pe calea revigorării tradițiilor și a spiritului național. Având ca element comun cu junimismul aceeași repulsie față de reforme social-politice radicale, sămănătorismul, punând în centrul atenției opiniei publice interesul pentru situația grea a țărănimii, în mod paradoxal, nu venea cu soluții concrete pentru schimbarea acesteia, ci se menținea pe linia ridicării culturale a țărănimii, în cadrul unui efort general, cu importante valențe morale, de întărire a spiritului național. În cele din urmă, cu „soluțiile" preconizate, curentul își va dovedi limitele, își va releva în bună măsură caracterul utopic. Odată cu părăsirea „Semănătorului" de către N. Iorga, această publicație își pierde treptat interesul în epocă (inclusiv, după luarea conducerii de către A. C. Popovici), pentru ca filonul naționalist al curentului să fie dus mai departe de marele istoric odată cu înființarea publicației „Neamul românesc", în 1906, treptat pe acest filon urmând să apară, peste câțiva ani, în aprilie 1910, Partidul Naționalist-Democrat, sub conducerea lui N. Iorga, în colaborare cu profesorul de la Iași, A.C. Cuza.

Cel mai pertinent în viața publică din România la începutul secolului al XX-lea, în seria acestor curente, rămâne *Poporanismul*. Și acesta a luat ființă odată cu promovarea ideologiei sale în paginile unei cunoscute publicații, „Viața românească", fondată de Const. Stere, în 1906, și condusă de-a lungul multor ani de criticul literar,

Garabet Ibrăileanu. Ca și sămănătorismul, cu care se afirmă concomitent un timp, poporanismul pune în centrul preocupărilor sale situația țărănimii, relevând, la început de secol, acuitatea problemei agrare (cu deosebire în această privință scrierile incendiare ale lui C. Stere erau de natură să-și facă resimțit efectul în lumea intelectuală a timpului, majoritatea scriitorilor și gazetarilor de seamă fiind atrasă de acest curent). Spre deosebire însă de sămănătorism, poporaniștii nu cultivă idealizarea trecutului țărănimii și, mai ales, pledând și ei pentru emanciparea țărănimii, în acest sens vin cu soluții social-economice, promovând ideea unor noi reforme, agrară și electorală, a altor reforme, în interesul țărănimii. Totodată, considerând și ei, precum junimiștii și sămănătoriștii, că agricultura și lumea satelor rămâneau pentru mult timp baza dezvoltării societății românești, iar nu dezvoltarea industriei, poziția poporaniștilor și în această privință era mai nuanțată, acceptând necesitatea unor anumite ramuri industriale și, mai ales, respingând ruptura României în plan economic cu Occidentul european pornit pe calea dezvoltării capitaliste. Cu toate nuanțele care îl deosebeau de sămănătorism sau junimism, poporanismul, definit în ansamblu, rămânea în matca unui curent tradiționalist-agrarian, ca și în cazul celorlalte curente el stârnind în epocă mari dispute, în care s-au angajat, adepții dezvoltării industriale a României, aflați sub patronajul Partidului Liberal, dar și socialiștii români, în frunte cu C. D. Gherea, adepți și ei, din rațiuni diferite, ai dezvoltării României pe cale industrială.

Și sub raportul literaturii naționale, poporanismul pledând, ca și junimismul sau sămănătorismul pentru specific național, și aici nuanțele îl deosebesc de aceste curente, căci specificul național pentru care pleda nu trebuia să ducă la izolaționism, ci, dimpotrivă, la integrare în spiritul european, la evaluarea progresului literaturii naționale în raport cu marile valori ale literaturii și culturii europene.

Cert este că datorită acestor trăsături specifice, proprii poporanismului, în ciuda confruntărilor cu alte curente sau opțiuni, s-au putut găsi și punți de legătură cu acestea, așa după cum în

plan politic, pe filonul curentului poporanist, s-au putut stabili legături cu Partidul Liberal, C. Stere, împreună cu „generoșii", foștii fruntași socialiști, intrând chiar în rândurile acestui partid politic, ca susținători ai lui I. I. C. Brătianu, devenit din 1909, șef al acestuia; ulterior, cele două mari reforme, agrară și electorală, care intraseră de la început în programul poporaniștilor, din 1913, deveneau obiective programatice ale Partidului Liberal. A fost și această împrejurare una care a subliniat însemnătatea pe care curentul poporanismului, prin implicațiile sale, a avut-o în viața publică românească la începutul secolului XX.

6. În sfârșit, în strânsă legătură cu celelalte compartimente ale culturii române, precum și cu diferitele curente socio-culturale, în epoca la care ne referim, vorbim de o nouă etapă pe calea dezvoltării diferitelor *domenii ale artei*.

Teatrul s-a dezvoltat în directă legătură cu literatura dramatică a epocii, operele dramatice ale lui B. P. Hasdeu, I. L. Caragiale, Barbu Ștefănescu-Delavrancea ș.a., oferind unor mari artiști posibilități reale de afirmare (Aristizza Romanescu, Mihail Pascaly, Matei Millo, C. I. Nottara ș.a.). În direcția afirmării teatrului ca instituție distinctă în peisajul cultural al epocii și al edificării statutului artiștilor în viața publică importantă avea să fie constituirea „Societății dramatice" (1877).

Importante, de asemenea, au fost realizările în *domeniul artelor plastice și al muzicii*.

În *arhitectură*, asistăm la ridicarea unor monumentale edificii, multe dintre ele purtând amprenta interesului deosebit manifestat în această privință de Carol I. S-a afirmat în acest răstimp drept creator al școlii românești de arhitectură, Ion Mincu, din inițiativa căruia, în 1904, se înființează *Școala de arhitectură*.

În domeniul *sculpturii*, se afirmă primul mare sculptor român în persoana lui Ion Georgescu (între altele, autorul monumentului de la București închinat lui Gh. Lazăr), apoi, Ștefan Ionescu-Valbudea, după 1900, Dimitrie Paciurea, Frederik Storck și, mai ales, Const. Brâncuși, într-o primă etapă a creației sale.

În domeniul *picturii*, domeniu de vârf al artelor plastice, își continuă activitatea Th. Aman, cu deosebire afirmându-se creația artistică a lui Nicolae Grigorescu, autor al unor opere artistice de inestimabilă valoare, apoi, Ioan Andreescu, Sava Henția, iar la începutul secolului XX, într-o primă etapă a creației lor, Ștefan Luchian și Octav Băncilă, Jean Al. Steriadi ș.a.

În sfârșit, *muzica*, evoluează și ea, atât sub raportul unor veritabile creații muzicale, cât și sub raportul organizării instituționale. S-au maturizat în acest răstimp Conservatoarele de muzică și declamațiune, înființate din vremea domniei lui Al. I. Cuza și își continuă activitatea fondatorii lor, Eduard Caudella și George Ștephănescu, acesta din urmă creator al operei române. Din anul 1884, lua ființă *Societatea filarmonică*, afirmându-se, sub patronajul acesteia, genul simfonic în domeniul artelor muzicale (cu contribuția deosebită a lui E. Wachmann). După 1900, notabilă este etapa de început a activității marelui muzician și compozitor, George Enescu. Și în provinciile românești din afara granițelor României, se afirmă, ca și în alte domenii ale culturii și artei, figuri remarcabile de muzicieni, precum în Transilvania, Gh. Dima, în Banat, Ion Vidu și Tiberiu Brediceanu, în Bucovina, Ciprian Porumbescu.

În general, în ansamblul ei, afirmarea culturii române în această îndelungată perioadă a ținut pasul cu procesul modernizării pe care România îl parcurge în plan politic, social-economic și instituțional; mai mult decât atât, dacă este vorba de marile curente socio-culturale, la care ne-am referit, acestea au dat veritabile impulsuri dezvoltării României în plan social-politic, au contribuit în mod apreciabil la modernizarea societății românești. Pe de altă parte, această etapă clasică în evoluția literaturii române, dar și în evoluția altor domenii ale culturii și științei românești, a însemnat o puternică afirmare la nivel european, multe creații românești fiind comparabile cu valorile europene ale timpului, constituind, în multe cazuri, veritabile contribuții la îmbogățirea patrimoniului culturii europene.

BIBLIOGRAFIE

I. VIAȚA POLITICĂ DIN ROMÂNIA (1878-1914)

I. Izvoare

1. **Memorii, amintiri, însemnări zilnice**

- Argetoianu, Constantin, *Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, I-IV, București, 1991-1993.
- Bacalbașa, C., *București de altă-dată*, I-IV, București, 1927-1932.
- Duca, I. G., *Lumea la început de veac*, București, 1994.
- Iorga N., *Orizonturile mele. O viață de om așa cum a fost*, București, 1976.
- Maiorescu, Titu, *Însemnări zilnice*, I-III, București, 1936, 1943.
- Maria, Regina, *Povestea vieții mele*, I-IV, București, 1991.
- Marghiloman Al., *Note politice*, I, București, 1927 (ediție nouă, 1993).
- Theodorian, Carada, M., *Efemeridele. Însemnări și amintiri. 1908-1928*, I, București, 1930.

2. **Colecții de documente**

- *Conservatorism. Concepte, idei, programe* (antologie de Laurențiu Vlad), București, 2006.
- Hurezeanu, Damian; Sbârnă, Gheorghe, *Partide și curente politice în România. 1821-1918. Programe și orientări doctrinare*, București, 2000.

*

- *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, vol. I-IV, București, 1966-1975.
- *Presa muncitorească și socialistă din România*, vol. I-VI, București, 1964-1973.

3. **Cuvântări, corespondență: pe[illegible] (Carol I, Ion și I. I. C. Brătianu)**

- *Corespondența priv[illegible]* de Sorin Cristescu, Bucure[illegible]